

15 < 30 < 100
LATVIJAS
Eiropas ceļš

Ž. Ozoliņa, I. Šteinbuka (zin. red.). **Latvijas Eiropas ceļš: 15 < 30 < 100 = Latvia's European Way: 15 < 30 < 100**. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 192 lpp.

Zinātniskās redaktore:

profesore **Žaneta Ozoliņa**
akadēmiķe, profesore **Inna Šteinbuka**

Recenzenti:

akadēmiķe, profesore **Baiba Rivža**
profesore **Iveta Kēstere**
Dr. oec. Džozefs Menakers (Joseph Menaker), ASV

Monogrāfija ir izskatīta un ieteikta publicēšanai LZA Prezidija sēdē
2019. gada 14. oktobrī (protokols Nr. 18).

Monogrāfija izdota sadarbībā ar Latvijas Republikas Ārlietu ministriju, LZA Eiropas politikas pētniecības institūtu un Latvijas Politologu biedrību.

Monogrāfijas publicēšanu atbalsta EEZ un Norvēģijas finanšu instruments.

Monogrāfijā izmantots pētījums “15 no 100. Latvijas dalības Eiropas Savienībā 15 gadi”, kas sagatavots līguma ar Eiropas Komisijas pārstāvniecību ietvaros.

Literārā redaktore un korektore **Gita Kļaviņa**

Maketētāja **Ieva Tiltiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

<https://doi.org/10.22364/lec15-30-100>

ISBN 978-9934-18-479-6

© Latvijas Universitāte, 2019

© Daunis Auers, Aldis Austers,
Valdis Dombrovskis, Ivars Ījabs,
Zanda Kalniņa-Lukaševica,
Žaneta Ozoliņa, Edgars Rinkēvičs,
Inna Šteinbuka, 2019

Saturs

Latvia's European Way: 15 < 30 < 100. Executive Summary	9
Ievads	21
<i>Edgars Rinkēvičs</i>	
Neatkarību sargājam ar sirdi un prātu	25
Ievads	25
Baltijas ceļš uz 1918. gada Latvijas atjaunošanu	26
Krievijas propaganda toreiz un tagad	28
Baltijas vienotība	30
Noslēguma vietā – ar entuziasmu un cerību pret bailēm	33
<i>Valdis Dombrovskis</i>	
Latvijas dalība Eiropas Savienībā – 15 gadi: balance un perspektīvas	35
Ievads	35
Latvijas virzība uz Eiropas Savienību	36
Latvijas ekonomikas attīstība pēc pievienošanās	
Eiropas Savienībai – ekonomikas pārkaršana un krīze	37
Ekonomikas konverģence	38

Konkurētspēja un darba ražīgums	40
Investīcijas	42
Integrācija vienotajā tirgū	43
Eiropas Savienības fondu atbalsts	44
Pievienšanās eirozonai	45
Eiropas Savienības izaicinājumi globālā mērogā	46
Izaicinājumi Latvijas kontekstā	47

Zanda Kalniņa-Lukaševica

Pārmaiņu process Eiropas Savienībā.

Politiskie un ekonomiskie izaicinājumi Latvijai	53
Ievads	53
Globālie izaicinājumi un pārmaiņu aģenti	55
Migrācija	55
Klimats	57
<i>Brexit</i>	58
Drošība	61
Starptautiskās tirdzniecības attiecības	63
Pārmaiņu konsekvences Eiropas Savienības daudzgadu budžetā 2021.–2027. gadam	66

Ivars Ījabs

Latvija Eiropas Savienības pētniecībā un inovācijās: pirmie un nākamie 15

Ievads	71
Eiropas Savienība, pētniecība un zinātne	72
Cilvēkkapitāla izaicinājumi	75
Nākotnes perspektīvā	77

Aldis Austers, Daunis Auers,

Inna Šteinbuka, Žaneta Ozoliņa

15 no 100. Latvijas dalības Eiropas Savienībā 15 gadi	79
Ievads	79
I EKONOMISKĀS PĀRMAIŅAS	87
1.1. Ekonomikas vispārējais stāvoklis	88
1.2. Ekonomikas struktūra	90
1.3. Ārējā tirdzniecība	93
1.4. Finanšu kapitāls un ārvalstu investīcijas	96
1.5. Eiropas Savienības finansiālais pienesums	103

1.6. Ekonomiskās politikas veidošanas pieredze	106
1.7. Ekonomikas diversifikācija un inovācijas	110
1.8. Tirgus sektora dalībnieku situācija	118
1.8.1. Uzņēmējdarbības vide	118
1.8.2. Pārmaiņas lauksaimniecībā	119
1.8.3. Uzņēmēju vērtējums	120
1.8.4. Sociālais dialogs	123
1.8.5. Tirgus uzraugošo institūciju vērtējums	124
Secinājumi	125
II SOCIĀLEKONOMISKĀS PĀRMAIŅAS LATVIJĀ	127
2.1. Sociālekonomiskā situācija	129
2.2. Dzīves kvalitāte un iekļaujoša sabiedrība	133
2.3. Cilvēkresursu attīstība	135
2.4. Cilvēkkapitāla attīstība	140
2.5. Sabiedrības attieksme	146
Secinājumi	151
III POLITIKA UN SABIEDRĪBA	153
3.1. Latvijas nacionālās intereses Eiropas Savienībā	155
3.2. Latvija Eiropas Savienības lēmumu pieņemšanas procesā	158
3.3. Eiropas Savienība Latvijā. Iekšpolitikas eiropeizācija	166
3.4. Izaicinājumi un iespējamie risinājumi	173
Secinājumi	175
IV SECINĀJUMI AR SKATU NĀKOTNĒ	179
Ziņas par autoriem	187

Latvia's European Way: 15 < 30 < 100

Executive Summary

On 18 November 2018 Latvia celebrated its centenary. The subsequent year (23 August 2019) marked three decades since an extraordinary event, when about two million people from Estonia, Latvia and Lithuania joined hands, creating a 600-kilometre human chain. The event known as the Baltic Way paved the road to the restoration of independence of the Baltic states and determined the Baltic choice of the European Way. These two magic numbers – 100 and 30 – should be supplemented by the third: 15. 15 out of 100 years of its statehood Latvia is a member of the European Union. For 15 years, the people of Latvia have been actively making use of benefits offered by Latvia's EU membership. They appreciate opportunities to travel and study, EU investments and gradual convergence of living standards. But even as Latvia's economic development has gained pace and unemployment is rather low, many Latvians, just like many other Europeans, remain frustrated and lacking belief in the benefits of the EU membership.

The monograph presents a profound study of political and economic impact of Latvia's membership in the EU. The team

of authors has conducted comprehensive evidence-based research of different aspects of political changes, economic trends and dynamic of peoples' perceptions since EU accession.

EU Membership Impact on Latvian Politics

Latvia's fifteen years in the European Union (EU) have had a profound impact on the domestic political system. Five years ago, a report authored by "Providus"¹ experts stated that Latvia was "more secure and prosperous" after a decade in the EU, but warned that society's trust in public institutions remained too low. The last half decade has seen Latvia's economy advance, and public opinion regarding the EU grow more positive. Almost a half (45.8%) of the respondents of a 2019 SKDS² poll believed that membership of the EU provided more benefits than losses to Latvia's security. Only 12.1% stated the opposite.

The last five years have seen Latvia expand its skills and knowledge in European affairs and thus extend its influence. Although Latvia does not have a single document that lays out medium or long-term national interests in the EU, there are a number of different documents that perform this function, such as the Latvian Foreign Ministry's annual report on what has been achieved, and what is to be done in foreign affairs and the EU, an annual list of political priorities for a calendar year or the declaration published by every new government.

National interests. States typically have four interconnected sets of core national interests: (1) physical survival, (2) autonomy (or sovereignty), (3) economic well-being, and (4) collective self-esteem. The first two sets of interests were addressed by accession to the EU, enfolding Latvia into the major democratic European political institutions. The latter two sets of interests are met by both absorbing EU funds and access to the vast European Single Market, enlarging Latvia's economy and modernizing Latvia's public institutions. For example, accession to the EU was the catalyst for creating the Corruption Prevention and Combating Bureau (KNAB), while latter years have seen significant upgrades to Latvia's waste management and water quality.

Latvia in the EU decision-making process. Latvia's two permanent European Commissioners between 2004 and 2019 have held three influential portfolios.

¹ "Providus". (2014). Latvija pēc desmit gadiem Eiropas Savienībā – cita Latvija?

² SKDS. (2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 2019. gada janvāris.

Andris Piebalgs served a term as the Commissioner for Energy (being named “Eurocrat of the year” by the Economist magazine in 2007), moving forward policies that were to result in greater energy security for Latvia and the other EU states, and then moved to Development for his second term (2009–2014), and ensured that the Eastern Partnership states, strategically important partners in Latvia’s foreign policy, remained recipients of EU development programmes. Valdis Dombrovskis has held the senior post of Vice-President of the Commission for the Euro and Social Dialogue since 2014, and has played a key role in modernizing budget-making procedures and enhancing fiscal discipline in EU member states, including Latvia.

However, Latvia is perhaps too compliant in transposing European directives into law. The European Commission’s “monitoring of the application of European law” reveals that only Denmark, Estonia, Malta and Lithuania have fewer open procedures against them for failing to implement measures and incorporate provisions of European directives into national law. This enthusiasm hints at a lack of ex ante policy evaluation in the public sector.

In the first half of 2015, Latvia held the presidency of the Council of the European Union. Although the presidency’s planned central event – the Eastern Partnership Summit – ended inconclusively and is best remembered for Jean-Claude Juncker, the European Commission President’s, strange greetings to leaders. This, at least partially, was brought about by derailment of the planned Council agenda by the severe migration crisis that engulfed Europe in the first half of 2016. Nevertheless, Latvia did secure an agreement on both the European Fund for Strategic Investments (EFSI) and the Energy Union Framework Strategy, as well as brokering a deal on ending mobile phone roaming charges and safeguarding open internet access. From the domestic viewpoint it saw a swift upgrading of the European contacts, skills and knowledge of Latvia’s civil servants.

Latvia’s influence at the European Council is constrained by relatively frequent changes of government, meaning that Latvia’s prime ministers do not have the opportunity to build up their seniority, which is a key determinant of influence for small countries in this institution.

Latvia’s size issue is partially mitigated in the Council of Ministers by informal and flexible cooperation with the other two Baltic states (B3) and the three Nordic states (Denmark, Finland and Sweden) in the NB6 format. More recently, the NB6 has enhanced its cooperation with Ireland and the Netherlands in what has been called the New Hanseatic League or the Hanseatic League 2.0.

Latvian MEPs rank among the most influential in the European Parliament. Latvia has only eight MEPs in a parliament of 751 deputies (705 after

the UK leaves the EU), but a September 2017 votewatch analysis³ ranked Krišjānis Kariņš as the nineteenth most influential MEP in Brussels, while in February 2019 the mepranking.eu algorithm ranked Roberts Zīle as the 23rd most influential European Parliamentarian⁴. Kariņš, Zīle and Sandra Kalniete, another influential Latvian MEP, all share similar characteristics that build individual influence in the European legislature. They have all held high executive office in Latvia, they have all served in the European Parliament for at least ten years, and all three have developed expertise in concrete sectors of European policy.

At the beginning of 2019, Egils Levits, Latvia's Judge at the Court of Justice of the European Union, was the 19th most senior official (of a total of 40) in "Order of Precedence" published by the Court⁵.

Europeanization of domestic Latvian politics. The EU has had a profound impact on Latvia's public sector. Senior officials in government ministries are regular visitors to Brussels and other European capitals, taking part in the comitology network at the Council of the European Union, as well as other ad hoc groups. EU legislative practices are now embedded in the domestic system.

The Lisbon Treaty gave Latvia's *Saeima* a greater control over EU affairs. The European Affairs Committee increasingly cooperates with other similar national parliamentary institutions through the bi-annual meetings of the Conference of Parliamentary Committees for Union Affairs of Parliaments of the European Union (COSAC).

This same Europeanization trend is also visible at the municipal level in Latvia. Larger local authorities have units dedicated to applying for and managing EU-funded projects and have constructed relationships with EU institutions, as well as bilateral relationships with other municipalities and institutions in order to foster exchanges of people, and build project partnerships.

Latvia's political parties have also been increasingly Europeanized, having established profound links to the party groups in the European Parliament. The newer euro parties that are legally distinct from, but linked to the party groups in the European Parliament, receive core financing from the European Parliament's budget and advanced common party programmes for the 2019 European Parliament election.

³ Votewatch (2017). Top 70 most influential Members of the European Parliament. Retrieved on 19.03.2019 from <https://www.votewatch.eu/blog/ranking-by-influence/>

⁴ Votewatch (2019). List of MEPs. Retrieved on 19.03.2019 from <https://www.votewatch.eu/en/term8-european-parliament-members.html>

⁵ Source: The Court of Justice of the European Union (2019). Order of precedence. Retrieved on 19.03.2019 from https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7027/en/

Latvia's NGOs today also have reconfigured their activities towards securing funding from EU sources, as well as targeting their engagement policies at the EU institutions, and cooperating with familial NGOs in other EU states, as much as implementing activities at the domestic level.

Public attitudes towards democracy in both Latvia and the broader EU have also changed with more than a half of Latvia's population (54%) now being satisfied with the quality of democracy in Latvia, and 67% satisfied with democracy in the EU.

Latvia's security structures have continued their upgrade through close cooperation with other EU states in justice and home affairs. This has resulted in a considerable fall in reported crimes, as well as fewer prisoners.

The most unexpected and unwelcome impact of EU accession has been the large migration flow from Latvia to the older member states. This is an inevitable impact of the European integration process. Free movement of persons is one of the core four freedoms of EU membership, and, in retrospect, the large differences in wages between the older and newer EU member states made this migration almost inevitable. While the flow of people to other EU states will, most likely, never be halted, as salaries in Latvia gradually approach the EU average, yet there will come a point when migration flow becomes a trickle and, as has been the case in Estonia for the last three years, the migration saldo may even become positive.

The population of Latvia has become more international over the last five years. Latvia has experienced a swift growth in the number of refugees (from 35 in 2013 to 180 in 2019) as a result of the EU's refugee relocation programme. Riga has also become noticeably more internationalized in recent years due to the increase in the number of international students choosing to take a diploma or degree at a Latvian higher education institution. Indeed, the number of foreign students studying in Latvian institutions now exceeds the number of Latvians studying abroad. This has also contributed to the internationalization and increased competitiveness of the Latvian higher education and research sector.

Continuing challenges and a potential solution. Latvia has consistently struggled to manage and execute major EU-funded infrastructure projects such as Rail Baltica and the electrification of the domestic rail network, as well as successfully utilize EU funds to increase the economic competitiveness of regions. A possible solution is the development of a more joined-up and institutionalized approach to managing Latvia's European policy. This could possibly entail two dimensions – elaborating a clearly defined set of medium- and long-term interests, and centralizing all dimensions of European policy within a clearly

defined office responsible for European integration. This would move the policy away from relying on the steady hand of experienced individuals largely based in the foreign ministry, and towards the development of stable, institutional frameworks.

Looking to the next 5 years. This institutionalization might be particularly important in light of the current turbulent international environment that challenges the core of common European values. The 2018 Eurobarometer reveals that future concerns of Latvians are broadly the same as those of other Europeans – immigration, security and economy. However, democratic backsliding risks are wide-ranging and slow moving, but first and foremost they threaten the core of European integration. Over the next few years, EU member states will see challenges to basic liberal democratic norms at national and European levels, which could imperil access to the single market and the EU's core four freedoms.

While this is a threat, it could also be an opportunity. Latvia's closest partners in the NB6 regional group are among the most democratic states in the world, and by remaining ever closer to the NB6 and the states at the core of Europe – Benelux, France and Germany – Latvia would embed itself further into the core of Europe, something that Latvia's EU experts repeatedly stress is in the national interest. This would also minimise domestic threats of democratic backsliding.

In terms of Latvia's EU membership, the next five years are not certain to be as positive as the last five years. The European economy seems to be slowing down and the European Parliament has a crucial role to play in the process of stabilisation. Under the circumstances, the College of European Commissioners formed after the May 2019 European Parliament election was expected to emerge as more fragmented and polarized. However, Latvia is now undoubtedly in a stronger position to influence events in the EU than it was in 2014.

Impact of EU Membership on Latvian Economy

In 2003, economists viewed Latvian membership of the EU as a guarantee that the national economy would be transformed from labour-intensive into knowledge-intensive, thereby raising its global competitiveness in addition to increasing the prosperity of the people. Latvia clearly has made a significant progress after accession to the EU, since many economic and socio-economic indicators attest to this. However, in many respects, the answer to the question whether membership of the EU has been the sole prerequisite of this success is neither simple nor unambiguous.

The socio-economic situation and quality of life of the Latvian people have improved significantly. Income levels have risen, unemployment has fallen, and household consumption has diversified. Thanks to Latvian membership of the EU, its residents live in a cleaner and healthier environment; they also enjoy greater protection of financial deposits, higher standards of social security, personal data and consumer protection. In addition, both the education system and health care have improved, with a concomitant increase in life expectancy.

At present, consumers are the biggest beneficiaries of Latvian EU membership. A greater range of products is available to them, with quality and affordability much higher than fifteen years ago. Consumer protection standards have also improved significantly. In addition, further steps to expand cross-border consumer rights in the EU, such as the recently approved regulation on geographical blocking, offer Latvian citizens even more opportunities to buy goods online across the EU, as well as obtain services at more competitive prices without jeopardizing their legal protection against dangerous or low-quality goods.

However, the expectations that EU membership would foster emergence of a modern and competitive production sector in Latvia have materialized only partially. Most of the bank loans (financed by bank borrowing abroad) and foreign direct investment have not sustained manufacturing, but rather addressed areas related to trade, construction industry and real estate development. As a result, economic sectors targeting domestic consumption developed faster than export-oriented industries. After the 2008 crisis, export sectors indeed began to grow faster, but goods and services with low to medium added value still dominate Latvian exports.

It is pleasing to observe that, as the banking sector continues to strengthen, the deficit of financial capital is gradually disappearing as an economic problem, given that resident deposits already cover almost all loans issued by local banks. The banking sector in Latvia is currently undergoing significant changes, and it is very likely that some banks that focused on servicing foreign clients will either be merged or liquidated; however, this process is not expected to result in a negative impact on bank stability and credit quality.

A striking example of the impact of EU integration has been Europeanization of the internal markets of the Baltic states and their merger into a single market. EU membership has allowed overcoming the previously existing disagreements and making full use of the effects of scale within the Baltic region. At the same time, cooperation with EU countries that comprise its economic core, especially Germany, has not been as successful. These countries still remain significant import partners, but they are not easily accessible for exports. Thus, in case of Latvia, Russia and other third countries still play an important role in

foreign trade. Despite lingering suspicion of protectionism in the old member states, Latvian entrepreneurs hold a convincingly positive view about the benefits of EU membership. There has also been a growing interest in and understanding of EU processes and legislative developments among entrepreneurs.

The EU contribution to development of a law-based, fair and secure business environment in Latvia is difficult to overestimate. This has been facilitated by transposition of EU legislation, e.g., in the field of consumer protection and competition law, as well as moral and informative support by the EU in strengthening the administrative capacity of authorities in Latvia responsible for correct application and implementation of EU requirements in market surveillance. Gradual shrinking of the shadow economy and decreasing volume of corrupt transactions also attest to positive progress. The development of social dialogue between employers' and workers' organizations has done much for reducing the underground economy, despite the fact that the influence of trade unions is still insufficiently strong to be able to achieve an effective balance of capital interests against workers' interests. Moreover, there is a poor appreciation among workers of the importance of solidarity in the protection of their rights.

In addition, EU membership has had an impact on the structure of businesses. Although the number of small businesses after the crisis was boosted by the introduction of a very friendly tax regime for micro-enterprises, the number of large companies has fallen, but their turnover has risen significantly, which points to a tendency for large businesses to consolidate. Companies with high technological intensity in recent years have shown particularly rapid development. This has been facilitated both by competitive pressure and EU-funded investment in the development of innovative industries.

Transition to an innovation and knowledge-based economy is slow. Despite the support of EU funds, national research and development funding remains low compared to the EU average. The number of newly registered patents in Latvia is rather modest. There are several reasons for this, for example, the scant ability of fundamental sciences to develop and commercialize inventions, but the key challenge appears to be the lack of demand for innovation, as neither the companies with foreign capital, nor those with local capital are motivated to focus on developing new and innovative products.

Latvian membership in the EU has contributed to reduction of Latvia's energy dependence on Russia and to liberalization of the internal market. Full integration of the Baltic states into the West and North European electricity and natural gas transport networks will take a long time to come about and will require considerable investment, but the first interconnections have already been built. The high-speed rail project, Rail Baltica, will also significantly contribute

to Latvia's integration into the European economic space. The substantial investment from EU funds in energy efficiency measures, such as building insulation and more environmentally friendly heat and energy production, should be noted.

Unfortunately, the positive aspects of EU membership in Latvia have been overshadowed by mistakes in macroeconomic policy-making. Latvian accession to the EU (as well as joining NATO) significantly improved the view of foreign investors regarding Latvia's economic attractiveness, nevertheless, Latvian economic governance model was not correspondingly revised. The principles guiding economic matters were characterized by a shortage of financial capital, recourse to cheap labour and available natural resources, and they were incompatible to circumstances where Latvia was flooded with foreign financial capital and labour reserves dwindled rapidly. Unfortunately, no party – neither the government nor the Bank of Latvia – acted to deal with overheating economy, which was followed by collapse that led to extensive emigration of people.

Prospects are also rather vague regarding further convergence of Latvia's productivity, income and competitiveness levels with the indicators for more developed EU member states. The rapid decline of the Latvian labour force will significantly limit the potential for economic development in the near future. Deteriorating economic relations with Russia are undermining the geographical importance of Latvia. Growing geopolitical tensions have a negative impact on foreign investors' willingness to invest in Latvia. This, in turn, slows Latvia's integration into the EU's economic core. Finally, the persistently large share of the shadow economy and problems with property protection in Latvia create conditions for unfair competition and discourage investors from further investment.

One of the goals of Latvian economic policy was to reduce socio-economic disproportions between different population groups and regions. Unfortunately, there has been no success in ensuring a greater income equality or reducing regional disparities. Riga still dominates the economy, while some areas suffer from depopulation. However, Latvia can be proud of the progress made in ensuring gender equality. In this respect, Latvia is a leader among the EU member states.

Increased emigration of the skilled and working-age population exacerbates an already acute shortage of labour and increases the social burden on the employed. Rural areas are particularly affected by emigration, especially in Latgale, as people from these regions are prone to migrate abroad, as well as internally. The negative balance of natural growth and migration has impacted the demographic composition of society along with the structure of the economically active segment of the population, and also skills. The older generation of population has an increased predominance of women.

Latvia will soon face an acute shortage of highly qualified specialists in natural sciences, information technology and engineering. These professions are also in high demand in other EU member states. At the same time, the proportion of the population with general education and low qualifications is too high in Latvia. This is aggravated by the high dropout rate of pupils and students at all levels of education. It follows that the ability of the economically active segment of the population to retrain themselves and greater skill flexibility present a major challenge for Latvia. The impact of an undeveloped infrastructure for more efficient commuting between regions within Latvia and a lack of circular mobility between Latvia and other EU member states will be no less acute.

At the same time, it should be noted that emigration also has a positive aspect. Today, Latvian diaspora communities are present in all the EU member states. These communities have enabled Latvia to establish close social ties with Western European countries even in cases where trade and investment flows with these countries are not efficacious. Moreover, diaspora communities embody a great potential for economic cooperation. As was demonstrated during the years of economic crisis, diaspora money transfers, over and above EU funds, were an important factor in maintaining domestic demand in Latvia at that time.

Concerning the benefits of EU membership, the opinion of the Latvian people has significantly improved in comparison with the autumn of 2014. Public surveys confirm that in the perception of the Latvian population the aspect of free movement is still more important than economic, identity and security aspects. This assessment of the population differs from that voiced by Latvian state institutions, according to which the dimensions of security and economic development are more emphasized in the EU context. In the view of society, the greatest losses due to EU accession are related to certain aspects of national sovereignty and identity. It is a noteworthy fact that only 8 % of respondents regard the departure of people as a loss. In case of Latvia, a typical optimist is a woman living in Riga or Pierīga, whose family language is Latvian, and who is a young public sector executive with a high-income. A typical sceptic, in turn, is a man living in Latgale, whose family language is Russian, who is unemployed or retired with low income.

Future priorities. Finally, given the challenges identified above, the following directions should be highlighted as regards the future priorities of Latvian membership of the EU:

- 1) Further development of infrastructure connections (road, rail, sea, cable and pipeline) between the EU and the Baltic states, thus integrating the region more closely into European networks and reducing isolation from the more developed member states;

- 2) Latvia will continue to require support from EU funds in the future. However, in order to avoid dependence on EU funding, a greater emphasis should now be placed on allocating funds through calls for tenders, allocating more funding to development of science and innovation, support of business cooperation, and development of new businesses;
- 3) From the perspective of Latvia, it is essential to strengthen the integration within the EU in fields of services and digital economy, since these fields, unlike industry, manifest Latvia's economic advantages. Furthermore, a single European patent register should be established to facilitate registration and protection of such patents and to facilitate access to proprietary technologies;
- 4) The areas where Latvia should itself invest more attention and resources include, for example, greater income equality among social groups and different regions, the eradication of poverty, expansion of supply of a more flexible education and vocational skills, further improvement of health care, raising the efficiency of the judicial system, the fight against corruption and the shadow economy, improving insolvency processes, rendering commuting easier of people between regions and promoting circular migration between Latvia and other EU member states, strengthening social dialogue and informing entrepreneurs of the importance that the EU single market attributes to high standards of fair competition and consumer safety;
- 5) It is essential for the future development of Latvia that a more positive assessment is made of Latvian investments abroad. The most intense exchange of investments takes place directly between the most developed countries and it is usually a two-way movement. It is time for Latvia to integrate into such a circular investment exchange, but in order for this to happen, it is necessary to strengthen the ability of local businesses to create innovative products and to do business globally;
- 6) Latvia's further economic development will largely depend on export opportunities within the EU single market; therefore, it would be in Latvia's interest to see existing economic imbalances disappear between the north and the south of the EU. By Europeanizing the debt issuance of EU member states, the total demand in the EU economic space would significantly increase, providing a solid basis for development, including that of Latvia;
- 7) It would be in the interests of Latvia to establish a European social union, but from the perspective of Latvia it would be a serious error to agree to such a social union without an agreement on fiscal union, as unified social standards can destabilize the Latvian public finances in the same way as happened in 2015 in Puerto Rico, which is closely linked to the US economic system.

Levads

Latvija iesoļo otrajā gadu simtā. Pirmais simts ir bijis dažādu vēsturisku notikumu pilns, tas veido Latvijas iedzīvotāju pieredzes, zināšanu un rīcības kodu, ko nodot paaudzēm, kuras būs nākotnes radītājas. Valsts simtgades svinības ir bijis spēcīgs dzinulis sociālo zinātņu pētniekiem valsts un sabiedrības attīstības izvērtēšanā. Lasītājiem piedāvātā monogrāfija “Latvijas Eiropas ceļš: 15<30<100” ir nozīmīgu Latvijas vēstures posmu analīzes apkopojums – varētu pat teikt, ka tā ir sarežģītu, liktenīgu un atbildīgu politisku izvēļu bilance, kurai bijusi un nākotnē būs ievērojama ietekme uz visu Latvijas iedzīvotāju un viņu ģimeņu dzīvēm.

Šī izdevuma pamatā ir vairāku akadēmisku un sabiedrībai nozīmīgu pētījumu, diskusiju, starptautisku konferenču un publiskās diplomātijas pasākumu apkopojums, kas sniedz analīzi par valsts attīstībai nozīmīgākajiem jautājumiem. Vēl gadu pirms Latvijas simtgades svinībām starptautiska pētnieku grupa sadarbībā ar politikas veidotājiem aizsāka sarunu par tiem notikumiem Eiropā pēc Pirmā pasaules kara, kuri pārveidoja Eiropas politisko karti, iezīmēja dažādus politiskās pārvaldes modeļus un kuri atstāja pēdas Eiropas valstu sabiedrību likteņos.¹ Rezultātā Rīgā 2018. gada maijā notika starptautiska

¹ Projekts *Europe: After 100 Before* īstenots, sadarbojoties Eiropas Komisijas pārstāvniecībai Latvijā, Latvijas Institutam un Latvijas Politologu biedrībai.

konference, kuras laikā autori prezentēja zinātnisku rakstu krājumu *Europe: After 100 Before*.² Krājumā apkopotās idejas, atgādinot par Latvijas panākumiem un vietu pasaulē, tika apspriestas starptautiskās konferencēs un semināros Spānijā, Ukrainā, Ķīnā un ASV. Minētais projekts uzmanību pievērta simtgadei – skaitlim 100, kas ir arī šīs monogrāfijas atskaites punkts. Noslēdzot simtgades projektu, pie durvīm jau klauvēja cits nozīmīgs vēsturisks notikums – Latvijas dalības Eiropas Savienībā (ES) piecpadsmit gadi. Lai izvērtētu sasniegto, kā arī kritiski identificētu problemātiskās jomas un vājākās politikas, pētnieku grupa veica triju sektoru – ekonomikas, sociālās jomas un politikas – detalizētu analīzi.³ Pētījuma rezultāti tika publicēti žurnāla “Latvijas intereses Eiropas Savienībā”⁴ slejās un prezentēti starptautiskā konferencē Valsts prezidenta kancelejas paspārnē, pieaicinot ārvalstu ekspertus. Tā Latvijas simtgades atcerei pievienojās piecpadsmit dalības gadi ES, tie atgādina, ka nozīmīgs valsts vēstures nogrieznis pavadīts pilntiesīgas ES dalībvalsts statusā, lemjot ne tikai par savas valsts, bet visas Eiropas attīstības virzieniem. Taču šie piecpadsmit gadi nebūtu iespējami bez drosmīgām, atbildīgām un liktenīgām nākotnes izvēlēm, kuras veica Latvijas iedzīvotāji pirms trīsdesmit gadiem, stājoties vēsturiskajā 600 km garajā Baltijas ceļa ķēdē un starptautiskai sabiedrībai demonstrējot apņemšanos atgūt neatkarību un kļūt par demokrātisku Eiropas valsti.

Lasītājiem piedāvātajā monogrāfijā iekļautie raksti ir visaptverošs pārskats par Latvijas vēsturiskajiem notikumiem. Latvijas Republikas ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs veic Baltijas ceļa analīzi, norādot tā ietekmi gan uz Latvijas kā neatkarīgas valsts izveidošanu un politiku veidošanu, gan Latvijas iekļaušanās ES procesu. Viena no atziņām, kas saista visus grāmatā iekļautos rakstus, ir Baltijas sadarbība un tās dažādās interpretācijas, sākot no nekritiskas apjūsmošanas un pieņemot, ka sadarbība ir uz mūžīgiem laikiem piešķirta vērtība, kura pastāv neatkarīgi no interesēm un politiskām preferencēm, līdz tās apšaubīšanai, uzskatot, ka Igaunijai, Latvijai un Lietuvai ir atšķirīgi skatījumi uz iekšpolitiskajām un ārpolitiskajām norisēm. Rinkēvičs atgādina, ka Baltijas valstu starpā ir izveidoti stabili un ilgtermiņa sadarbības projekti, kuru nozīme valstu neatkarības neatgriezeniskuma nodrošināšanā ir svarīgāki nekā intelektuālas spekulācijas par Baltijas vienotību. Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieka Valda Dombrovska raksts piedāvā Latvijas dalības ES piecpadsmit gadu bilanci, akcentējot galvenos notikumus ekonomikā un ekonomiskās politikas rezultātus. Latvijas ekonomiskā

² Rozenberga, A., Šteinbuka, I., Ozoliņa, Ž. (2018). *Europe: After 100 Before*. Rīga: Zinātne.

³ Pētījums veikts, sadarbojoties Eiropas Komisijas pārstāvniecībai Latvijā, Latvijas Politologu biedrībai un LZA Eiropas Politikas pētījumu institūtam.

⁴ Austers, A., Auers, D., Šteinbuka, I., Ozoliņa, Ž. (2019). 15 no 100. Latvijas dalības Eiropas Savienībā piecpadsmit gadi. *Latvijas intereses Eiropas Savienībā*, Nr. 1.

attīstība nav bijusi vienmērīga, jo to būtiski ietekmējusi globālā ekonomiskā krīze un pašu netālredzīga politika. Tomēr bilance ir pozitīva, jo atgūšanās no krīzes ir veicinājusi daudzas būtiskas reformas, kas nodrošinājušas Latvijas tālāko ekonomisko integrāciju ES – Latvijas pievienošanos eirozonai – un paātrinājušas ekonomikas konvergenci – ienākumu tuvināšanos ES vidējam līmenim. Monogrāfijā iekļautais pētījums “Latvijas dalības Eiropas Savienībā 15 gadi” papildina šo bilanci ar sociāliem un politiskiem aspektiem. Pētījuma autori nonāk pie secinājuma, ka pašlaik Latvijas un ES attiecību bilance ir pozitīva, bet tālākos procesus būtiski ietekmēs notikumi pasaulē un pašā ES.

Zanda Kalniņa-Lukaševica savā rakstā “Pārmaiņu process Eiropas Savienībā. Politiskie un ekonomiskie izaicinājumi Latvijai” analizē nozīmīgas pārmaiņas Eiropas Savienībā un pamato, kāpēc Latvijai ir nepieciešams uzņemties arvien aktīvāku lomu ES politiku veidošanā, tai skaitā migrācijas, klimata, drošības un citās jomās. Autore papildina V. Dombrovska rakstā un pētījumā “Latvijas dalības Eiropas Savienībā 15 gadi” definētos Latvijas nākotnes izaicinājumus.

Monogrāfijā, neraugoties uz tās vēsturisko ievirzi, akcentētas svarīgākās nākotnes tendences. Viens no nosacījumiem, kas ietekmēs Latvijas kā modernas eiropiskas valsts nākotni, ir spēja izstrādāt, pieņemt un īstenot efektīvu pētniecības un inovācijas politiku.

Eiropas Parlamenta deputāts un Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas asociētais profesors Ivars Ījabs uzsver, ka Latvija līdz ar savu dalību ES un integrāciju globālajās vērtību ķēdēs ir izvēlējusies spēlēt pasaules attīstīto valstu “augstākajā līgā”. Diemžēl samērā zemais Latvijas sniegums inovāciju jomā, vidēji izglītības un prasmju rādītāji, kā arī emigrācijas iespaidā sarūkošais talantu potenciāls rada bažas par spēju būtiski kāpināt valsts sniegumu zināšanu intensīvajās jomās. Autors aplūko Latvijas situāciju kopējā ES pētniecības un inovācijas kontekstā un secina, ka Latvijai ir nepieciešamas nopietnas reformas, lai pamestu “vidēja” inovatora valstu grupu un pievienotos inovāciju līderiem. Latvijai ir plašas iespējas izmantot ES tehnoloģiskajam un pētnieciskajam izrāvienam paredzētos līdzekļus, bet tālākas attīstības priekšnosacījums ir gatavība īstenot reformas pašu mājās, kā arī veikt nopietnas un pārdomātas investīcijas zinātnē.

Monogrāfijas autori atgādina, ka Latvijas politikas veidotājiem būs jāpieņem drosmīgi lēmumi un jāīsteno reformas vairākās jomās, lai nākamie Latvijas piecpadsmit gadi ES būtu ar pozitīvu bilanci.

**Žaneta Ozoliņa,
Inna Šteinbuka**

Edgars Rinkēvičs

Neatkarību sargājam ar sirdi un prātu

Ievads

Katrs, kas stāvējis Baltijas ceļā, sekojis tam līdzī radio vai televīzijā, apzināti vai netīši par to lasījis un redzējis, noteikti būs pamanījis, ka cilvēki bija entuziasma un prieka pilni. Vairs nebija baiļu padomju impērijas priekšā. Mēs bijām gatavi kopīgiem spēkiem un bez bailēm cīnīties par savu brīvību un neatkarību.

1989. gada 23. augustā mēs dzīvojām pasaulē bez interneta, bez mobilajiem tālruņiem un sociālajiem tīkliem, ar kontrolētiem medijiem un ļoti ierobežotām iespējām apziņot tautu. Mēs dzīvojām perestroikas jeb pārbūves gaisotnē, tomēr joprojām totalitārā valstī. Ņemot vērā to, ka Baltijas ceļš bija akcija, lai sev un pasaulei atgādinātu par Molotova–Ribentropa pakta¹ netaisnību, paļauties uz Padomju Savienības informācijas kanāliem nebija iespējams. Un tomēr bija ļaudis, kas spēja radīt Baltijas ceļa ideju, izplānot tā norisi, nodrošināt tautas klātbūtni, apziņot un informēt. Ideja par publisku, nevardarbīgu protesta akciju dzima Igaunijas Tautas frontes līdera Edgara Savisāra galvā, pirmo reizi tā tika apspriesta Baltijas republiku tautas kustību

¹ Neuzbrukšanas līgums starp Vāciju un PSRS, parakstīts 1939. gada 23. augustā.

sanāksmē 1989. gada 15. jūlijā, bet vienošanās par akcijas organizēšanu tika parakstīta Baltijas Padomes sanāksmē 12. augustā. Baltijas ceļa dalībnieki ieradās ar organizētiem autobusiem un personiskajiem automobiļiem. Katrs iedzīvotājs zināja, kurā ceļa posmā viņam jāveido cilvēku ķēde, un Baltijas ceļš tika koordinēts ar radio palīdzību.

Es Baltijas ceļā redzu sirds un prāta sinerģiju tās augstākajā izpausmē. Ar prātu tika izplānota un novadīta akcija, kurā piedalījās divi miljoni latviešu, lietuviešu, igauņu, krievu, ukraiņu un citu tautību cilvēku, izveidojot 600 kilometru garu cilvēku ķēdi. Ar sirdi trīs apspiestas tautas, kas piecdesmit gadus bija dzīvojušas baiļu terorā, bija gatavas iznākt gaismā un atklāti iestāties pret netaisnību un totalitārismu.

Baltijas ceļš uz 1918. gada Latvijas atjaunošanu

PSRS un nacistiskās Vācijas 1939. gada 23. augustā parakstītais Molotova–Ribentropa pakts un tā slepenie papildprotokoli, kā arī abu lielvalstu 28. septembra līgums² izšķīra trīs Baltijas valstu likteņus. Tās tika iekļautas Padomju Savienības interešu sfērā. 1940. gada 17. jūnijā padomju karaspēks pārgāja Latvijas robežu un uzsāka valsts okupāciju. Ļoti īsā laika posmā pēc Latvijas okupācijas sākuma PSRS, veicot dažādus politiskus, juridiskus, militārus un ekonomiskus pasākumus, izdevās panākt politiskās iekārtas maiņu Latvijā un tās aneksiju.

Padomju Savienība savai politikai Baltijas valstīs centās piešķirt leģitīmu raksturu un cerēja, ka jau tajā laikā radušajos sarežģītajos starptautiskajos apstākļos, kad daudzas pasaules demokrātiskās valstis bija iesaistītas karā ar Vāciju un tās sabiedrotajiem, Baltijas valstu okupācija un aneksija tiks pieņemta kā likumīga un netiks starptautiski apstrīdēta. Tomēr pasaules lielvaras – ASV un Lielbritānija –, kaut arī PSRS bija to sabiedrotā, tās rīcību Baltijas valstīs neatzina par leģitīmu. Noformulējās tā dēvētā Baltijas problēma, kas ar dažādu dinamiku starptautiskajās attiecībās pastāvēja līdz pat dzelzs priekšvara krišanai.

Baltijas ceļa saistība ar Molotova–Ribentropa paktu ir daudz ciešāka un nopietnāka nekā vienkārši atgādinājums par tā netaisnību. Pastāv tieša un neapstrīdama sakarība starp 1918. gada Latvijas atjaunošanu un 1989. gada daudzskaitlīgo un emocionālo akciju.

Tagad tas šķiet pašsaprotami, tomēr līdz konceptam par 1918. gada Latvijas atjaunošanu atmodas līderi nenonāca uzreiz. 1988. gadā vēl nebija skaidras idejas, kā sasniegt brīvību un neatkarību. Daži domāja, ka PSRS evolucionēs un

² Līgums starp PSRS un Vāciju ar slepenu papildu protokolu, kas paredzēja, ka Lietuva no Vācijas interešu zonas pāries PSRS interešu zonā, bet PSRS neliks šķēršļus vāciešu izceļošanai no Baltijas valstīm uz Vāciju.

demokrātiskā veidā dos brīvības iespējas savulaik okupētajām valstīm. Citi bija radikālāki un teica – atjaunosim pirmskara republiku, taču, kā to izdarīt, skaidrības nebija. Arī starptautiskā sabiedrība, neskatoties uz okupācijas neatzīšanas politiku, lielu atsaucību neizrādīja. Pastāvēja stingrs uzskats, ka mēs neatkarību atgūsim sarunās ar Maskavu.

Laikabiedri atzīst, ka tieši Baltijas ceļš bija pavērsiena punkts. Milzīgā starptautiskās preses uzmanība noveda pie tā, ka Rietumu sabiedrības, ne tikai to līderi sāka saprast un pievērst uzmanību Baltijā notiekošajam. Baltijas ceļš bija viens no posmiem, kas izraisīja domino efektu, kuram pateicoties sagruva totalitārisma sistēma visā Austrumeiropā. Pastāv uzskats, ka tieši Baltijas ceļa iespaidā 1989. gada 24. decembrī PSRS Tautas deputātu II kongresā tomēr tika izskatīts Molotova–Ribentropa pakta komisijas ziņojums. Tas pavēra ceļu neatkarības atjaunošanai.

Tam, kā Latvija atgūs neatkarību, ļoti svarīga bija Latvijas Tautas frontes līderu un Pasaules Brīvo latviešu apvienības (PBLA) tikšanās Abrenē, Francijā, 1989. gada maijā – vēl pirms Baltijas ceļa. Tur galvenā loma neatkarības idejas un taktikas noformulēšanā bija pašreizējam Valsts prezidentam, tolaik PBLA konsultantam Egilam Levitam. Viņš par Latvijas un Baltijas galveno trumpi uzskatīja to, ka Rietumvalstis Baltijas valstu okupāciju neatzīst. Viņš atrada it kā vienkāršu, taču juridiski ļoti spēcīgu un precīzu formulu neatkarības atgūšanai, un tajā bija divi galvenie elementi – Latvijai jāiet parlamentārais ceļš, lai atjaunotu pirmskara Latvijas Republiku. Savukārt tieši pēc Gananokves konferences³ pavisam skaidri izkristalizējās, ko nozīmē neatkarības atgūšanas parlamentārais ceļš un ka Molotova–Ribentropa pakta izvērtēšana ir daļa no tā. Pamata doma bija šāda – Latvijas pilsoņi referendumā nekad netika atteikušies no savas neatkarības, līdz ar to no starptautisko tiesību viedokļa padomju okupācija un aneksija juridiski nepārtrauca 1918. gadā proklamētās Latvijas Republikas pastāvēšanu, tikai prettiesiski likvidēja tās suverēno valsts varu.

Tādējādi Baltijas ceļš 1989. gadā ne tikai atgādināja par Molotova–Ribentropa paktu un tā neatņemamajām sastāvdaļām – slepenajiem papildu protokoliem –, bet bija ārkārtīgi svarīgs solis, lai veidotu starptautisko argumentāciju par Baltijas pirmskara republiku atjaunošanu. Pierādot un atgādinot, ka šis līgums bija prettiesisks izlīgums uz trešo valstu rēķina, kas sadalīja Austrumeiropu vācu un padomju ietekmes zonās, mēs varējām cerēt uz starptautisko tiesību spēku un prevalēšanu 20. gadsimta beigu Eiropā Baltijas valstu neatkarības jautājumā.

³ Konference norisinājās 1989. gada 7.–9. aprīlī Gananokvē (Kanādā), un tajā piedalījās 100 Ziemeļamerikas latviešu un 23 Latvijas pārstāvji.

Krievijas propaganda toreiz un tagad

Krievijas Federāciju 1991. gadā ANO atzina par PSRS tiesību un saistību mantinieci. Tiek pat argumentēts, ka no starptautisko tiesību viedokļa Krievija ir nevis vienkārši PSRS pēctece, kuras pienākumi varētu būt diskutējami, bet gan tās turpinātājvalsts. No šāda aspekta var uzskatīt, ka Padomju Savienība pastāv joprojām, tikai ar mainītu nosaukumu un samazinātu teritoriju.

Jāatzīst, ka arī citos aspektos ir velkamas paralēles. Krievijas Federācija mūsdienās un PSRS pirms Otrā pasaules kara daudz neatšķiras savā propagandā attiecībā uz Baltijas valstīm. Gan toreiz, gan tagad Krievija savu agresīvo ārpolitiku mēģina ielikt leģitīmā ietvarā un meklē starptautiskās sabiedrības atbalstu savai rīcībai. Gan toreiz, gan tagad ar pseidociņu pret fašismu tiek pamatota iejaukšanās citu valstu iekšējās lietās, bet krievvalodīgo iedzīvotāju atrašanās citas valsts teritorijā ir pietiekams arguments, lai to uzskatītu par savu interešu un ietekmes zonu. Lūk, daži piemēri.

Padomju propagandas mašīnērija daudz darīja, lai argumentētu, ka Baltijas valstis tika okupētas (saskaņā ar Krievijas terminoloģiju – inkorporētas) tāpēc, ka citādi rīkoties nebija iespējams, jo PSRS baidījās, ka Vācija izmantos Baltijas valstis kā placdarmu karadarbībai pret to. Tāpat tika sludināts, ka Baltijas valstīs tiek likvidēta pastāvošā fašistiskā diktatūra un pavērts ceļš uz liberālismu un sociālas valdības izveidošanu. Baltijas valstu inkorporēšana liecinot par demokrātijas progresu Austrumeiropā, un beigu beigās PSRS demokrātija taču esot labāka par fašisma spēku uzvaru šajā reģionā. Pirmais solis reģiona okupācijā bija savstarpējās palīdzības līgumu uzspiešana Baltijas valstīm. Šie līgumi paredzēja padomju militāro bāzu izveidošanu Baltijas valstu teritorijā. Pēc tam sekoja pārmetumi par starptautisko saistību neievērošanu un padomju karaspēka ienākšana Baltijas valstu teritorijās jeb okupācija un aneksija.

Arī mūsdienās tēze par fašisma atdzimšanu Latvijā ir viens no Krievijas propagandas jājamzirdziņiem, un šādi safabricējumi ir dzirdēti gan saistībā ar leģionāru gājieniem 16. martā, gan pat attiecībā uz vairākiem Valsts prezidentiem. Propagandas mērķis ir ne tikai iegalvot, ka Otrā pasaules kara laikā daudzi latvieši bija nacisti⁴, kas pastrādājuši kara noziegumu, bet arī radīt iespaidu, ka mūsdienā Latvijā tās pašreizējās politikas izpausmēs un līderu personībās pastāv reāla nacisma pēctecība. Informatīvā telpa ir viens no ģeopolitiskās cīņas galvenajiem elementiem, un cīņa pret fašismu Baltijā ir izdomāta un neesoša problēma, patoloģiski meli, kuru atbalstam ir izveidota vesela industrija. Tiek veidota

⁴ Cita starpā, Krievijas propaganda liek vienādības zīmi starp fašismu un nacismu, kas tomēr ir dažādas ideoloģijas.

darba kārtība starptautiskajās organizācijās, radītas biedrības, īstenoti pētījumi, rakstītas grāmatas, uzņemtas filmas un piešķirts finansējums. Mērķis ir Latvijas starptautiskā noniecināšana, uzticības drupināšana eiroatlantiskajā saimē, būtībā Latvijas starptautiskā izolēšana. Nekas nav mainījies – “skaldi un valdi” politika Krievijas ārpolitikā ir nemainīga vērtība.

Tāpat mūsdienu Krievijas politikas un propagandas neatņemama sastāvdaļa ir Baltijas valstīs dzīvojošās krievvalodīgās sabiedrības daļas viktimizācija, atsaucoties uz cilvēktiesībām un valodu. Tā dēvētā “tautiešu politika” ir instruments ideoloģiskas buferzonas radišanā, un Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijai ir pat īpaša tīmekļvietne, kas veltīta šai politikai. Krievijas ārpolitikas doktrīna saskata daudzskaitlīgajā krievu diasporā partneri ārpolitikas mērķu sasniegšanā, ieskaitot ekspansiju un krievu valodas un kultūras telpas konsolidāciju. Lai arī Latvija, Lietuva un Igaunija ir pilntiesīgas NATO un Eiropas Savienības dalībvalstis, Krievijas mēģinājumi atgūt kontroli pār trim Baltijas valstīm nav mitējušies. Izmantojot dažādus informācijas kara instrumentus, tajā skaitā izglītības sistēmu, valodas politiku un pazeminātu uzticēšanos NATO un Eiropas Savienībai atsevišķās sabiedrības daļās, Krievija turpina cīņu par ideoloģisko ietekmi Baltijas valstīs.

Vai bija atbilde PSRS agresīvajai rīcībai un propagandai Otrā pasaules kara priekšvakarā, un vai ir tagad? ASV turējās pie principa, ka starptautiskās tiesības un likumība ir jāievēro, kā arī stingri jāvēršas pret agresiju un spēka lietošanu valstu attiecībās; 1940. gada 23. jūlijā ASV valsts sekretāra vietnieks Samners Velss parakstīja deklarāciju par Baltijas valstu vardarbīgās inkorporācijas PSRS sastāvā neatzišanu. Un tomēr, lai arī visus okupācijas gadus ASV saglabāja Baltijas valstu okupācijas neatzišanas politiku, izšķirošajos sākuma gados dominēja Rīgas aksioma un Jaltas aksioma. Pirmā iezīmēja pārāk lielu piekāpšanos PSRS prasībām, otrā aizstāvēja ciešu un draudzīgu attiecību veidošanu ar padomju varu. Savukārt Lielbritānijā, kura arī neatzina Baltijas valstu okupāciju, valdīja uzskats, ka par Baltijas jautājumu nav vērts uztraukties. Te ir vērojams duālisms, ar ko mums nācās saskarties: no vienas puses, starptautiskās tiesības, spēka un spēka draudu lietošanas aizliegums, no otras puses – lielvaru ģeopolitiskās intereses un politiskais reālisms. Faktiski neviena lielvara negarantēja Baltijas neatkarību, bet Tautu Savienība nebija spējīga garantēt starptautisko drošību. Izrādījās, ka starptautiskās normas ir sarežģīti iedarbināt situācijā, kad Padomju Savienība un nacistiskā Vācija sāka īstenot agresīvu ārpolitiku un demontēt pastāvošo starptautisko kārtību. Starptautisko attiecību normu un vērtību sistēma, saduroties ar pasaules realitāti, izrādījās mazāk spēcīga par pieaugošo apdraudējumu.

No rūgtās pieredzes esam mācījušies, un mūsdienu starptautiskajās attiecībās Latvija lielu uzsvāru liek uz ciešām eiroatlantiskās kopienas attiecībām,

dalību starptautiskajās organizācijās, starptautisko tiesiskumu, demokrātiju, cilvēktiesībām un Baltijas valstu sadarbību. Esam konsekventi nosodījuši Krievijas agresiju Gruzijā un Ukrainā; pavisam nesen paziņojām, ka neatzīstam par legītimām tā dēvētās prezidenta vēlēšanas Krievijas okupētajā Abhāzijas reģionā, stingri nosodām Krievijas rīkotās tā dēvētās Krimas un Sevastopoles likumdevēju institūciju vēlēšanas un uzskatām tās par nelegītimām.

Krievijas centieni pārrakstīt Baltijas valstu vēsturi nerimstas, pat otrādi – tuvojoties dažādām traģiskām gadadienām, tie pieaug. Baltijas ceļa trīsdesmitgades priekšvakarā Krievijas propagandas mašīna centās attaisnot Staļina kriminālo ārpolitiku un Molotova–Ribentropa paktu. 2019. gada 13. oktobrī Maskava ar svētku uguņošanu atzīmēja Rīgas “atbrīvošanu”, precīzāk – okupāciju. 2019.–2020. gadā Maskava plānoja 17 salūtus, lai atzīmētu 75. gadadienu kopš padomju karaspēka ieiešanas dažādu Austrumeiropas un Viduseiropas valstu galvaspilsētās. Nenoliedzot krievu tautas ieguldījumu nacistiskā režīma sagrāvē, Latvijas Ārlietu ministrija asi reaģēja uz Maskavas nodomu ar svētku salūtu nosvinēt Rīgas ieņemšanas 75. gadadienu. Otrais pasaules karš mums nozīmē gan vācu, gan padomju okupāciju, un bez ievēribas nedrīkst atstāt nodomu Rīgas okupāciju atzīmēt kā uzvaras dienu. Šis solis ir vēl jo ciniskāks, ja ņemam vērā, ka šogad aprit arī 80. gadadiena kopš Molotova–Ribentropa pakta parakstīšanas. Mums ir jāsniedz savs ieguldījums objektīvas vēsturiskās atmiņas veidošanā. Nedrīkstam atstāt vēsturi tikai vēsturnieku ziņā, kā to savā propagandā atkārtoti Krievija. Ir jākopj savas valsts vēsture, ir jāredz kopsakarības un jāspēj tās skaidrot saprotamā, bet precīzā valodā sev pašiem un paaudzei, kas jau dzimusi brīvā Latvijā.

Spriedzi Baltijas un Krievijas attiecībās joprojām rada fragmentēta vēstures izpratne, deformēta atmiņas politika, plaši kultivēti mīti par Krieviju kā Baltijas valstu atbrīvotāju un mēģinājumi Baltijas valstu identitāti konstruēt ar vēstures politizācijas un masīvas propagandas palīdzību. Atbilde uz to ir savas nacionālās un transatlantiskās identitātes kopšana, demokrātijas spēcīnāšana un spēja visos līmeņos skaidrot vēstures patiesības. Krievijai patīk vājas demokrātijas, nespēja savstarpēji sadarboties un nesaskaņota nacionālā un transatlantiskā identitāte, jo tās atver plašu lauku dažādām darbībām, arī militārām. Mūsu uzdevums sevis pašu un partneru labā ir šādu iespēju nesagādāt.

Baltijas vienotība

Mēdz teikt, ka kopīga nelaime vieno spēcīgāk par kopīgiem priekiem. Mūsdienās pēc atmodas un Baltijas ceļa Baltijas vienotība un latvieši, lietuvieši un igauņi kā brāļu tautas nav vairs diskutējami jautājumi. Un tomēr Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vēsture ir bijusi stipri atšķirīga. Ilgtermiņā tikai atsevišķos

gadījumos esam atradušies vienā punktā. Taču tieši šie kopīgie vēstures saskares punkti ļauj runāt par brāļu tautām un Baltijas valstu vienotību.

Trīs Baltijas tautas uz nosacīti līdzīga attīstības ceļa nonāca tikai 20. gadsimta sākumā – 1905. gada revolūcijas laikā un pēc tās. Tad sekoja Pirmais pasaules karš, un no jauna uz tā paša attīstības ceļa nonācām 20. gadu sākumā pēc neatkarības atgūšanas. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pirmais mēģinājums iestāties Tautu Savienībā cieta neveiksmi, un visas trīs Baltijas valstis šajā starptautiskajā organizācijā tika uzņemtas tikai ar otro reizi. Pasaule trīs jaundibinātās Baltijas valstis pieņēma negribīgi, un arī tas bija kopīgais.

Baltijas valstis no 1919. gada līdz 1939. gadam dzīvoja kopīgā ritmā, taču savstarpējās savienības saites neizveidojās; nelīdzēja arī institucionalizēšanās mēģinājumi, jo Latvija, Lietuva un Igaunija nespēja rast vienotu dienaskārtību. Vairāk nekā piecdesmit gadu garumā uz vienota, uzspiesta ceļa trīs Baltijas valstis nostādīja Molotova–Ribentropa pakts, okupācija, represijas un valstiskās neatkarības zaudēšana. Tautu gara spēks jau Baltijas ceļa laikā, 1989. gadā, ļāva atklāti runāt par vēsturisko netaisnību, pretnostatīt sevi padomju varai un transformēt 23. augustu emocionāli – no sēru dienas uz tautu pašapziņas, vienotības un brīvības dienu. Jau pirms tam Baltijas valstis radās tautas kustības – Latvijas Tautas fronte, Igaunijas Tautas fronte *Rahvarinne* un Lietuvas pārbūves kustība *Sajūdis*, kuras būtībā spēja īstenot Latvijas pirmā ārlietu ministra Zigfrīda Annas Meierovica ideju par ciešu trīs Baltijas valstu sadarbību jeb Baltijas Antanti. Atkal satikās sirds un prāts – tautas kustības un Baltijas ceļš kopsoli ar Baltijas Asambleju⁵ un mūsu pārstāvju koordinēto darbību PSRS Tautas deputātu kongresā Maskavā.

Trīs Baltijas valstu – Latvijas, Lietuvas un Igaunijas – sadarbība mūsdienās ir cieša, daudzpusīga un pragmatiska, tā balstās uz valstu kopējām vērtībām un interesēm veicināt izaugsmi, labklājību un drošību reģionā. Mūsdienu ģeopolitiskajos apstākļos Igaunijai, Latvijai un Lietuvai ir stratēģiski svarīgi just citai citas plecu un paust vienotu vēstījumu, kas uzsver valstu ciešo sadarbību un savstarpējo atbalstu. Starptautiskajai sabiedrībai ir jādzird un jāredz, ka Baltijas valstis runā un darbojas saliedēti kā viens reģionāls veselums, apņēmīgi aizstāvot kopīgās vērtības un tiecoties pretī vienotiem mērķiem. Igaunija, Latvija un Lietuva ir pievienojušās ES, NATO, Šengeni, eirozonai, visas trīs valstis ir arī OECD dalībnieces. Valstu ekonomikas pēc 2008. gada finanšu un ekonomiskās krīzes ir atkopušās, makroekonomiskie rādītāji pieaug, ārējā tirdzniecība arvien paplašinās.

⁵ Šeit domāta neatkarības kustība “Baltijas Asambleja”, kas norisinājās 1989. gada 14.–15. maijā Tallinā. Asambleja pieņēma Deklarāciju par Baltijas nāciju tiesībām, Deklarāciju par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ekonomisko neatkarību, Rezolūciju par staļinisma noziegumiem un Aicinājumu Eiropas drošības un sadarbības konferences valstu vadītājiem, ANO ģenerālsekretāram un PSRS Augstākās Padoles prezidija priekšsēdētājam. Tā arī iedibināja Baltijas valstu padomi.

Mūsdienās Baltijas valstu sadarbībā tiek uzturēts aktīvs dialogs Valsts prezidentu, parlamenta priekšsēdētāju, valdības vadītāju, ministru un nozaru ekspertu līmenī. Plašākā formātā notiek arī regulārs un koordinēts politiskais dialogs Baltijas valstu un Ziemeļvalstu (NB) starpā. Baltijas valstu parlamentārā sadarbība notiek Baltijas Asamblejā⁶, savukārt valdību sadarbība notiek Baltijas Ministru padomē.

Lai arī vairākos ekonomiskos jautājumos starp Baltijas valstīm ir vērojamas atšķirības un viedokļu nesakrītība, tomēr stratēģiski svarīgos ārlietu un drošības jautājumos Baltijas valstis ir spējušas veiksmīgi sadarboties. Tas kļuva jo īpaši aktuāli pēc Krimas aneksijas. Lai stiprinātu atturēšanas spējas attiecībā uz Krieviju, ir tikuši pieņemti Baltijas valstīm labvēlīgi lēmumi NATO Velsas un Varšavas samitos, par ko ir jāpateicas arī pašu Baltijas valstu aktīvai sadarbībai un veiksmīgai komunikācijai ar partneriem. Tagad, kad Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Polijā ir izvietotas bataljona izmēra sabiedroto militārās vienības, valstīm ir nepieciešams pildīt pilnvērtīgu uzņemošo valstu funkcijas. Šeit gan jāmin, ka Baltijas valstis līdz šim nav panākušas vienošanos par kopīgiem militāriem iepirkumiem, par ko bieži ir interesējušies Baltijas Asamblejas deputāti.

Mediju stiprināšanas jomā un cīņā ar propagandu un dezinformāciju Baltijas valstis veiksmīgi darbojas Baltijas Mediju izcilības centrā, *EAST StratCom* grupā un NATO *StratCom* izcilības centrā Rīgā. Baltijas valstis atbalsta cita citu un aktīvi piedalās arī NATO enerģētikas un kibernetikas izcilības centru darbībā Lietuvā un Igaunijā. Tāpat Baltijas valstis tradicionāli cieši sadarbojas kopīgajos trīspusējos militārās aizsardzības formējumos, kā *BALNET* (gaisa spēki), *BALTRON* (jūras spēki), *BALTDEFCOL* (Aizsardzības koledža); 2015. gadā tika izveidots Baltijas bataljons, kas sekmīgi integrējās NATO Ātrās reaģēšanas spēkos.

Baltijas valstis vieno nepieciešamība saliedēt resursus un veidot ciešāku sadarbību ar sabiedrotajiem ne tikai NATO, bet arī Eiropas Savienībā. Kopā ar citām Eiropas Savienības dalībvalstīm Igaunija, Latvija un Lietuva ir pievienojušās Eiropas Savienības Pastāvīgajai strukturētajai sadarbībai jeb *PESCO*, kur valstis kopīgi strādā pie tā dēvētās “militārās Šengenas” veidošanas. Nozīmīgu lomu sadarbības stiprināšanā un tālākas ārpolitiskās taktikas veidošanā ieņem Baltijas valstu spēja sastrādāties un veidot kopīgas pozīcijas būtiskos ES jautājumos, tostarp *Brexit* un Eiropas Savienības daudzgadu budžeta sarunās. Tikpat svarīgi ir veidot kopīgas alianses ar citiem līdzīgi domājošiem partneriem, piemēram, Ziemeļvalstīm un Beniluksa valstīm. Latvija, Lietuva un Igaunija ir Eiropas Savienības līderes atbalsta sniegšanā Austrumu partnerības valstīm.

⁶ Šeit domāta Baltijas Asambleja, kas ir Latvijas, Igaunijas un Lietuvas parlamentu sadarbības institūcija, izveidota 1991. gada 8. novembrī. Asamblejā katras Baltijas valsts parlamentu pārstāv 12–20 deputātu liela nacionālā delegācija. Asambleja ir koordinējoša un konsultatīva institūcija.

Nenoliedzami, pēdējie starptautiski redzamākie un lielākie notikumi Baltijas valstu kopīgajā ārpolitikā ir Igaunijas, Latvijas un Lietuvas Valsts prezidentu vizītes uz ASV un Franciju 2018. gada aprīlī. Šīs divas vizītes bija visaugstākā līmeņa apliecinājums Baltijas valstu ilgtermiņa stratēģiskajai partnerībai ar abām Rietumu lielvarām. Tās arī skaidri iezīmēja, ka Baltijas valstis ārpolitiski tiek uzvertas kā viens reģions.

Mācoties no kļūdām un vēstures, šajos ģeopolitiskajos apstākļos ir būtiski pozicionēt Baltijas valstis kā pilntiesīgas sarunu partneres starp pasaules lielvarām. Ir pragmatiski jāsaprot, ka Baltijas vienotība nenozīmē mūžīgu unisonu; būs domstarpības, dažādas intereses un problēmas, taču vissvarīgākās ir kopīgas vērtības un pamatprincipi. Baltijas valstu sadarbībai arī turpmāk jābūt racionālai un balstītai uz kopīgu interešu aizstāvēšanu. Baltijas valstu ciešai, saskaņotai rīcībai un vienota vēstījuma paušanai ir gan stratēģiski svarīga, gan simboliska nozīme.

Noslēguma vietā – ar entuziasmu un cerību pret bailēm

Rietumu politiskajā domā racionāls iemesls un emocijas ir divas fundamentālas cilvēka dabas kvalitātes. Citiem vārdiem – brīvs cilvēks savu un valsts dzīvi veido, ne tikai racionālu apsvērumu vadīts, bet arī balstoties uz savām emocijām. Pat vēl vairāk – emocijas ir kritiskas lēmumu pieņemšanā, un cilvēks, kas nespēj just emocijas, nespēj pilnvērtīgi pieņemt lēmumus. Šīs atziņas ir ārkārtīgi svarīgas, atskatoties uz Baltijas ceļu.

Lielus ģeopolitiskus pavērsienus, revolūcijas un sistēmiskas pārmaiņas vienmēr rada vai vismaz pavada cilvēku masveida emocijas. Politiskajā domā pastāv emociju gradācija, un tiek uzskatīts, ka ļoti spēcīgas ir bailes. Cilvēks baiļu iespaidā ir spējīgs pieņemt izšķirošus lēmumus un būt vai nebūt gatavs uz izšķirošu rīcību. Bailes turklāt ir viegli konstruējamas; ne velti pastāv idioma par baiļu sēšanu: tās viegli izplatās un aug plašumā. Padomju vara šīs emocijas plaši ekspluatēja, tās bija neatņemama totalitārās ideoloģijas sastāvdaļa. Tomēr mans mērķis nav šo rakstu noslēgt uz pesimistiskas nots. Pastāv citas emocijas, kas politiskajā dzīvē gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī ir spēcīgākas par bailēm, – tās ir cerība un entuziasms.

Ne velti Baltijas ceļu un atmodu kopumā sauc par tautas laiku. Tautu cerības uz brīvību un cieņpilnu dzīvi un entuziasms panāca Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Tomēr atšķirībā no bailēm entuziasms nav konstruējams. Tas nav veidojams vai radāms, tas dzimst un plok dabīgi. Cerība un entuziasms paaugstina interesi par politiskajiem procesiem un motivē uz politisku rīcību. Masu entuziasms ir bijis izšķirošs politiskais elements Baltijas ceļā kā vienā no nozīmīgākajām 20. gadsimta politiskajām akcijām. Ne velti Baltijas valstu kopīgi sagatavotā

nominācija “Baltijas ceļš – cilvēku ķēde trīs valstu vienotiem centieniem pēc brīvības” 2009. gadā tika iekļauta *UNESCO* programmas “Pasaules atmiņa” starptautiskajā reģistrā. Es ticu, ka atmodas laika emocijas mūsu tautā joprojām ir dzīvas. Es arī ticu, ka pastāv veids, kā mūsu valsts vēsturi skaidrot tā, lai to gan ar sirdi un prātu saprastu pasaule, gan neapmaldītos mēs paši.

Valdis Dombrovskis

Latvijas dalība Eiropas Savienībā – 15 gadi: bilance un perspektīvas

Ievads

15 gadi valsts vēsturē – daudz vai maz? Cik veiksmīgi tie bijuši? Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, ir svarīgi saprast, kā valsts ir attīstījusies, kādi mērķi šajos gados ir izvirzīti un cik lielā mērā tie ir sasniegti.

2004. gads iezīmēja nozīmīgu pagrieziena Latvijas valsts vēsturē. 2004. gada 29. martā Latvija pievienojās NATO, bet 1. maijā kļuva par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti. Dalība NATO sniedza drošību par valsts nākotni, bet pievienošanās ES bija nozīmīgs stimuls tautsaimniecības attīstībai, Latvijai kļūstot par pilntiesīgu daļu no vairāk nekā 500 miljonu iedzīvotāju lielā iekšējā tirgus.

Var teikt, ka pēdējie 15 gadi mūsu valsts vēsturē ir sava veida vēsturiskā taisnīguma uzvara – mūsu tautas ilgtermiņa mērķis, kas vainagojies panākumiem, pateicoties tam, ka mēs garīgi vienmēr esam bijuši piederīgi Eiropai.

Ekonomiskās saites ar Eiropu Latvijai aizsākās jau krietni sen. Ja par atskaites punktu pieņem laiku, kad daļu pašreizējās Latvijas un Igaunijas teritorijas dēvēja par *Terra Mariana* jeb Māras zemi, tad var uzskatīt, ka liela daļa Latvijas teritorijas sāka ekonomiski integrēties Eiropā jau 1282. gadā, kad Rīga noslēdza tirdzniecības līgumus ar Hanzas pilsētām Visbiju un Lībeku. Vēlāk Hanzas savienībā aktīvu lomu ieņēma arī citas Latvijas pilsētas, kā Valmiera, Cēsis, Limbaži, Kuldīga, Ventspils, Straupe un Koknese.

Gadsimtu gaitā Latvija ir pieredzējusi dažādas varas, bet pat pēc nokļūšanas Krievijas impērijas sastāvā Latvija joprojām bija tās ekonomiski un sociāli visattīstītākais reģions, tās “logs uz Eiropu”.

Tādējādi, pirms 15 gadiem iestājoties Eiropas Savienībā, Latvija *de iure* nostiprināja savu *de facto* piederību Eiropai, kurā tā atradās jau kopš *Terra Mariana* laikiem. Protams, šis salīdzinājums ir alegorisks. Pat ja no ekonomikas viedokļa Hanzas savienību var uzskatīt par sava veida Eiropas Savienības priekšteci, politiski mūsdienu Eiropas Savienība radikāli atšķiras gan pēc formas, gan pēc saturā. Eiropa ir vēsturē karu visvairāk plosītais kontinents, tādēļ ir tikai likumsakarīgi, ka šodien Eiropas pamatvērtības ir miers un stabilitāte.

Tomēr kopš pirmsākumiem Eiropas Savienības ideja ir arī visnotaļ pragmatiska. Lai nodrošinātu mieru Eiropā, tās ideja tika balstīta uz kopēju tālaika stratēģisko izejvielu – ogļu un tērauda – ieguvu un apstrādi. Laika gaitā Eiropas ekonomiskā sadarbība attīstījās, un tagad Eiropas vienoto tirgu bez iekšējām robežām un ar četrām pamatbrīvībām – personu, preču, pakalpojumu un kapitāla brīvu kustību – var uzskatīt par eiropiešu nozīmīgāko sasniegumu ekonomikas jomā. Šis 500 miljonu iedzīvotāju vienotais tirgus ir arī Eiropas Savienības starptautiskās ekonomiskās ietekmes pamats.

Latvijas virzība uz Eiropas Savienību

Ir tikai likumsakarīgi, ka praktiskā gatavošanās integrācijai Eiropas Savienībā sākās jau pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Par pirmo konkrēto soli uz Eiropu var uzskatīt 1993. gadā ar Eiropas Savienību noslēgto Tirdzniecības un sadarbības līgumu, kas gadu vēlāk pārtapa Brīvās tirdzniecības līgumā, bet pēc tam – Asociācijas līgumā.

Kopumā pievienošanās process Eiropas Savienībai bija samērā dinamisks. 1995. gadā tika iesniegts Latvijas pieteikums dalībai ES, iestāšanās sarunas tika uzsāktas 1999. gadā, bet jau pēc pieciem gadiem – 2004. gadā – Latvija kļuva par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti.

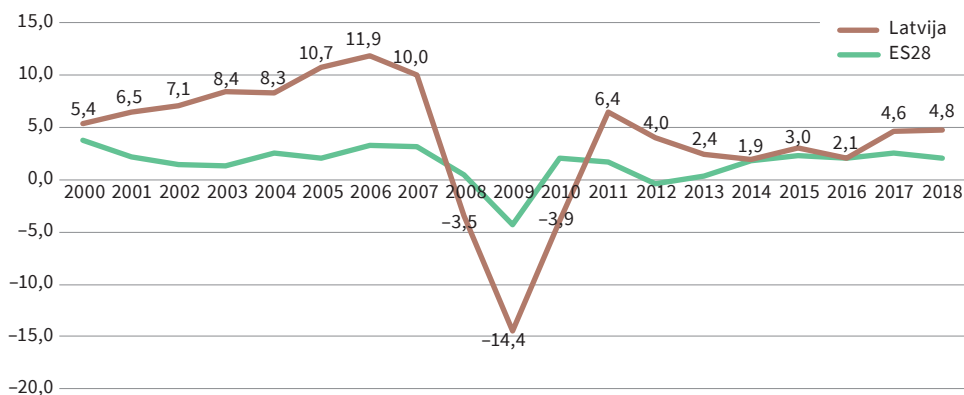
Virzība uz ES bija gan liela iespēja, gan liels izaicinājums Latvijai. Pagājušā gadsimta 90. gados Latvijai nācās pārstrukturēt savu tautsaimniecību no

sociālisma komandekonomikas uz funkcionējošu tirgus ekonomiku. Attiecīgi ekonomiskās reformas sākotnēji bija domātas, lai pārietu uz tirgus ekonomiku un Latvijas tautsaimniecības integrāciju pasaules ekonomiskajā aprītē – tāda bija naudas reforma, cenu un ārējās tirdzniecības liberalizācija un privatizācija. Otrais reformu vilnis ap gadsimtu miju saistījās ar iestāšanās procesu ES, bija vērsts uz ES normatīvu ieviešanu un nodrošināja Latvijas ekonomiskās sistēmas pielāgošanu darbam ES vienotajā tirgū. Laika posms pirms pievienošanās Eiropas Savienībai bija intensīvs reformu periods, kas ielika pamatus sekmīgai valsts attīstībai ES dalībvalsts statusā.

Latvijas ekonomikas attīstība pēc pievienošanās Eiropas Savienībai – ekonomikas pārkaršana un krīze

Kopš pievienošanās Eiropas Savienībai 2004. gadā Latvija ir piedzīvojusi gan straujas ekonomiskās izaugsmes periodus, gan arī strauju kritumu globālās finanšu un ekonomiskās krīzes laikā (1. attēls).

1. attēls. Latvijas IKP dinamika

Avots: Eurostat.

Iestāšanās ES kļuva par spēcīgu stimulu Latvijas ekonomikas attīstībai, tomēr dinamiskā izaugsme ātri pārvērtās burbulī, kas plīsa. Kas īsti izraisīja ekonomikas pārkaršanu un tai sekojošo finanšu un ekonomikas krīzi Latvijā?

No vienas puses, finanšu plūsmu atvēršanās lētu ārzemju banku kredītu formā, uz ES fondiem balstīts budžeta izdevumu pieaugums un strauja reālo

darba algu izaugsme radīja pieprasījuma pieaugumu un karsēja Latvijas ekonomiku. 2005.–2007. gadā Latvijas ekonomikas izaugsmes tempi pārsniedza 10 procentu robežu.

No otras puses, pievienošanās ES un cerības uz strauju ekonomikas konvergenci pret ES vidējiem rādītājiem radīja optimistisku gaisotni un pat zināmu eiforiju gan Latvijas iedzīvotājos, gan valdošajās aprindās, gan ārvalstu investoros un kreditoros. Tomēr krīzes reti kad izraisa tikai viens iemesls, arī Latvijas gadījumā ekonomikas pārkaršanu un tai sekojošo “smago piezemēšanos” veicināja vairāki faktori.

Straujā investīciju pieplūde un Ziemeļvalstu banku piekoptā agresīvā kreditēšanas politika stimulēja strauju patēriņa pieaugumu un nekustamā īpašuma burbuļa veidošanos. Protams, strauji pieauga arī Latvijas iedzīvotāju un uzņēmumu “kreditatkarība”. Vienlaikus Latvijas ekonomika zaudēja konkurētspēju, produktivitātes pieaugums aizvien vairāk atpalika no algu pieauguma, tekošā konta deficīts atsevišķos gados pat pārsniedza 20 procentus no IKP.

Neskatoties uz straujo ekonomikas izaugsmi, Latvijas valsts budžetā pastāvīgi saglabājās deficīts. Kaut arī nomināli deficīts bija neliels, valsts budžeta strukturālā bilance, kas ņem vērā ekonomiskā cikla ietekmi, strauji pasliktinājās.

Galu galā šāda “gāzi grīdā!” politika mūsu valstij dārgi maksāja. Sākoties globālajai finanšu un ekonomiskajai krīzei un apstājoties globālajam finanšu plūsmām pēc *Lehman Brothers* kraha, Latvijas ekonomika piedzīvoja “smagu piezemēšanos”.

Tomēr jāatzīmē, ka Latvija nebūt nebija vienīgā krīzes skartā valsts Eiropas Savienībā. Eiropas Savienībai kopumā globālā finanšu un ekonomiskā krīze un tai sekojošā eirozonas krīze bija kā trauksmes zvans, ka Eiropas ekonomiskās pārvaldības modelim ir nepieciešamas steidzamas reformas. Tās arī tika īstenotas, pastiprinot prasības atbildīgai fiskālajai politikai ES dalībvalstīs un ieviešot t. s. Eiropas semestri – dalībvalstu fiskālās un makroekonomiskās politikas koordinācijas mehānismu. Vienlaikus tika izveidots atbalsta mehānisms krīzes skartajām valstīm – Eiropas stabilitātes mehānisms.

Gan no Eiropas, gan no Latvijas viedokļa krīze atgādināja it kā vienkāršu ekonomikas likumu, ka, veidojot fiskālo politiku, nedrīkst aizmirst par ekonomikas cikliskumu.

Ekonomikas konverģence

Lai izvērtētu, kādus rezultātus Latvija ir panākusi 15 gadu laikā kopš iestāšanās Eiropas Savienībā, jāapskata tās jomas, kas vislabāk atspoguļo dzīves līmeņa izmaiņas un ekonomisko attīstību.

No šī viedokļa viens no būtiskākajiem rādītājiem ir ekonomikas konverģence. Konverģence raksturo to, cik strauji mēs tuvojamies ES vidējiem ekonomiskās attīstības rādītājiem. Eiropas Savienības kontekstā konverģence vienmēr ir uzskatīta gan par galveno mehānismu, gan arī par priekšnoteikumu dalībvalstu ekonomiskajai un sociālajai kohēzijai. Kohēzija kā konkrēts mērķis ir definēta arī Līgumā par Eiropas Savienības darbību: “Lai veicinātu tās vispārēju harmonisku attīstību, Savienība izstrādā un veic darbības, kas stiprina tās ekonomisko, sociālo un teritoriālo kohēziju. Savienība jo īpaši tiecas mazināt būtiskas dažādu reģionu attīstības līmeņa atšķirības un vismazāk attīstīto reģionu atpalicību.”

Ja runājam par 15 gadu bilanci attiecībā uz ekonomisko konverģenci, tad gandrīz visas Eiropas Savienības jaunās dalībvalstis, kas pievienojās ES kopš 2004. gada, ir uzrādījušas pozitīvu IKP konverģences dinamiku attiecībā pret ES vidējo rādītāju. Latvija uzrāda vienu no straujākajiem konverģences tempiem starp jaunajām dalībvalstīm. Iestājoties Eiropas Savienībā, Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju bija 46 procenti no ES vidējā rādītāja, taču 2018. gadā šis rādītājs bija jau 70 procenti (1. tabula).

Tātad, pat neraugoties uz 2008.–2010. gada finanšu un ekonomiskās krīzes negatīvo ietekmi, Latvijas ekonomika strauji tuvojas ES vidējiem rādītājiem.

1. tabula. Jauno ES dalībvalstu IKP uz vienu iedzīvotāju pret ES vidējo līmeni 2004. un 2018. gadā (PPS, procentos pret ES28)

	2004	2018	Starpība
Lietuva	49	81	32
Rumānija	34	64	30
Igaunija	54	81	27
Latvija	46	70	24
Polija	50	71	21
Slovākija	57	78	21
Bulgārija	34	50	16
Čehija	78	90	12
Horvātija	54	63	9
Ungārija	61	70	9
Slovēnija	86	87	1
Kipra	97	87	-10

Avots: Eurostat.

Kopumā IKP izaugsmes rādītāji visās trijās Baltijas valstīs kopš iestāšanās ES ir starp augstākajiem Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs.

Jāatzīmē arī, ka laika posmā no 2011. līdz 2018. gadam IKP uz vienu iedzīvotāju pieauguma tempi Latvijā un Igaunijā ir pat pieauguši salīdzinājumā ar periodu no 2004. līdz 2011. gadam, kamēr Lietuvā tie ir bijuši pastāvīgi augsti (2. tabula).

2. tabula. IKP uz vienu iedzīvotāju vidējie izaugsmes tempi Eiropas Savienībā (procentos)

	2004–2011	2011–2018
Rumānija	3,7	4,7
Lietuva	4,3	4,5
Latvija	3,4	4,2
Igaunija	2,5	3,5
Polija	4,4	3,3
Ungārija	0,9	3,0
Bulgārija	4,5	3,0
Slovākija	4,8	2,8
Čehija	2,5	2,1
Slovēnija	1,6	1,7
ES15	0,5	1,0
Kipra	0,3	0,3

Avots: Eurostat.

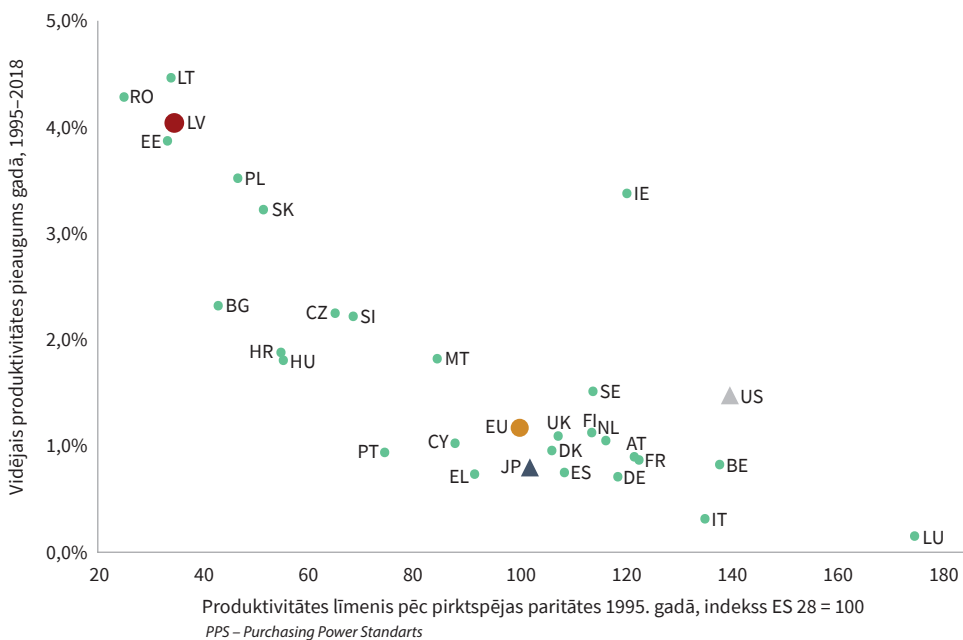
Konkurētspēja un darba ražīgums

Viens no lielākajiem izaicinājumiem Latvijas ekonomiskās attīstības ilgtspējas nodrošināšanai un tās sekmīgai integrācijai Eiropas vienotajā tirgū šajos 15 gados ir saistīts ar produktivitātes un darba ražīguma kāpināšanu.

Kopā ar pārējām Baltijas valstīm Latvijā ir bijusi arī viena no straujākajām darba ražīguma un produktivitātes izaugsmēm. Vērtējot produktivitātes pieaugumu, Latvija ir starp trim ES dalībvalstīm, kas pēdējās desmitgadēs uzrādījušas straujākos konverģences rādītājus (2. attēls).

Pēckrīzes periodā produktivitātes izaugsme Latvijā ir noturīga, bet “vieglu guvumu” laiks ir beidzies. Kopš 2010. gada vidējā produktivitātes izaugsme bija 2,5 procenti gadā. Šis rādītājs ir starp augstākajiem ES, tomēr produktivitātes izaugsme ir ievērojami lēnāka salīdzinājumā ar pirmskrīzes periodu (3. tabula).

2. attēls. Produktivitātes konverģence Eiropas Savienībā

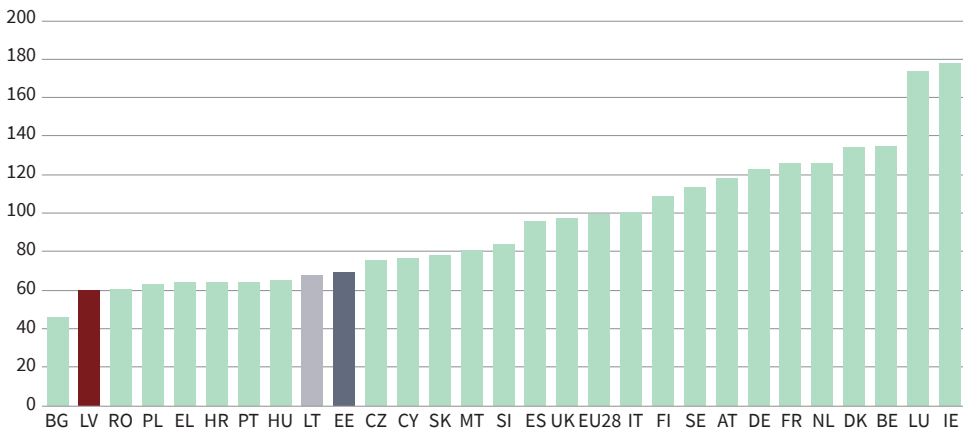
Avots: Eurostat.

3. tabula. Jauno ES dalībvalstu vidējais produktivitātes pieaugums (procentos)

	2004–2011	2011–2018
Rumānija	4,4	3,8
Latvija	3,7	2,5
Polija	2,9	2,5
Bulgārija	3,3	2,4
Lietuva	4,5	2,0
Igaunija	2,4	1,8
Slovākija	3,7	1,6
Čehija	2,3	1,3
Slovēnija	1,8	0,8
Ungārija	1,5	0,5
ES15	0,6	0,5
Kipra	0,6	0,2

Savukārt stundas produktivitāte Baltijas valstīs jau ir sasniegusi 60 procentus no Eiropas Savienības vidējā rādītāja (3. attēls).

3. attēls. Produktivitātes līmenis: IKP stundā, izteikts procentos no ES vidējā rādītāja 2018. gadā

Avots: Eurostat.

Vidēja ienākuma valstīs, pie kurām pieskaitāma arī Latvija, tieši augoša produktivitāte ir izšķirīgs faktors konverģences nodrošināšanai un vispārējā sabiedrības labklājības līmeņa celšanai. Latvijas gadījumā produktivitātes un attiecīgi ilgtspējīgam algu pieaugumam ir būtiska loma arī negatīvo migrācijas tendenču apturēšanā.

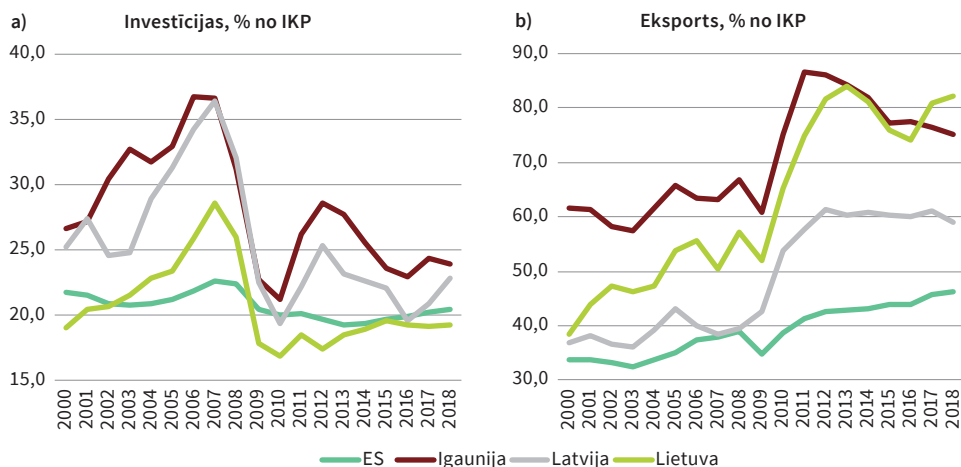
Investīcijas

Kopš iestāšanās Eiropas Savienībā investīcijas ir bijis nopietns stimuls tautsaimniecības attīstībai Baltijas valstīs un augstajiem konverģences tempiem. Tomēr pēc globālās finanšu un ekonomiskās krīzes investīciju apjoms visās trijās Baltijas valstīs ir krities un investīciju īpatsvars pret IKP joprojām nav atgriezies priekškrīzes līmenī (4.a attēls). Šeit gan jāatzīmē, ka augstākais punkts investīciju jomā tika sasniegts laikā pirms krīzes, kad daudzviet, tajā skaitā Latvijā, bija vērojams kredītešanas bums, kas pārsvarā balstījās uz patēriņa un hipotekārajiem kredītiem.

Relatīvi zems investīciju, tai skaitā ārvalstu tiešo investīciju, līmenis, īpaši sektoros, kuri ir svarīgi produktivitātes kāpināšanai, ir viens no faktoriem, kas var negatīvi ietekmēt valsts ekonomikas attīstību. Investīciju līmenis nefinanšu uzņēmumos visās trīs Baltijas valstīs ir tuvs ES vidējam līmenim. Tomēr tas nav pietiekami, īpaši – ja runājam par valstīm, kurām joprojām lielākais izaicinājums ir panākt Eiropas Savienības vidējo ekonomiskās attīstības līmeni. Augstais uzņēmumu uzkrājumu līmenis liecina par vispārēju nedrošību attiecībā

uz uzņēmējdarbības vidi, kas, savukārt, ir iespējama iemesls lēnajam investīciju pieaugumam. Šeit gan jāpiezīmē, ka relatīvi zems investīciju līmenis ir raksturīgs ne tikai Baltijas, bet arī citās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs.

4. attēls. Investīciju un eksporta īpatsvars IKP

Avots: Eurostat.

Integrācija vienotajā tirgū

Straujā ekonomikas konverģence nebūtu bijusi iespējama bez ātras un veiksmīgas integrācijas Eiropas vienotajā tirgū. Pieeja 500 miljonu iedzīvotāju vienotajam tirgum bija viens no spēcīgākajiem ekonomiskās attīstības stimuliem. Tā, piemēram, 2018. gadā Latvijas eksports uz Eiropas Savienības dalībvalstīm pārsniedza 12 miljardus eiro jeb 70 procentus no kopējā eksporta apjoma,¹ savukārt eksporta īpatsvars attiecībā pret IKP no apmēram 40 procentiem 2004. gadā audzis līdz 60 procentiem 2018. gadā (4.b attēls).

Visās trijās Baltijas valstīs tieši krīzes un pirmajos pēckrīzes gados bija vērojams straujākais eksporta pieaugums. Faktiski Baltijas valstis šajos gados pārstrukturēja savas ekonomikas, vairāk orientējoties uz eksportu. Eksports un ražošanas apjoms pieaugums bija ekonomikas dzinējspēki situācijā, kad iekšzemes pieprasījums bija ierobežots.

¹ Centrālā statistikas pārvalde.

Eiropas Savienības fondu atbalsts

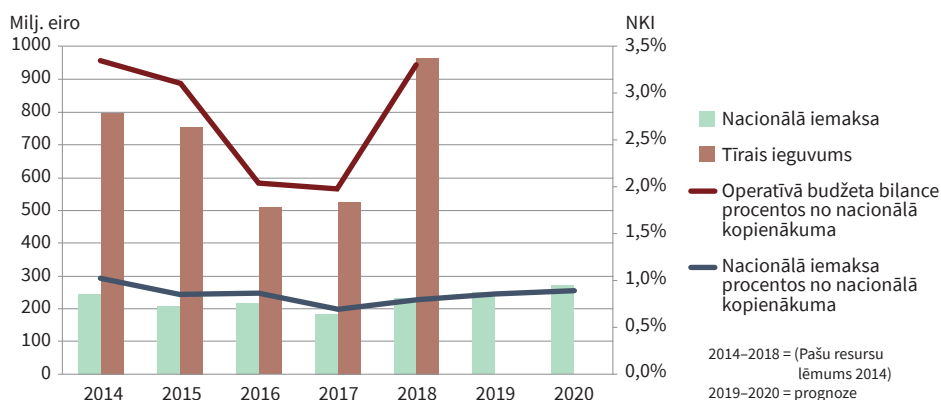
Latvijas ekonomikas straujā konverģence nebūtu iespējama arī bez nozīmīga Eiropas Savienības fondu atbalsta. Pašreizējā plānošanas periodā 2014.–2020. gadam Latvija no ES strukturālajiem un kohēzijas fondiem saņems 5,6 miljardus eiro, bet ar nacionālo līdzfinansējumu kopējais finansējuma apjoms ir 6,9 miljardi eiro. Kopš iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā tikai no ES strukturālajiem un kohēzijas fondiem Latvija ir saņēmusi 10,7 miljardus eiro.²

4. tabula. Eiropas Savienības fondu atbalsts Latvijai

Periods	Kopējais ES piešķirums (milj. eiro)	Izmaksāts (milj. eiro)	Ieviests (procentos)	Projektu atlase (milj. eiro)
2014–2020	5634	1737	30,8	75,7%
2007–2013	4530	4530	100	100%
2004–2006	625	625	100	100%
	10 789	6892		

Kopumā, runājot par Eiropas Savienības finansējumu, Latvija joprojām ir neto saņēmējvalsts, t. i., vairāk saņem, nekā iemaksā kopējā ES budžetā. 2014.–2020. gada plānošanas periodā uz katru iemaksāto eiro Latvija pretī saņem četrus eiro un pēc atbalsta intensitātes ir ceturrtā lielākā saņēmējvalsts no ES budžeta.

5. attēls. Latvijas iemaksas ES budžetā un neto bilance 2014.–2020. gadā

Avots: Eiropas Komisija.

² Eiropas Komisija.

Pievienošanās eirozonai

Būtisks solis Latvijas tālākajā integrācijā ES bija pievienošanās eirozonai 2014. gada 1. janvārī. Kopš iestāšanās Eiropas Savienībā Latvija nekavējoties sāka gatavoties dalībai eirozonā. Tas bija gan politisks mērķis, gan saistības, kuras Latvijai uzlika pievienošanās līgums.

2005. gadā Latvija pievienojās valūtas kursa mehānismam II, fiksējot lata kursu pret eiro, un šķīta, ka arī pievienošanās eirozonai nav aiz kalniem – kā pirmais eiro ieviešanas mērķa datums tika noteikts 2008. gada 1. janvāris.

Tomēr pirmskrīzes gados piekoptās fiskālās un makroekonomiskās politikas rezultātā Latvijas ekonomika tika pārkarstēta un inflācija sasniedza pat divciparu skaitli. Attiecīgi Latvija neizpildīja cenu stabilitātes kritēriju. Savukārt krīzes gados Latvijas budžeta deficīts krietni pārsniedza Māstrihtas kritērijos noteikto robežu – 3 procentus no IKP.

Laikā, kad tika lemts par Latvijas pievienošanos eirozonai ar 2014. gada 1. janvārī, tas bija ļoti ambiciozs mērķis. Valsts, kuras ekonomika bija brīvā krītienā, kā mērķi nosprauda pievienošanos eirozonai piecu gadu laikā un šo mērķi arī sasniedza. Lēmums par jaunu pievienošanās datumu tika pieņemts 2009. gada maijā–jūnijā, kad notika kārtējais sarunu raunds ar Eiropas Komisiju un Starptautisko Valūtas fondu par 7,5 miljardu eiro lielu starptautiskā aizdevuma programmu. Var teikt, ka Latvijas pievienošanās eirozonai ar 2014. gadu bija krīzes pārvarēšanas stratēģijas vadmotīvs. Toreiz uz krīzes fona lielākajai daļai sabiedrības tas šķīta kaut kas tāls un, iespējams, nereāls. Tomēr gan valdība, gan sociālie partneri šim mērķim pievērsa nopietnu uzmanību, un tas tika fiksēts arī 2010. gada janvāra Nacionālās trīspusējās sadarbības padomes lēmumā. Tagad redzam, ka dalība eirozonā nodrošina lielāku Latvijas ekonomikas noturību pret ekonomiskiem satricinājumiem, kā arī sniedz priekšrocības Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmējiem, tai skaitā zemāku procentu likmju un mazāku valūtas konvertācijas izmaksu veidā. Ievērojami lielāka noturība pret satricinājumiem ir viens no aspektiem, kas vairo ekonomikas pievilcību investīcijām.

Pārliciecināts sabiedrības vairākums ir pieņēmis eiro un novērtē tā sniegtās priekšrocības. Atbilstoši Eurobarometra aptaujām 2012. gada nogalē tikai 35 procenti Latvijas iedzīvotāju pozitīvi vērtēja eiro, taču 2013. gada nogalē pēc valdības veiktās informācijas kampaņas eiro pozitīvi vērtēja jau vairāk nekā puse iedzīvotāju – 53 procenti. Šogad Latvijas iedzīvotāju atbalsts eiro pieaudzis līdz 80 procentiem, kas ir viens no augstākajiem rādītājiem ES.

Visbeidzot, pievienošanās eirozonai ir arī politiskā dimensija. Latvijas mērķis vienmēr ir bijis atrasties Eiropas Savienības kodolā, un iekļaušanās eirozonā ir svarīgs solis pretī šim politiskajam mērķim.

Atskatoties uz 15 gadiem Eiropas Savienības sastāvā, jāatzīmē, ka tie ir bijuši kopumā veiksmīgi un Latvija ir spējusi izmantot Eiropas Savienības sniegtās iespējas. Šeit nav runa tikai par finansiālām iespējām, tikpat svarīgi rādītāji ir straujais ekonomikas konverģences temps un būtiski augusi konkurētspēja, kā arī veiksmīga iekļaušanās Eiropas vienotajā tirgū.

Eiropas Savienības izaicinājumi globālā mērogā

Eiropa saskaras ar virkni nopietnu izaicinājumu – klimata pārmaiņām, migrāciju, kibernetiķu, sarežģīto ģeopolitisko situāciju Eiropas kaimiņreģionos, starptautiskajiem tirdzniecības konfliktiem u. c. Šajā sadaļā pieskaršos tikai dažiem, manuprāt – svarīgākajiem nākotnes izaicinājumiem ekonomikas jomā.

Viens no galvenajiem Eiropas Savienības uzdevumiem nākamajai desmitgadei būs ekonomiskās izaugsmes ilgtspējas nodrošināšana. Eiropas Politikas studiju centrs paredz, ka tuvākajā desmitgadē turpināsies spiediens gan uz globālās pārvaldības sistēmu, gan uz Eiropā dominējošo liberālās demokrātijas modeli. Turpināsies dziļas izmaiņas gan pastāvošajā ekonomikas modeli, gan sabiedrības struktūrā kopumā. Pasaule iet jaunas ģeopolitiskās, ģeoeconomiskās un ģeotehnoloģiskās kārtības virzienā. Sagaidāms, ka nākamajā desmitgadē Ķīna kļūs par lielāko pasaules ekonomiku, bet Eiropas Savienība būs trešā aiz ASV.³

Šādā situācijā viens no galvenajiem Eiropas Savienības izaicinājumiem būs spēja saglabāt savu globālā spēlētāja statusu situācijā, kad pasaulē monopolāru modeli ar ASV centrā nomaina multipolārs modelis, kurā veidojas vairāki ietekmes poli.

Šeit nozīmīga loma būs gan Eiropas ekonomikas konkurētspējai, kas lielā mērā būs atkarīga no tā, cik veiksmīgi Eiropa spēs nodrošināt savas ekonomikas tehnoloģisko transformāciju, gan spējai garantēt dalībvalstu drošību jaunajā ģeopolitiskajā realitātē, kurā arī konflikti kļūs augsti tehnoloģiski.

Tāpat kā šajā, arī nākamajā desmitgadē Eiropai jāturpina pilnveidot savu pārvaldības modeli. Ekonomiskās un sociālās attīstības pamats un priekšnoteikums arī turpmāk būs makroekonomiskā un fiskālā stabilitāte, tādēļ pašlaik turpinās darbs pie eirozonas reformām jeb ekonomiskās un monetārās savienības padziļināšanas, tajā skaitā Eiropas Stabilitātes mehānisma reformēšanas, banku savienības pabeigšanas un Eiropas kapitāla tirgus savienības izveides. Gatavojot nākamo ES daudzgadu budžetu, notiek darbs pie eirozonas budžeta instrumenta jeb konverģences un konkurētspējas budžeta instrumenta izveides, lai atbalstītu strukturālās reformas un investīcijas dalībvalstīs, tādējādi stiprinot to ekonomiku drošumspēju.

³ Global Trends for 2030. Challenges and Choices for Europe.

Vienlaikus Eiropas Savienības līmenī jāturpina aktīva investīciju atbalsta politika, kas ir viena no galvenajām Eiropas Komisijas prioritātēm. Turpinot t. s. Junkera plānu, Eiropas Komisija ir izstrādājusi *InvestEU* programmu, kurā tiks apvienoti Eiropas Stratēģisko investīciju fonds un vairāki citi pašreiz pieejamie finanšu instrumenti. Šīs programmas mērķis būs piesaistīt līdzekļus Eiropas ekonomikai un atbalstīt inovācijas un jaunu darbvietu radīšanu, nodrošinot papildu investīcijas vismaz 650 miljardu eiro apmērā.

Lai veicinātu inovācijas, kas ir zināšanu ekonomikas pamatā, tiek piedāvāts būtiski palielināt ES budžeta finansējumu *Horizon* programmai un citām ar zinātni un inovācijām saistītām programmām. Vienlaikus būtiski, lai arī ES dalībvalstis kāpinātu savus ieguldījumus zinātnē un inovācijās.

ES ekonomiski mazāk attīstītajām ekonomikām, to skaitā Latvijai, joprojām svarīgs būs ES strukturālo un kohēzijas fondu atbalsts, kam arī turpmāk tiks atvēlēts ievērojams līdzekļu apjoms.

Būtiski izaicinājumi ir saistīti ar ienākumu nevienlīdzības mazināšanu. Tas ir ne tikai sociāls jautājums. Liela ienākumu nevienlīdzība negatīvi ietekmē ekonomikas kopējo efektivitāti un rada arī politiskās nestabilitātes riskus, ņemot vērā to, ka nevienlīdzība pēdējās desmitgadēs ir pieaugusi daudzviet pasaulē.

Lai risinātu sociālās problēmas un mazinātu ienākumu nevienlīdzību, 2017. gada novembrī tika proklamēts Eiropas sociālo tiesību pīlārs. Pīlāra 20 principi vērsti uz to, lai veidotu iekļaujošu sabiedrību, veicinātu iespēju vienlīdzību, pieeju izglītībai un darba tirgum, sociālo aizsardzību, sociālo un veselības pakalpojumu pieejamību.

Izaicinājumi Latvijas kontekstā

Tāpat kā Eiropas Savienības līmenī, arī Latvijas galvenais uzdevums tuvākajai desmitgadei ir nodrošināt ekonomikas konkurētspēju un ilgtspēju. Tehnoloģiskais progress rada jaunus tirgus, pārveido vērtību ķēdes un fundamentāli maina konkurences apstākļus. Lai veicinātu Latvijas ekonomikas konkurētspēju, viens no galvenajiem faktoriem būs produktivitātes pieaugums.

Vienlaikus jāatzīmē, ka samērā pieticīgais Baltijas valstu sniegums inovāciju jomā, vidējie izglītības un prasmju rādītāji, kā arī emigrācijas rezultātā sarūkošais talantu potenciāls rada zināmas bažas par ekonomikas spēju būtiski kāpināt valstu sniegumu zināšanu intensīvajās jomās. Tomēr tieši produktivitātes pieaugums ļauj nodrošināt stabilu algu pieaugumu, reizē saglabājot valsts konkurētspēju.

Gan valsts ekonomikas konkurētspējas, gan ilgtspējas nodrošināšanā liela loma būs investīcijām. Īpaša uzmanība jāpievērš investīcijām, kuras vērstas

uz to, lai Latvijas uzņēmumi spētu iekļauties globālajās augstas pievienotās vērtības ķēdēs.

Šeit kā šķērslis jāmin Latvijas zema ieguldījumu līmenis pētniecībā un attīstībā. 2017. gadā izdevumi pētniecībai un attīstībai bija 0,51 procenti no IKP salīdzinājumā ar ES vidējo rādītāju – 2,1 procentu no IKP. Šāds ieguldījumu līmenis ir viens no zemākajiem ES un pēdējo desmit gadu laikā nav būtiski mainījies.

Investīcijās kopumā, kā jau iepriekš minēts, Latvija šajos 15 gados ir sekmiīgi izmantojusi ES finansējuma sniegtās iespējas. Tomēr jāatzīmē, ka 2014.–2020. gada programmēšanas periodā Eiropas Savienības strukturālo un kohēzijas fondu finansējums veido 65 procentus no kopējām investīcijām valstī, kas ir starp augstākajiem rādītājiem ES. Salīdzinājumam – Slovēnijā šis rādītājs ir 29 procenti, bet Igaunijā – 45 procenti.⁴ Turpinoties konverģences procesam, mazināsies Eiropas Savienības finansiālā atbalsta intensitāte, tādēļ, lai nodrošinātu ilgtspējīgu valsts attīstību, nepieciešams kāpināt nacionālā līmeņa finansējumu investīcijām.

Viena no noteicošajām jomām valsts attīstībā arī turpmāk būs cilvēkapaļtāla attīstība. Līdzīgi kā daudzviet Eiropā, arī Latvijas sabiedrība noveco. Attiecība starp vismaz 65 gadus veciem cilvēkiem un cilvēkiem vecumā no 20 līdz 64 gadiem Latvijā 1990. gadā bija aptuveni 0,2, tagad – 0,33, un tiek prognozēts, ka līdz 2040. gadam tā palielināsies līdz aptuveni 0,57.⁵ Šajā kontekstā ir jāstrādā pie reformām pensiju un veselības aprūpes sistēmā, lai nodrošinātu to ilgtermiņa stabilitāti.

Būtiska problēma ir negatīvā iedzīvotāju skaita dinamika un emigrācija. Visbiežāk dzirdētais arguments aizbraukšanai no Latvijas ir zemās algas, un šeit mēs atgriezāties pie darba ražīguma tēmas.

Latvijā pieaugošais darbaspēka trūkums ir novedis pie situācijas, ka reālās darba algas jau vairākus gadus aug straujāk nekā darba ražīgums. Darba algu pieaugums Latvijā ir bijis starp straujākajiem Eiropas Savienībā – 2017. gadā tās pieaugums par 7,9 procentiem un turpina augt līdzīgā tempā. Lai arī pagaidām algu kāpums nav ietekmējis valsts eksportspēju, šādai tendencei turpinoties, valsts konkurētspēja var tikt apdraudēta. Šādā situācijā ir rūpīgi jāseko algu / darba ražīguma tandēmam, cenšoties noturēt līdzsvaru starp algu un darba ražīguma kāpumu – pretējā gadījumā algu kāpums nebūs ilgtspējīgs. Tas var izrādīties sarežģīts uzdevums, ņemot vērā jau pastāvošo augsto sociālās nevienlīdzības līmeni Latvijā. Tomēr tieši darba ražīgums ir atslēga uz mūsu valsts iedzīvotāju kopējās dzīves kvalitātes uzlabošanu un uz tā saukto vidējo ienākumu slazda pārvarēšanu.

⁴ Eiropas Komisija.

⁵ Turpat.

Liela loma algu politikas īstenošanā ir sociālajam dialogam starp darba devējiem un darba ņēmējiem, kā arī trīspusējai komunikācijai ar valsti. Ja atceramies, sociālais dialogs paplašinātā formātā pagājušās krīzes laikā izrādījās efektīvs veids, kā risināt smagās sociālekonomiskās problēmas. Ja vēlamies panākt pozitīvu algu dinamiku gan valsts, gan privātajā sektorā, tad aktīvs sociālais dialogs un virzība uz nozaru koplīgumiem ir soļi pareizā virzienā.

Tomēr arī sociālais dialogs sastopas ar jauniem izaicinājumiem gan globalizācijas un tehnoloģisko izmaiņu dēļ, gan attīstoties jaunām, nestandarta darba formām. Aizvien vairāk darbinieku tiek nodarbināti caur tiešsaistes platformām vai citos jaunos darba attiecību modeļos, tādēļ aktuāls kļūst jautājums, kā organizēt darbinieku sociālo aizsardzību un sociālo dialogu šādās jaunās nodarbinātības formās. Šis ir viens no jautājumiem, kas ir uzsvērts Eiropas sociālo tiesību pilārā, un arī Latvijā šiem jautājumiem turpmāk būs jāpievērš lielāka uzmanība.

Domājot par Eiropas darba tirgus nākotni, tiek prognozēts, ka jau tuvākajā desmitgadē tehnoloģiskā progresa rezultātā strauji pieaugs pieprasījums pēc augsti kvalificētiem darbiniekiem, īpaši ar digitālām prasmēm. Jau tagad lielākā daļa darbavietu prasa kaut minimālu digitālās pratības līmeni. Tomēr statistika rāda, ka Eiropas Savienības līmenī 35 procentiem strādājošo nav nepieciešamo IKT pamatprasmju, bet 10 procentiem nav digitālo prasmju vispār.

Runājot par digitālo transformācijas procesu, Latvija kopumā uzrāda labu progresu, bet tā atpaliek digitālo tehnoloģiju integrēšanā uzņēmumu līmenī. Latvijas stiprās puses ir savienojamība, uzņēmējdarbības kultūra un jaunuzņēmumu veidošana, kur rādītāji ir virs ES vidējā līmeņa. Taču attiecībā uz iedzīvotāju digitālajām prasmēm Latvijas rādītāji ir zem ES vidējā rādītāja. 52 procentiem iedzīvotāju nav digitālo pamatprasmju, savukārt attiecībā uz padziļinātām prasmēm šī atšķirība ir vēl lielāka.⁶ Tas atspoguļojas arī aptaujās par darbaspēka pieejamību – 50 procenti uzņēmumu sastopas ar problēmām atrast IKT speciālistus.

Augstākās izglītības diplomu eksaktajās jeb STEM jomās ir tikai 20,5 procentiem augstskolu absolventu, tas ir krietni zem ES vidējā 25,7 procentu līmeņa. Arī Latvijas uzņēmumi nepietiekami investē darbiniekos: tikai 10 procenti uzņēmumu apmāca un uzlabo darbinieku IKT prasmes.

Tādējādi nākamajos gados jāturpina attīstīt uzņēmējdarbības vide, pievēršot uzmanību tam, lai tā būtu pievilcīga investīcijām moderno tehnoloģiju uzņēmumos. Vienlaikus, lai risinātu darbaspēka pieejamības jautājumu, veidojot izglītības politiku, liela vērība jāpiegriež nākotnes darba tirgus prasībām.

Līdztekus minētajiem ekonomiskajiem un pārvaldības faktoriem, kuri ietekmēs valsts attīstību nākamajā desmitgadē, viens no lielākajiem izaicinājumiem

⁶ Eiropas Komisija.

sociālajā jomā ir ienākumu nevienlīdzības mazināšana. Latvijā joprojām ir aktuāla nabadzības un sociālās atstumtības problēma. Kopš 2012. gada tā ir strauji mazinājusies, 2018. gadā sasniedzot vēsturiski zemāko 28,4 procentu līmeni, tomēr tā joprojām ir starp augstākajām Eiropas Savienībā. Nabadzības un sociālās atstumtības risks palielinās vecākā gadagājuma cilvēkiem, bezdarbniekiem un personām ar īpašām vajadzībām. Tāpat paaugstināta riska kategorijā ietilpst lauku rajonu iedzīvotāji, kuru ienākumi ir tikai 76 procenti pret vidējo līmeni valstī, Eiropas Savienībā šis rādītājs ir 84 procenti.⁷

Ienākumu nevienlīdzība Latvijā joprojām ir starp augstākajām Eiropas Savienībā. 2018. gadā Latvijā 20 procentiem bagātāko mājsaimniecību ienākums bija 6,8 reizes augstāks nekā 20 procentiem nabadzīgāko mājsaimniecību – Eiropas Savienības vidējais līmenis ir 5,1 reize (2017. gada dati), tāpēc ir nepieciešami mērķtiecīgi pasākumi nabadzības un sociālās atstumtības, kā arī ienākumu nevienlīdzības mazināšanai. Tas attiecas arī uz nodokļu politiku, pārnesot nodokļu slogu no zemu atalgotā darbspēka uz citām nodokļu bāzēm, kas mazāk ietekmē izaugsmi. Iepriekšējā nodokļu reforma šo mērķi sasniedza tikai daļēji. Tāpat jāturpina darbs pie precīzāk mērķētām sociālā atbalsta programmām, kā arī reformām veselības jomā, lai uzlabotu veselības aprūpes pakalpojumu kvalitāti un pieejamību. Savukārt, lai nodrošinātu darbaspējīgo iedzīvotāju iespējas atgriezties darbspēka tirgū, ir svarīgi attīstīt mūžizglītības un profesionālās pārkvalifikācijas sistēmas.

Runājot gan par ekonomikas attīstību, gan par sociālajiem jautājumiem, mūsu mērķim tuvākajā nākotnē jābūt spēcīgas vidusšķiras izveidei Latvijā. Pazīstamais politikas zinātnieks un publicists Frensis Fukujama vidusšķiras tēmu apskata vairākos savos darbos. Pēc viņa teiktā, no ekonomiskā viedokļa vidusšķira ir tā, kas rada iekšējo pieprasījumu, tādējādi stabilizējot ekonomiku. Savukārt politiski vidusšķira, skaidri apzinoties savas intereses, ir gatava tās aizstāvēt. Vidusšķira valdošajai elitei neļauj gulēt uz lauriem, kad ir nobriedusi nepieciešamība pēc reformām.

Eiropas Savienībā ilgtspējīgas ekonomiskās attīstības nodrošināšanai ir noteiktas trīs prioritātes – investīcijas, strukturālās reformas konkurētspējas nodrošināšanai un atbildīga fiskālā un makroekonomiskā politika. Vienlaikus uzsvars tiek likts uz to, lai izaugsme būtu iekļaujoša un mazinātu ienākumu nevienlīdzību. Visi šie darba virzieni ir aktuāli arī Latvijai.

Šādām reformām jābūt savlaicīgām, precīzi mērķētām un efektīvām, jāņem vērā to ietekme uz iedzīvotājiem un jāizstrādā pavadošie pasākumi, kuri nepieciešami šo reformu veiksmīgai īstenošanai. Šeit, savukārt, liela nozīme būs Latvijas

⁷ Eiropas Komisija.

institūciju kvalitātei, un darbs pie to pilnveidošanas arī ir viena no augstākajām valsts prioritātēm.

Minētie izaicinājumi liecina par to, ka turpmākajos gados Latvijas spēja gūt panākumus gan Eiropā, gan globāli būs tieši atkarīga no spējas strauji pielāgoties mainīgajai situācijai pasaulē, vienlaikus parūpējoties par valsts drošību un iedzīvotāju labklājības pieaugumu. Reformas jāveic tad, kad ir nobriedusi nepieciešamība pēc tām, un nav jāgaida, kamēr problēmas jau samilzušas. Reaģēt uz krīzi ir tas pats, kas pamosties uz kuģa vētras laikā. Valsts sekmīga attīstība balstās uz pastāvīgu spēju paredzēt notikumu attīstību un savlaicīgi veikt nepieciešamās reformas.

Runājot par Latvijas Eiropas politikas prioritātēm nākamajiem gadiem, arī turpmāk mūsu interesēs ir stipra un lemt spējīga Eiropa. Pievienojoties eirozonai, Latvija ir ierindojusies Eiropas Savienības kodola valstu lokā. Tas uzliek pienākumu aktīvi piedalīties un dot pienesumu svarīgākajos ar Eiropas nākotni saistītajos jautājumos. Latvijas balsij Eiropā ir jābūt ietekmīgai un labi sadzirdamai.

Zanda Kalniņa-Lukaševica

Pārmaiņu process Eiropas Savienībā. Politiskie un ekonomiskie izaicinājumi Latvijai

Ievads

Eiropas Savienībā vērojami nozīmīgi pārmaiņu procesi vairākās dimensijās vienlaikus. Gan politiskās attieksmes un prioritātes, gan konkrētas politikas un dalībvalstu attiecības, gan ārējā vide piedzīvo būtiskas pārmaiņas.

Lielāku pārmaiņu procesa ietvarā 2019. gadā vienlaikus kā spilgtākais pārmaiņu ierosinātājs un rezultāts iezīmējas gaidāmā Apvienotās Karalistes izstāšanās no ES jeb *Brexit* process. No vienas puses, *Brexit* pats par sevi ir iznākums neatbildētajām gaidām un sabiedrības prasībām mainīgos apstākļos. No otras puses, tas ir ierosinājis vairākas izmaiņas ES iekšienē. *Brexit* rezultātā sagaidāmas būtiskas pārmaiņas ES politikās un nākotnes skatījumā, izmaiņas skars ES svaru globālajā ekonomikā, kā arī neapšaubāmi tās iekšējo tirgu un ES budžetu. Tomēr ir svarīgi apzināties un atcerēties, ka *Brexit* nebūt nav vienīgais pārmaiņu izraisītājs.

Šajā pašā laika posmā daudz lielāku aktualitāti ieguva klimata pārmaiņu un starptautiskās tirdzniecības jautājumi, bet domāt par drošības un aizsardzības politikas stiprināšanu lika nestabilā situācija ES kaimiņos.

Pirms pieciem gadiem Eiropas Komisija (EK) Žana Kloda Junkera vadībā sāka darbu brīdī, kad vēl nebija līdz galam novērstas finanšu un ekonomiskās krīzes sekas. Tādēļ galvenais uzsvars tika likts uz nodarbinātību, izaugsmes atjaunošanu un ieguldījumiem. Tika veidots Junkera investīciju plāns. Klimata politika bija sasaistīta ar enerģētikas politiku. Ž. K. Junkers bija plānojis pievērsties arī migrācijas politikas uzlabošanai, taču institucionālā cikla vidū Eiropas Savienība jau nodarbojās ar pavisam citiem jautājumiem citā intensitātē.

Migrācijas krīze 2015. gadā ar savu mērogu pārsteidza ES nesagatavotu. Eiropā notikušie terora akti lika pastiprinātu uzmanību pievērst iekšējai drošībai. Uzticēšanās Eiropas Savienībai kritās, spēcīgākas kļuva populistiskās un anti-ES partijas, gūstot panākumus vairāku valstu vēlēšanās. Apvienotās Karalistes pilsoņu vairākums nobalsoja par izstāšanos no Eiropas Savienības. 2016. gada vidū Eiropas Savienība atmodās iekšējā identitātes krīzē, kas rosināja intensīvu konsultāciju procesu par ES nākotni. Pārdomu procesā par ES nākotni ir identificēti virzieni, kādiem ES plāno pievērst lielāko uzmanību turpmākajos piecos gados, – tie ir pilsoņu un brīvību aizsardzība; ekonomiskās bāzes attīstīšana; klimata neitralitāte, zaļāka, taisnīgāka un iekļaujošāka nākotnes veidošana; Eiropas interešu un vērtību veicināšana pasaulē.

Dalībvalstis pagaidām vēl nav gatavas radikālām pārmaiņām, vienlaikus ES ir guvusi zināmu mācību no pēdējo gadu uzticības krīzes. Tagad daudz tiek runāts par lielāku sabiedrības iesaisti, lielāku pārredzamību. Pilsoņu konsultācijas 2018. gadā bija labs piemērs, kā Eiropas Savienību padarīt tuvāku iedzīvotājiem. Arī Latvijā tika organizētas šādas konsultācijas, meklējot jaunus veidus, kā jēgpilnāk veidot pamatu sarunai par ES nākotni.

Jaunajai Eiropas Komisijai tāpat būs jāņem vērā dalībvalstu noformulētās prioritātes. Topošās Eiropas Komisijas prezidentes Urzulas fon der Leienas 2019. gada 16. jūlijā paustā politiskā nostādne lielā mērā saskan ar dalībvalstu jūnijā pieņemto Stratēģisko programmu 2019.–2024. gadam, fon der Leiena gan likusi lielāku uzsvāru uz sociālā taisnīguma un labklājības jomu, kā arī uz demokrātijas stiprināšanu. Fon der Leiena arī apņēmusies veidot īpašas attiecības ar Eiropas Parlamentu. Šī gada maijā ievēlētais Eiropas Parlaments, kā bija sagaidāms, ir fragmentētāks nekā iepriekšējie. Lai gan Eiropas Tautas partijas un Eiropas Parlamenta sociālistu un demokrātu progresīvās alianses grupas ir zaudējušas lielu skaitu vietu un nevar divatā veidot vairākumu, taču tās joprojām ir spēcīgākās grupas Eiropas Parlamentā. Tas nozīmē, ka mērķis panākt vienošanos par priekšlikumiem un pozīcijām var prasīt vairāk pūļu, jo iesaistīts vairāk spēlētāju.

Jaunā situācija rada apstākļus un nepieciešamību Latvijai uzņemties arvien aktīvāku lomu ES politiku veidošanā. Tāpat arī jaunie apstākļi liek pārskatīt politikas, investīciju prioritātes un spēju veidot ciešu sasaisti ar sabiedrību lēmumu pieņemšanas un reformu īstenošanas gaitā Latvijā. Ārējie apstākļi rada nepieciešamību pēc būtiskām izmaiņām nacionālā līmenī.

Līdz šim Eiropas Savienība dažādu krīžu un pārmaiņu rezultātā allaž spējusi kļūt spēcīgāka iekšēji un nostiprināt savu ietekmi starptautiski. Pēdējo gadu norises, tostarp būtiskas izmaiņas politikās un vēlēšanu rezultātos, norāda uz nepieciešamību pēc izmaiņām pārvaldības procesos, lai nezaudētu ES integrācijas gaitā sasniegto. Pēdējo desmit gadu notikumi ir ierosinājuši vairākas pārmaiņas un radījuši nepieciešamību spēt pilsoņu kopumam vēl būtiskāk pielāgot politikas, lēmumu pieņemšanu un sadarbības veidu. Tikai spēja patiesi reaģēt uz jaunajām vajadzībām un prasībām nodrošinās ES veiksmi arī turpmāk.

Globālie izaicinājumi un pārmaiņu aģenti

Izaicinājumi uz tiesību noteikumiem balstītai starptautiskai kārtībai, klimata izmaiņas, nevienlīdzības pieaugums, digitalizācija, drošības apdraudējumi un starptautisko tirdzniecības attiecību saspīlējumi rada sarežģītu kontekstu daudzpusīgām pārmaiņām. Šādos apstākļos svarīgi tās uzlūkot strukturēti, vērtējot garāka laika nogriežņa kontekstā. Tas ļauj izšķirt gan tādas pārmaiņas, kas saistāmas ar Savienības politikas attīstību un nostiprināšanos, gan tādas, ko izraisījuši ārēji apstākļi vai negaidīti politiski pavērsieni.

Migrācija

2015. gadā ES piedzīvoja migrācijas krīzi, saskaroties ar nekontrolētām bēgļu plūsmām uz ES robežām. Tā būtiski ietekmēja ES darba kārtību un ilgstoši ieņēma galveno lomu politikas darba kārtībā. Migrācijas jautājumi dominēja ES dalībvalstu mediju ziņās, sabiedriskajās diskusijās un politiskajās debatēs. Šis laiks sakrita ar Latvijas pirmo prezidentūru ES Padomē, liekot būtiski mainīt plānoto darba kārtību un prioritāros jautājumus. Zīmīgi, ka pirmās debates Eiropas Parlamentā, kurā Latvijai bija jāpārstāv ES Padome, bija veltītas tieši migrācijas un cilvēku kontrabandas jautājumiem. 2015. gada 13. janvārī Eiropas Parlamenta janvāra sesijas darba kārtībā pirmais Padomes un Komisijas paziņojums un tam sekojošās debates pievērsa uzmanību jautājumam par nesējumiem cilvēku kontrabandas gadījumiem Vidusjūras reģionā. Migrācijas krīze radīja trauksmainu fonu Latvijas prezidentūras darbam ES Padomē, kā arī kopumā ne tikai pieprasīja ES un dalībvalstu spējas reaģēt, bet pavēra ceļu būtiskām iekšpolitiskām izmaiņām.

Lai palīdzētu dalībvalstīm ar visnopietnāko migrācijas spiedienu, tika panākta vienošanās par patvēruma meklētāju pārdali un Eiropas robežu krasta apsardzes stiprināšanu. Partnerībā ar Ziemeļāfrikas valstīm tika īstenoti pasākumi, lai stiprinātu robežkontroli un ierobežotu cilvēku kontrabandu, vienlaikus tika intensificēts darbs migrācijas pamatcēloņu mazināšanai, ieguldot ES attīstības sadarbības resursus šo valstu ekonomiku un valsts pārvaldes kapacitātes stiprināšanā. Tomēr Vidusjūrā 2018. gadā dzīvību zaudējuši 2275 cilvēki.¹ Kopējās migrācijas plūsmas uz Eiropu ir samazinājušās – 2018. gadā ES ieradās 144 166 patvēruma meklētāji, tas ir par 23 procentiem mazāk nekā 2017. gadā un par 63 procentiem mazāk nekā 2016. gadā.² Lai arī pašreizējā situācija nav salīdzināma ar 2015. gada krīzi, tomēr joprojām migrācijas radītie izaicinājumi, īpaši bēgļu pārvietošanas jautājums, ir politiski jūtīgi un šķeļoši.

2019. gadā marta sākumā līdzšinējais ES komisārs migrācijas jautājumos Dimitris Avramopuls³ paziņoja, ka migrācijas krīze Eiropā ir pārvarēta, tomēr atsevišķas dalībvalstis, īpaši Itālija un Malta, joprojām saskaras ar neregulārām migrācijas plūsmām Vidusjūrā no Lībijas, Sudānas un Tunisijas. Eiropas valstu vidū vēl aizvien nav vienprātības par rīcību attiecībā pret migrantiem, kas sasnieguši Eiropu, – mēģinājumi izveidot kopēju Eiropas patvēruma sistēmas reformu, lai radītu vienotu ES patvēruma politiku, nav vainagojušies ar rezultātiem un ir noveduši pie šķelšanās starp dalībvalstīm. 2019. gada 23. septembrī Vācijas, Francijas, Itālijas un Maltas valdības pārstāvji paziņoja par pagaidu solidaritātes mehānismu Vidusjūrā izglābto nelegālo migrantu pārdalei, aicinot tam pievienoties arī citas ES dalībvalstis. Vienošanās par taisnīgu migrācijas sloga sadali ir daļa no diskusijas par migrācijas plūsmu pārvaldību: robežvalstis uzņem pēdējo gadu migrācijas krīzes smagumu. Migrācijas ietekme katrā dalībvalstī ir atšķirīga, tāpēc iekšpolitiski šis jautājums tiek uztverts sensitīvi.

Latvija piedalījās 2015. gadā uzsāktajā ES patvēruma meklētāju pārvietošanas programmā, pārvietojot 374 patvēruma meklētājus (70 procenti no saistībām). Saistību izpildē Latvija bija astotajā vietā ES.⁴ Pašlaik Latvija turpina sniegt

¹ UNHCR ziņojums *Desperate Journeys*, 2019. gada janvāris.

² Eiropas Komisijas un Eiropas Ārējās darbības dienesta ziņojumi *Integrated Situation Awareness and Analysis* par migrācijas un bēgļu situāciju sadarbībā ar ES dalībvalstīm.

³ Jaunais Eiropas Komisijas sastāvs uzsāk darbu 1. novembrī. Migrācijas jautājumu komisāra amats turpmāk tiks devēts par Eiropas dzīvesveida aizsardzības posteni, un tā pienākumus pildīs Margaritis Schinas (Grieķija).

⁴ 2016. gadā Latvijas Republikas Saeima pieņēma iesniegtos grozījumus Patvēruma likumā, kas noteic, ka jautājumos, kuri attiecas uz patvēruma meklētāju uzņemšanu Latvijā no citām dalībvalstīm vai trešajām valstīm, reaģējot uz ārkārtēju patvēruma meklētāju pieplūdumu uz ES ārējām robežām, lēmumi tiek pieņemti, pamatojoties uz Saeimas lēmumu. Kopš grozījumi ir stājušies spēkā, Latvija nav uzņēmusies jaunas saistības patvēruma meklētāju pārvietošanai.

atbalstu ES aģentūrām, piedalās operācijā *Sophia* Vidusjūrā un veic iemaksas ANO programmās un ES fondos.⁵

Migrācijas jautājumi (līdz ar nevienlīdzības pieaugumu un ekonomiskās un finanšu krīzes radītajām sekām) bija viens no faktoriem, kā rezultātā daudzās dalībvalstīs negaidīti lielu atbalstu guva populistiski un galēji labēji spēki. Migrācija bija viena no dominējošām tēmām arī 2016. gada publiskajā diskursā Apvienotajā Karalistē pirms referenduma par izstāšanos no ES. Līdz ar to migrācija un bēgļu krīze ir viens no plašākas izmaiņas raisošiem jautājumiem, ar ko saskārusies ES un tās dalībvalstis pēdējā desmitgadē.

Kā rāda aktuālākais ANO bēgļu aģentūras globālo tendenču ziņojums, konfliktu, krīžu, vajāšanas, dabas katastrofu un klimata pārmaiņu dēļ 2018. gadā 70,8 miljoni cilvēku bija pārvietoti piespiedu kārtā. Pieaugot klimata pārmaiņu radītajām negatīvajām sekām, arī migrācijas spiediens palielināsies.

Klimats

ES ir uzņēmusies vadošo lomu pasaulē klimata pārmaiņu problēmu risināšanā un strādā, lai panāktās vienošanās siltumnīcefekta gāzu (SEG) emisiju samazināšanai tiktu īstenotas. Līdz ar Parīzes nolīguma parakstīšanu 2016. gada pavasarī un tā spēkā stāšanos 2016. gada beigās valstīm ir pieejams globāls ietvars klimata pārmaiņu ierobežošanai, kuru ratificējušas lielākā daļa pasaules valstu, arī Latvija. Ir noslēdzies darbs pie ES likumdošanas Parīzes nolīguma ieviešanai, kas paredz par vismaz 40 procentiem samazināt ES klimata SEG emisijas līdz 2030. gadam salīdzinājumā ar 1990. gadu.

Arī Latvija, arvien vairāk saprazdama klimata pārmaiņu radīto negatīvo ietekmi, ir mainījusi savu līdzšinējo nostāju klimata politikā, kā rezultātā 2019. gada 11. jūnijā Ministru kabinetā tika apstiprināta jauna pozīcija klimata jautājumos. Tā paredz Latvijas atbalstu ambiciozākai klimata politikai un nepieciešamību strādāt pie klimata aspektu integrēšanas citās politikās, lai palīdzētu ne tikai nodrošināt ilgtspējīgu ES ekonomiku, bet arī veicināt Latvijas konkurētspēju globālā mērogā. Latvijas nostājas maiņu klimata politikā ir pamanījušas un atzinušas arī citas ES dalībvalstis. Latvija ir uzņemta līdzīgi domājošo – klimata ambiciozo valstu skaitā, kļūstot no politikas īstenotājas par politikas veidotāju.

Pašlaik ES notiek aktīvs darbs pie ES ilgtermiņa zemu SEG emisiju stratēģijas laikposmam līdz 2050. gadam, tās mērķis ir veicināt to, lai ES izaugsme kļūtu klimatneitrāla, iekļaujot dažādus risinājumus, kas vērsti uz videi draudzīgāku

⁵ Latvija iemaksājusi 600 000 eiro ES Ārkārtas trasta fonda Āfrikai Ziemeļāfrikas logā, kā arī 3,5 miljonus eiro ES Bēgļu atbalsta mehānismam Turcijai. Plānots, ka Latvija ES Bēgļu atbalsta mehānismam Turcijai no 2019. līdz 2023. gadam iemaksās 1,78 miljonus eiro.

tehnoloģiju ieviešanu transportā un citās nozarēs. Arī Latvijai ir jāizstrādā sava klimata stratēģija, tāpēc darbs notiek gan nacionālā, gan ES līmenī – cenšoties iekļaut labākos risinājumus klimatneitralitātes sasniegšanai abos šajos dokumentos.

Jaunā Eiropas Komisijas prezidente savā darbības plānā klimatu ir izvirzījusi par vienu no prioritātēm un uzskata, ka ES jāklūst par pirmo klimatneitrālo kontinentu līdz 2050. gadam. Lai to sasniegtu, ir nepieciešama tūlītēja un ambicioza ES rīcība. Jāstrādā pie sabiedrības izglītošanas, uzvedības maiņas, motivācijas. Mērķim vajadzētu būt vēl vairāk samazināt ES 2030 SEG emisijas – no 40 procentiem līdz vismaz 50 procentiem, bet būtu jācenšas pat līdz 55 procentiem.

Klimatneitralitātes sasniegšana būs izaicinājumiem pilna visām ES dalībvalstīm, tostarp Latvijai, tāpēc ir būtiski nodrošināt daudzveidīgus atbalsta mehānismus, kas visām dalībvalstīm palīdzētu īstenot to ekonomiku pārveidi, lai 2050. gadā ES sasniegtu klimatneitralitāti. Jaunā EK prezidente par prioritāti ir noteikusi izveidot ES *Green deal* pirmo 100 dienu laikā savā amatā. Tas ir būtisks pagrieziena punkts ES politikās un paredz izveidot jaunu klimata likumdošanas paketi un izstrādāt plānu par ES virzību uz klimatneitralitāti 2050. gadā. Tāpat arī jaunajā institucionālajā ciklā liela nozīme tiks pievērsta ilgtspējīgas attīstības jautājumiem, tādiem kā ilgtspējīgs patēriņš un ražošana, ilgtspējīgas pilsētvides veidošana, ilgtspējīgas attīstības starptautiskais aspekts, zaļā iepirkuma veicināšana un ģeoloģiskās informācijas sistēmas.

Lai Latvija varētu izveidot uz zaļajām tehnoloģijām balstītu industriju, ir nepieciešama mērķtiecīga un apzināta inovāciju veicināšana šajā jomā, Latvijai ir jāatrod sava niša zaļo tehnoloģiju ražošanā. Ja Latvija būs tikai zaļo tehnoloģiju pircēja, tad klimatneitralitāte izmaksās ļoti dārgi, bet, ja Latvija spēs attīstīt savu nišu ES līmenī, tad varēs savus produktus un pakalpojumus piedāvāt citām ES dalībvalstīm, būs šo tehnoloģiju ražotāja un pārdevēja, savukārt tas padarīs šo pāreju uz klimatneitralitāti ekonomiski izdevīgu. Klimata pārmaiņu ierobežošana prasa būtiskas izmaiņas valsts ekonomikā un rūpniecības politikā. Atvērts paliek jautājums, vai Latvija spēs pietiekami ātri pielāgoties, lai būtu ieguvēja šajā pārmaiņu procesā.

Brexit

Referendums par Apvienotās Karalistes izstāšanos no ES notika 2016. gada 23. jūnijā, radot satricinājumu ES. *Brexit* viennozīmīgi izraisa būtiskas pārmaiņas, un tam ir gan tiešas, gan netiešas sekas.

Pirmo reizi kāda dalībvalsts ir pieņēmusi lēmumu izstāties no ES. Tas liek meklēt atbildes uz praktiskiem jautājumiem, kā nodrošināt sakārtotu šķiršanās procesu, kā veidot ciešas un atbalstošas nākotnes politiskās un ekonomiskās attiecības, kā nodrošināt pilsoņu interešu aizsardzību. Vienlaikus tas mudina

meklēt atbildes, kā novērst situācijas, kad dalībvalsts pilsoņi vaino ES problēmās, kur galvenā atbildība gulstas uz nacionālo valdību pleciem (piemēram, nacionālās veselības aprūpes sistēmas funkcionēšana), bet neatpazīst un līdz ar to nenovērtē tos ieguvumus, ko sniedz ES dalībvalsts statuss (piemēram, vienotais tirgus vai sadarbība tieslietu un drošības jautājumos). Jāspēj rast atbildes, kā veidot saiknes ar pilsoņiem, lai nodrošinātu atbalstu un uzticību ES lēmumu pieņemšanas procesiem un politiku īstenošanai kopējā labuma interesēs.

Respektējot Apvienotās Karalistes vēlmi, aptuveni trīs gadu garumā puses vedušas sarunas,⁶ lai rastu konstruktīvu risinājumu šai bezprecedenta situācijai.⁷ Paralēli notiek darbs, lai gatavotos sarunām par nākotnes attiecībām, kas varēs sākties pēc AK izstāšanās, kad būs atrisināti galvenie izstāšanās jautājumi (pilsoņu tiesību regulējums, AK finanšu saistības ES budžetā un Īrijas un Ziemeļīrijas robežas risinājums). Svarīgi apzināties, ka abas puses – ES un AK – vairākkārt uzsvērušas: neņemot vērā *Brexit*, mūs turpinās vienot kopīgas vērtības un intereses. Tā kā ES un AK ir tuvi partneri, sadarbībai ir svarīga ģeopolitiska nozīme, tajā skaitā veidojot attiecības ar Krieviju un uzturot transatlantisko vienotību.

Lai gan pēc *Brexit* AK iesaiste ES Kopējās ārpolitikas un drošības politikas (KĀDP) formātos varēs notikt tikai trešās valsts statusā, sadarbība drošības jautājumos iespējama ANO, NATO, divpusējo kontaktu ietvaros un potenciāli arī tajās ES iniciatīvās, kas būtu atvērtas trešajām valstīm (piemēram, *PESCO*). Arī pēc *Brexit* ES un AK turpinās vienot kopīgi izaicinājumi, tajā skaitā hibrīddraudidi un kopīgi mērķi – miers un drošība Eiropā un ārpus tās. Šajā jomā izceļams AK kā ANO Drošības padomes pastāvīgās locekles statuss. Fakts, ka AK ir viena no piecām pasaules valstīm ar būtisku ietekmi uz starptautisko drošību, nosaka nepieciešamību ES un AK veidot ciešas attiecības arī nākotnē. Sadarbība ar AK ir iespējama, īstenojot praktiskas darbības, konsultācijas un saskaņojot pozīcijas. Nākotnē ES un AK vēlas veidot ciešu partnerību ārlietās, drošībā un aizsardzībā, īpaši cīņā pret noziedzību, terorismu, kibernetiskiem draudiem, nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, dezinformācijas kampaņām un hibrīddraudiem. Attiecīgi nākotnē AK varētu kļūt par tuvu partneri drošības jautājumos ārpus ES.

Brexit ietekme uz ES ekonomiku kopumā būs mērenāka nekā uz AK ekonomiku. Dažādi avoti, tajā skaitā Eiropas Komisija, OECD, Starptautiskais Valūtas fonds un Ifo ekonomikas izpētes institūts, lēš, ka gadījumā, ja spēkā stājas Izstāšanās līgums, ES IKP varētu samazināties par 0,2 procentiem vai palikt esošajā līmenī. Gadījumā, ja notiek bezvienošanās scenārijs, ES IKP varētu samazināties

⁶ Raksta tapšanas laikā 2019. gada septembrī joprojām turpinās sarunas ar AK par izstāšanās līguma noslēgšanu, un saglabājas augsta varbūtība, ka AK 2019. gada 31. oktobrī izstāsies no ES bez vienošanās.

⁷ *Brexit* sarunas ES27 vārdā ved ES sarunvedis, balstoties uz ES27 starpā pieņemtām vadlīnijām un sarunu norādēm.

no 0,3 līdz 1,5 procentiem. Atsevišķas ES dalībvalstis, kā Īrija, Beļģija, Luksemburga, Nīderlande, Malta un Kipra, šo ietekmi izjutīs spēcīgāk nekā citas.⁸ Attiecībā uz Latvijas tautsaimniecību sagaidāms, ka *Brexit* varētu radīt izmaiņas preču un pakalpojumu eksportā, AK investīcijās Latvijā un potenciāli mainīt Latvijas valstspiederīgo naudas pārvedumu plūsmu uz Latviju. Saskaņā ar Latvijas Bankas datiem Latvijas IKP trīs gadu laikā pēc *Brexit* varētu zaudēt 0,8–1,7 procentus izsmes potenciāla salīdzinājumā ar situāciju, ja AK paliktu ES dalībvalsts.⁹

Apvienotajai Karalistei izstājoties no ES, samazināsies ES daudzgadu budžeta kopapjoms. Nav izslēgts, ka nākotnē AK varētu veikt iemaksas atsevišķās programmās vai arī iemaksu ES budžetā par pieeju vienotajam tirgum, taču pagaidām vienošanās par to vēl nav panākta, turklāt ES daudzgadu budžeta (MFF) kontekstā tās ir samērā nelielas summas. Līdz ar to jau tagad ir zināms, ka visu ES dalībvalstu iemaksas ES budžetā pieaugs.

Izmaiņas gaidāmas arī ES iekšējās diskusijās un spēku samērā. Kā piemēru var minēt ES attīstības sadarbības politiku. AK kā otrs lielākais pasaules donors (pirmajā vietā – ASV) līdz šim ir būtiski ietekmējusi ES attīstības sadarbības politiku. AK izstājoties, pieaugs citu dalībvalstu, piemēram, Francijas, loma ES attīstības sadarbības politikā. Pēc *Brexit* tiks zaudēts partneris, kurš ir atbalstošs vai neitrāls attiecībā uz atbalsta sniegšanu Austrumu kaimiņvalstīm, un nākotnē iespējams lielāks uzsvars uz valstīm Āfrikā leņķus Sahāras.

Latvijas valdība koordinēti gatavojas visiem *Brexit* scenārijiem.¹⁰ Latvijas interesēs ir turpināt veidot ciešas attiecības ar AK arī pēc tās izstāšanās no ES, īpaši pilsoņu tiesību jomā, ārlietās, drošībā, aizsardzībā un tirdzniecībā. Latvijas īpašās intereses ir mūsu aptuveni 120–150 tūkstoši valstspiederīgo AK.

Lai arī lielākais darbs izstāšanās sarunu laikā tiek veltīts praktiskiem jautājumiem un gatavības nodrošināšanai, tostarp bezvienošānās *Brexit* gadījumā, iespējams, būtiskākās izmaiņas sabiedrību skar citās dimensijās. Tieši simboliskā un izstāšanās procesa raisīto pārdomu radītā dimensija ir likusi gan ES, gan nacionālā mērogā pārdomāt nepieciešamību būtiski stiprināt komunikāciju ar sabiedrību, novērtēt melu, dezinformācijas un sociālo platformu izmantošanas milzīgo ietekmi šīs desmitgades politiskajos procesos. Pārmaiņu mērogi prasa pārskatīt un

⁸ Krongorns, E. (28.01.2019.). Apvienotās Karalistes un ES šķiršanās: klupšanas akmeņi un izmaksas. Izgūts (30.09.2019.) no: <https://www.makroekonomika.lv/apvienotas-karalistes-un-es-skirsanas-klupsanas-akmeni-un-izmaksas>

⁹ Latvijas Banka. Par makroekonomiskajiem riskiem saistībā ar Lielbritānijas izstāšanos no ES. Izgūts (30.09.2019.) no: <https://www.bank.lv/component/content/article/518-presei/komentari-un-raksti/11688-par-makroekonomiskajiem-riskiem-saistiba-ar-lielbritanijas-izstasanos-no-es>

¹⁰ 2019. gada 28. martā spēkā stājies *Brexit* likumu pakotne, kas regulē Latvijas un AK attiecības pēc *Brexit*. *Brexit* jautājums regulāri ir iekļauts valdības darba kārtībā (līdz 2019. gada septembra beigām izskatīti seši informatīvie ziņojumi par Latvijas nacionālo gatavību *Brexit* radītajām sekām). Ārlietu ministrija koordinē *Brexit* darba grupas darbu, kur pārstāvētas visas ministrijas un Latvijas Banka.

palielināt intensitāti attiecībām starp pilsoņu kopumu un tiem, kam uzticētas valdības funkcijas. Uzticības deficīts vai uzticības atjaunošana noteiks spēju veiksmīgi vadīt pārmaiņu procesus un nostiprināt demokrātisku pārvaldes modeli.¹¹

Latvijā paralēli darbam, lai nodrošinātu gatavību *Brexit* brīdim (ar vienošanos vai bez tās), lielāka uzmanība pievēršama valdības komunikācijai par ES jautājumiem un spējai veidot patiesu dialogu ar sabiedrību par ES jautājumiem. Tas ir grūts uzdevums. Lai arī lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju pauž atbalstu ES un uzskata, ka Latvijas dalība savienībā ir būtisks ieguvums, tomēr tikai neliela daļa izprot ES lēmumu pieņemšanas procesus un ES institūciju funkcionēšanas mehānismus. Tas rada pateicīgu augsni un palielina riskus, ka radīsies iespēja manipulēt ar sabiedrības viedokli, un atvieglo ceļu iespējamām dezinformācijas kampaņām, kas vērstas pret ES vienotību, vērtībām un principiem.

Drošība

Ņemot vērā mūsdienu drošības apdraudējumu pieaugumu un diskusijas par Eiropas nākotni, notiek īpaši strauja un mērķtiecīga virzība uz ciešāku ES sadarbību drošības un aizsardzības jomā. Tas pamatā izriet no 2016. gada nogalē prezentētās ES globālās stratēģijas noteiktajiem prioritārajiem virzieniem un uzdevumiem drošībā un aizsardzībā.

Valsts prezidents Egils Levits, uzrunājot ANO Ģenerālās asamblejas 74. sesiju, atgādināja, ka “Krievija joprojām pārkāpj starptautisko tiesību principus, turpinot pārkāpt Ukrainas un Gruzijas teritoriālo nedalāmību. Šāda klaja necieņas izrādīšana starptautisko tiesību principiem nedrīkst kļūt par “jauno normalitāti,”” un uzsvēra: “lai saglabātu mieru un drošību pasaulē, starptautiskajai kārtībai ir jābūt stabili veidotai uz multilaterālisma, iekļautības un tiesību noteikumos balstītiem principiem.”¹²

Ārlietu ministra ikgadējā ziņojumā¹³ 2018. gada nogalē tika akcentēts, ka “līdzās konvencionāliem draudiem arvien spēcīgāk izpaužas hibrīdais apdraudējums, kur līdzās militāriem līdzekļiem tiek izmantoti dažādi nemilitāri

¹¹ Vision for Europe: What should be in the policy toolbox for the new EU mandate? (2019). Izgūts (04.10.2019.) no: <https://www.friendsofeurope.org>. Šeit un turpmāk: ziņojums un rekomendācijas, kuru tapšanā iesaistījies plašs loks ES politiķu, analītiķu un ekspertu, tostarp šī raksta autore, piedaloties domnīcas *Friends of Europe* diskusijās un semināros.

¹² Latvijas Valsts prezidenta mājaslapa. (24.09.2019.). Valsts prezidenta Egila Levita uzruna Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas sesijas dalībniekiem Ņujorkā. Izgūts (02.10.2019.) no: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidenta-egila-levita-uzruna-apvienoto-naciju-organizācijas-generalas-asamblejas-sesijas-dalībniekiem-nujorka-25942>

¹³ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (27.12.2018.). Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos 2018. gadā. Izgūts (02.10.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/62224-arlietu-ministra-ikgadejais-zinojums-par-paveikto-un-iercereto-darbibu-valsts-arpolitika-un-eiropas-savienibas-jautajumos-2018-gada>

instrumenti, tostarp kiberuzbrukumi un propaganda. Informācijas tehnoloģijas, kurām ir strauji pieaugoša ietekme politiskajos, ekonomikas un sociālajos procesos, tiek arvien aktīvāk izmantotas ļaunprātīgos nolūkos ar mērķi vājināt demokrātiskas un atvērtas sabiedrības. Reaģējot uz to, ka hibrīdā apdraudējuma izpausmes šobrīd kļūst arvien intensīvākas un tām tiek pievērsta pieaugoša uzmanība arī NATO un Eiropas Savienības līmenī, ir svarīgi attīstīt izpratni, ka jaunie un tradicionālie (militārie) izaicinājumi ir savstarpēji papildinoši, nevis nošķirti, un līdz ar to arī atbildei uz tiem ir jābūt visaptverošai”.

Ņemot vērā nestabilo drošības situāciju ES kaimiņos un apdraudējumus ES, 2017. gada nogalē 25 ES dalībvalstis (tostarp Latvija) vienojās par ES Pastāvīgās strukturētās sadarbības (*PESCO*) uzsākšanu. *PESCO* galvenais mērķis ir aizsardzības spēju celšana. Dalība *PESCO* paredz dalībvalstīm veikt lielākas finanšu investīcijas aizsardzībā, tajā skaitā ekipējuma iegādei, kā arī piedalīties kopējos projektos. 2018. gadā sāka pirmo 17 *PESCO* projektu īstenošana, kā arī apstiprināti vēl 17 otrās kārtas projekti. Viens no aktuālākajiem ES darba kārtības jautājumiem ir militārās mobilitātes sekmēšana ES teritorijā – gan vienkāršojot normatīvos aktus un procedūras, gan pielāgojot infrastruktūru. Šis process notiek ciešā sadarbībā ar NATO, jo militārā mobilitāte ir arī viena no ES un NATO prioritārajām sadarbības jomām.

ES līmenī notiek arī aktīvs darbs aizsardzības rūpniecības sektora atbalstam, tostarp tiek veidots Eiropas Aizsardzības fonds, lai sekmētu ES dalībvalstu investīcijas kopīgā pētniecībā, tehnoloģiju izstrādē, ražošanā, kā arī sadarbību aizsardzības iekārtu kopīgā iegādē. Līdztekus ES militāro spēju attīstīšanai ES notiek aktīvs darbs pie civilo spēju stiprināšanas. 2018. gada 19. novembrī ES Ārlietu padome apstiprināja secinājumus par politiska līmeņa dokumentu Kopējās drošības un aizsardzības politikas (KDAP) civilo spēju jomā, kas ietver stratēģiju un politiskās apņemšanās KDAP civilo spēju stiprināšanai laikā līdz 2023. gada vasarai. Latvijai svarīga ir ES militāro un civilo spēju attīstīšana, ES un tās partnervalstu noturības veicināšana pret hibrīdo apdraudējumu, stratēģiskās komunikācijas spēju un kiberdrošības stiprināšana, kā arī civilo spēju attīstība.

Latvijai īpaši būtiska ir vienota ES un NATO izpratne par drošības un aizsardzības jautājumu risināšanu Eiropā. Tas liek veidot ļoti izsvērtu un sabalansētu politiku, lai šajos apstākļos saglabātu ciešas saiknes ar ASV administrāciju, nodrošinot mūsu stratēģiskā partnera nemainīgu atbalstu Baltijas valstu drošībai un aizsardzībai. Tāpat Latvijai būtiska ir ES un NATO ciešākas sadarbības veicināšana gan politiskā, gan operacionālā līmenī, abām organizācijām papildinot vienas otras spējas. Tādēļ Latvija iestājas par transatlantisko saišu stiprināšanu un ciešāku sadarbību drošības un aizsardzības jomā starp ES un NATO valstīm, īpaši ASV un Kanādu. Līdz ar to Latvija turpina aktīvi piedalīties ES drošības un aizsardzības

politikas īstenošanā, kur būtiska loma ir jau pieminētajai *PESCO*. *PESCO* uzsākšana ir vērtējama kā nozīmīgs solis ne tikai ES drošības un aizsardzības stiprināšanā, bet arī ES un NATO praktiskās sadarbības veicināšanā un NATO spēju papildināšanā.

Fundamentālās izmaiņas ES drošības vidē, ES kopējās drošības un aizsardzības politikas attīstība, ES un NATO mijiedarbība, ES un ASV sadarbība, kā arī jauno nekonvencionālo draudu pieaugums prasa daudz plašāku un padziļinātāku analīzi, nekā iespējams iekļaut šajā rakstā. Izmaiņas ES drošības vidē un politikās, lai spētu pielāgoties jaunajiem apstākļiem, ir vienas no būtiskākajām, ko ES piedzīvojusi pēdējo gadu laikā. Tam neapšaubāmi ir ļoti plaša un tālejoša ietekme arī uz ES un dalībvalstu politikām, ekonomiku un lēmumiem tādos jautājumos kā budžets, pētniecības attīstība un sadarbība ar partneriem.

Starptautiskās tirdzniecības attiecības

Pašlaik pasaules tirdzniecības problēmu un aktualitāšu pamatā lielā mērā ir ASV un Ķīnas ekonomiskās attiecības, ASV neapmierinātība ar lielo tirdzniecības deficītu un administrācijas vēlme to ātri risināt, tai skaitā ar vienpusējiem tirdzniecības pasākumiem (importa tarifiem). Šīs nesaskaņas tālāk atskaņojas arī Pasaules Tirdzniecības organizācijā (PTO), kura daļēji ASV neapmierinātības un kritikas dēļ ir nonākusi krīzes situācijā.

Tirdzniecības attiecību saasināšanās rada būtiskus zaudējumus ES un ASV ekonomikām un bremsē globālās ekonomikas izaugsmi. Partneris, kas allaž ir bijis ES galvenais sabiedrotais globālajā arēnā, veidojot un stiprinot uz multilaterālismu un tiesību noteikumiem balstītu starptautisko kārtību, arvien biežāk vairo ES tā interešu neievērošanā un apšaubu institūcijas, kas attīstītas kopīgiem spēkiem (piemēram, PTO noteikumus un strīdu izšķiršanas kārtību kā pamatu starptautiskai tirdzniecībai).

Latvija atbalsta EK ierosinājumus PTO modernizēšanai un piedāvātos darba virzienus, lai stiprinātu PTO spēju risināt uzņēmējiem svarīgus un mūsdienīgu ekonomiskajai situācijai aktuālus jautājumus. Latvija uzskata, ka nepieciešams koncentrēties uz risinājumu meklēšanu akūtākajos jautājumos, jo īpaši krīzes novēršanai PTO strīdu noregulēšanas un Apelācijas institūcijas darbībā. Jaunajā Eiropas Komisijas sastāvā tirdzniecības komisāra portfelis uzticēts līdzšinējam lauksaimniecības komisāram Filam Hoganam, PTO jautājumos komisāram dots uzdevums uzņemties līderību PTO reformas jautājumos un "līdz 2020. gada beigām prezentēt plašu iniciatīvu ar mērķi panākt vienošanos par to līdz 2022. gadam," kā norādīts komisāra misijas aprakstā.

Pieaugot tirdzniecības spriedzei pasaules vadošo ekonomiku starpā, kā arī pastāvīgajiem politiskajiem riskiem un finanšu nepastāvībai, globālā tirdzniecība

stagnē, un ir bažas, ka šāda tendence saglabāsies ilgstoši. Saskaņā ar Pasaules Tirdzniecības organizācijas sagatavoto informāciju *World Trade Outlook Indicator*, kas publicēta 15. augustā, pasaules tirdzniecības izaugsme 2019. gada trešajā ceturksnī saglabājās vāja un turpināja kristies.

Neatrisinātas domstarpības tirdzniecībā kavēs pasaules ekonomikas izaugsmi, tādēļ visu pušu interesēs ir saglabāt uz noteikumiem balstītas tirdzniecības attiecības daudzpusējās tirdzniecības sistēmā. Jāatzīmē, ka saspilējums ES un ASV tirdzniecības attiecībās radīs negatīvu ietekmi gan uz abu pušu, gan globālo ekonomiku.

Jau vairāk nekā gadu nemainīgu spriedzi ES un ASV attiecībās uztur piemērotie tērauda tarifi, kā arī draudošie pasākumi auto nozarē, turklāt atšķirīgā izpratne par sarunu tvērumu neļauj atsākt sarunas par ES un ASV tirdzniecības nolīgumu. Lūkojoties plašāk uz saspringtajām ES un ASV tirdzniecības attiecībām, līdz šim dalībvalstu vienotība ir pasargājusi ES no lielākām problēmām.

Kā tika iepriekš prognozēts, 2019. gada 2. oktobrī Pasaules Tirdzniecības organizācijas arbitrs paziņoja savu lēmumu ES un ASV strīdā par ES dalībvalstu sniegto atbalstu (subsīdijām) aviācijas industrijas uzņēmumam *Airbus*. ASV ir dotas tiesības piemērot kompensējošus tirdzniecības pasākumus 7,5 miljardu ASV dolāru (6,9 miljardu eiro) apmērā attiecībā uz Eiropas Savienības izcelsmes precēm. Strīda noregulēšanas procedūrā vairāku gadu garumā PTO secināts, ka ES aviācijas industrijas uzņēmums *Airbus* ir saņēmis konkurenci kropļojošas subsīdijas. Lai kompensētu radītos zaudējumus, PTO ir piešķirusi ASV tiesības ieviest kompensējošus pasākumus paaugstinātu importa nodokļu veidā importam no ES.

ASV jau ir izplatījušas paziņojumu, ka ar 2019. gada 18. oktobri plāno ieviest paaugstinātus muitas tarifus konkrētām ES valstu produktu grupām – 10 procentus lidmašīnām un 25 procentus pārējām precēm. Lielākoties paaugstināt nodokļus ASV plāno importam no Francijas, Lielbritānijas, Spānijas un Vācijas, kas tieši subsidēja *Airbus*. Mazāk tiks ietekmēti citu ES dalībvalstu, tostarp Latvijas, eksports uz ASV. Provizoriskais saraksts liecina, ka Latvijas gadījumā importa nodokļi tiks paaugstināti piena produktiem (sviestam, sieram), cūkgaļas izstrādājumiem (desām) un saldētiem augļiem, kas kopā veido 0,48 miljonus eiro jeb 0,09 procentus no Latvijas kopējā eksporta uz ASV 2018. gadā.¹⁴

Šī strīda kontekstā līdzīgas prasījuma tiesības ir gaidāmas arī ES par ASV sniegto atbalstu *Boeing*, kaut gan tas neatbilst PTO noteikumiem. Arbitra lēmums

¹⁴ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (01.10.2019.). Zanda Kalniņa-Lukaševica: Eiropas Savienībai ir jābūt vienotai un jāaizstāv savas tirdzniecības intereses. Izgūts (04.10.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/64426-zanda-kalnina-lukasevica-eiropas-savienibai-ir-jabut-vienotai-un-jaaizstav-savas-tirdzniecibas-intereses>; Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (03.10.2019.). Pasaules Tirdzniecības organizācija paziņo spriedumu ES un ASV strīdā par subsīdijām *Airbus*. Izgūts (04.10.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/64454-pasaules-tirdzniecibas-organizacija-pazino-spridumu-es-un-asv-strida-par-subsidijam-airbus>

par pretpasākumu apjomu šajā lietā pret ASV tiek gaidīts 2020. gada pirmajā pusē. Paredzams, ka PTO arī ES piešķirs tiesības paaugstināt importa nodokļus ASV izcelsmes precēm un produktiem. Eiropas Komisija sarunās ar ASV ir piedāvājusi priekšlikumus, lai panāktu savstarpēji izdevīgu risinājumu, izvairoties no abpusējas tarifu paaugstināšanas.

Globālās ekonomikas izaugsmes bremsēšanās un ES un ASV attiecību saasināšanās rada ilgtermiņa riskus un negatīvu fonu ekonomikas izaugsmei un uz multilaterālismu un tiesību noteikumiem balstītas starptautiskās kārtības nostiprināšanai.

Redzot ASV vairākvirzienu rīcību, kas vērsta uz tirdzniecības deficīta mazināšanu, jāpievienojas uzskatam, ka “tarifu kara” vietā pareizāk tomēr būtu mēģināt kopīgiem spēkiem problēmas risināt PTO atbilstošā veidā. ES un Latvija ir pieņēmusi zināšanai G20 samitā ASV un Ķīnas panākto pamieru tirdzniecības jautājumos, paužot cerību, ka jebkādas turpmākās tirdzniecības vienošanās nebūs izdevīgas tikai šīm divām valstīm, nerespektējot arī citus. Pagaidām vēl nav pārlicības, ka ASV un Ķīnas tirdzniecības attiecību izmaiņu dēļ necietīs ES un ASV un ES un Ķīnas tirdzniecības plūsmas.

Ir izskanējis, ka ASV un Ķīnas vienošanās varētu nebūt izdevīga ES. Ķīna, visticamāk, izmantos iespēju apmierināt ASV prasību ne tikai par lauksaimniecības, bet arī enerģijas, rūpniecības un citu produktu iegādi no ASV lielos apmēros. Šāds pavērsiens varētu kaitēt Eiropas eksportētājiem, kuri Ķīnā joprojām strādā ar mazāk labvēlīgiem tirgus piekļuves nosacījumiem. ES vēlas panākt reālas izmaiņas diskriminējošā un tirgu kropļojošā tirdzniecības praksē no Ķīnas puses, lai visas valstis varētu gūt labumu no uzlabotiem nosacījumiem, nevis tikai ASV, kas panākusi divpusēju vienošanos ar Ķīnu. ES vēlas uzsvērt, ka viena valsts, ASV, nevar mainīt Ķīnas tirdzniecības praksi, bet tai būtu jāsadarbojas ar saviem sabiedrotajiem, respektīvi, ES.

Kopumā Ķīna tiecas ieņemt lielāku starptautisko lomu un tās iesaistīšanās un nozīme visā pasaulē tikai pieaug. Tādēļ Ķīnas klātbūtne ir jūtama arī Eiropā, īpaši ekonomiskā un politiskā līmenī. Eiropas Savienība ir lielākā Ķīnas tirdzniecības partnere, un Ķīna ir ES otrā lielākā tirdzniecības partnere pēc ASV. Tiek lēsts, ka ES un Ķīnas tirdzniecības apjomi pārsniedz 1,5 miljardus eiro dienā, un tādi paši tie ir ASV ar Ķīnu. Ir skaidrs, ka Ķīna sasniedz savas ambīcijas kļūt par globālu ekonomikas līderi dažādos veidos, arī ar savu rūpniecības subsidēšanas politiku, tehnoloģiju pārnesi u. c. Tieši ekonomikas politika, galvenokārt investīcijas un infrastruktūras finansēšana, ir izrādījusies viens no efektīvākajiem instrumentiem Ķīnas ietekmes palielināšanai. Lai arī līdz šim lielākais finanšu avots Eiropā ir ES, šķiet, vairākas valstis paļaujas uz to, ka Ķīna šajā ziņā kļūs par reālu alternatīvu. Savukārt Ķīnas tirgus ārvalstu investīcijām ir ļoti ierobežots.

Ķīnas kontekstā arvien skaļāk tiek runāts par ES tirgus aizsardzības mehānismiem, arī par nesen pieņemto ārvalstu ieguldījumu izvērtēšanas mehānismu (*European Foreign Investment Screening Framework*).¹⁵ Vienlaikus arvien aktuālāki ES darba kārtībā kļūst starptautiskā publiskā iepirkuma tirgus jautājumi un saistībā ar Ķīnu tiek runāts par tā pieejamību ES uzņēmumiem. Latvijas ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs ir uzsvēris, ka Ķīnas ekonomiskās iesaistes pakāpe Eiropā un ASV, kā arī tās tehnoloģiskā attīstība un valsts kontrole pār lielajiem tehnoloģiju uzņēmumiem priekšplānā izvirza drošības riskus un vajadzību pēc pienācīga līdzsvara starp ekonomisko iespēju meklēšanu un drošības apsvērumiem.

Viens no ES mērķiem tirdzniecības jautājumos ir panākt, ka Ķīna aktīvāk iesaistās PTO reformas procesā, tajā skaitā par tirgu kropļojošu subsīdiu ierobežošanu. ES un Ķīna ir apņēmušās atbalstīt un veicināt atvērtu, uz noteikumiem balstītu daudzpusēju tirdzniecības sistēmu ar PTO tās centrā; turklāt abas puses vēlas sadarboties PTO reformu jautājumos (ES un Ķīnas PTO reformas darba grupā), nodrošinot to nepieciešamību un risinot globālās tirdzniecības problēmas, kā arī uzsākot sarunas par rūpniecības subsīdijām. Latvija šai kontekstā allaž ir stingri uzstājusi uz noteiktu starptautisko kārtību un principiem, tostarp veidojot sadarbību ar partneriem no Ķīnas.

Pārmaiņu konsekvences Eiropas Savienības daudzgadu budžetā 2021.–2027. gadam

Jaunie ES izaicinājumi veicinājuši to, ka ir manījusies ES daudzgadu budžeta struktūra un finansējuma sadalījums starp budžeta izdevumu kategorijām. Jaunajā struktūrā ir iekļautas jaunas programmas, veidojot jaunus akcentus šādās jomās: digitālā darba kārtība, aizsardzība un drošība, ekonomikas noturības veicināšana, kā arī migrācijas kontrole, robežu pārvaldība un krīžu vadība. Salīdzinājumā ar esošo periodu lielāku finansējuma apjomu paredzēts novirzīt konkurētspējas, inovāciju un pētniecības attīstībai, klimata pārmaiņu mazināšanai, kā arī jaunatnes atbalsta programmām.

Brexit rezultātā samazināsies ES budžeta kopapjoms un, nākot klāt jaunām prioritātēm, arvien mazāk līdzekļu būs pieejami tradicionālajām politikām – Kohēzijas un Kopējai lauksaimniecības politikai (KLP). Ņemot vērā spiedienu uz Kohēzijas politiku un KLP finansējumu, kā arī piedāvāto MFF kopapjomu, finansējums jaunajām programmām visdrīzāk kļūs par kaulēšanās objektu dalībvalstu sarunās.

¹⁵ Eiropadomes 21.–22. marta sanāksmes secinājumi.

No finanšu viedokļa *Brexit* tieši ietekmē ES daudzgadu budžeta kopapjomu. Pašlaik AK ir viena no lielākajām maksātājām ES budžetā. AK iemaksu trūkuma neto ietekme ir aptuveni 6–8 procenti.¹⁶ *Brexit* ietekmes rezultātā Latvijas iemaksas varētu pieaugt par aptuveni 30 procentiem, bet arī tādā gadījumā 2021.–2028. gada periodā Latvija joprojām paliks neto saņēmēja valsts. *Brexit* radītā iztrūkuma un iemaksu palielinājuma dēļ tās ES dalībvalstis, kas ES daudzgadu budžetā iemaksā visvairāk, vēlas pēc iespējas mazāku ES daudzgadu budžeta kopējo apjomu. Vienlaikus pastāv nepieciešamība turpināt finansēt gan tradicionālās prioritātes – Kopējo lauksaimniecības politiku un Kohēzijas politiku, gan jaunās prioritātes, piemēram, klimata pārmaiņu mazināšanu, neregulāras migrācijas uz ES ierobežošanu, drošību, aizsardzību. Tas ļauj secināt, ka kopapjoms būs viens no karstākajiem debašu punktiem MFF sarunās līdz pat pēdējai Eiropadomes sanāksmei, kurā tiks panākta vienošanās par ES daudzgadu budžetu.

Komisija ir piedāvājusi samazinājumu gan Kohēzijas politikai, gan Kopējai lauksaimniecības politikai. Kopējais samazinājums Kohēzijas politikā ir –10 procenti, bet Kopējā lauksaimniecības politikā –15 procenti. No šīm jomām ir atkarīga Latvijas ieguvumu un zaudējumu bilance sarunās par ES daudzgadu budžetu, jo tās tieši ietekmē Latvijas nacionālās aploksnes apjomu.

Latvijas gadījumā **Kohēzijas politikas** ietvaros, piemērojot pašreizējo sadales atslēgu – t. s. Berlīnes formulu, samazinājums ir –13 procenti, kas ir divreiz vairāk par *Brexit* radīto iztrūkumu un vairāk nekā vidējais samazinājums šajā budžeta pozīcijā. Kohēzijas piedāvājumā lielākais izaicinājums ir t. s. izdevumu griesti (*caping*) – Komisijas noteiktais ierobežojums nacionālajai aploksnei, kas izteikts procentos no valsts IKP. Šim līmenim jeb izdevumu griestiem nav tieša ekonomiskā pamatojuma. Latvijai Komisija piedāvā ierobežojuma līmeni 1,85 procentus no IKP (pašreizējā periodā tas bija 2,59 procenti). Latvija konsekventi uzsver, ka nav pieņemams samazinājums, kas būtu lielāks par *Brexit* ietekmi (~6 procenti). Papildus samazinājumam Kohēzijas aploksnē nacionālo budžetu var ietekmēt arī izmaiņas nosacījumos fondu apguvē. Svarīgākie no tiem ir nacionālā līdzfinansējuma likmes palielināšana un tematiskā koncentrācija.

Salīdzinoši labāka situācija Latvijai ir **lauksaimniecībā** (KLP). Latvija ir vienīgā ES valsts, kuras KLP aploksne (finansējums gan tiešmaksājumiem, gan lauku attīstībai kopā) palielinās (+ ~0,2 procenti). Lai gan visām ES valstīm ir vienāds samazinājums lauku attīstības finansējumā (–15 procenti), pieaugums tiešmaksājumos Latvijai dod minimālu, bet pozitīvu bilanci. Kaut gan Komisija ir piedāvājusi pieaugumu visu Baltijas valstu tiešmaksājumu līmenim, kas ir solis pareizajā virzienā, Latvija visos līmeņos uzsver, ka ir jānotiek pilnīgai tiešmaksājumu

¹⁶ Finanšu ministrijas veiktie aprēķini.

izlīdzināšanai. Sasniegt 77 procentus no ES vidējā līmeņa 2026. gadā nav pieņemami, jo tas nenodrošina vienlīdzīgu konkurenci vienotajā tirgū. Diemžēl daudzas ES dalībvalstis ir pret tiešmaksājumu izlīdzināšanu, īpaši uzsverot izmaksu līmeņa atšķirības, tāpēc šajā jomā vēl priekšā ir smags darbs. Tāpat sarunās Latvijai jāturpina aizstāvēt finansējuma saglabāšanu lauku attīstībai. Latvija konsekventi pauž pozīciju, ka samazinājumus KLP II pilārā nevajadzētu piemērot valstīm, kurām lauku attīstības finansējums tika samazināts jau esošajā periodā (Latvijai samazinājums bija ~ 8–9 procenti). Šajā ziņā jāatzīmē, ka Latvijai būs salīdzinoši vieglāk atrast sabiedrotās valstis, lai panāktu finansējuma saglabāšanu lauku attīstībai.

Eiropas infrastruktūras savienošanas instrumentu jomā Latvijas centrālās intereses ir finansējums projekta **Rail Baltica** pabeigšanai. *Rail Baltica* ir prioritārs infrastruktūras projekts Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, kas paredz ātrgaitas dzelzceļa līnijas izbūvi līdz 2026. gadam. Projektam ir vienlīdz liela simboliskā un praktiskā pievienotā vērtība. Projekta realizēšana nodrošinās labāku Baltijas valstu transporta tīkla integrāciju Eiropas centrālo un rietumu valstu transporta tīklā. Vienlaikus *Rail Baltica* nodrošinās tīrāku, drošāku un pasažieru caurlaidības ziņā lielāku mobilitāti Baltijas valstīs, izmantojot modernākās dzelzceļa satiksmes tehnoloģijas.

Rail Baltica kopējās izmaksas tiek plānotas 5,8 miljardu eiro vērtībā. Nākamajā ES daudzgadu finanšu ietvara periodā *Rail Baltica* projektam paredzēts, ka būs iespējams nodrošināt finansējumu no Eiropas infrastruktūras savienošanas instrumenta fonda līdzekļiem un 1 miljardu eiro no Baltijas valstu nacionālajiem budžetiem.

Latviju apmierina piedāvātais Eiropas infrastruktūras savienošanas instrumenta finansēšanas modelis, kas paredz 70 procentus finansējuma iedalīt nacionālajās aploksnēs un 30 procentus piešķirt atklātajos konkursos; konkursu sadaļā *Rail Baltica* izvirzās līderībā. Vienlaikus jāņem vērā, ka pret šādu modeli iebilst Višegradas valstis, Rumānija un Bulgārija. Tas nozīmē, ka sarunu gaitā viens no uzdevumiem ir nosargāt Latvijai izdevīgu finansēšanas modeli.

ES nākamā perioda budžetā paredzēts būtiski palielināt finansējumu ES pētniecības un inovāciju programmai “Apvārsnis” (**Horizon**), uzsverot, ka Eiropas panākumi arvien vairāk kļūst atkarīgi no tās spējām pārvērst izcilus zinātniskos rezultātus inovācijās, kam ir reāla pozitīva ietekme uz sociālekonomisko attīstību un dzīves kvalitāti un kas rada jaunus tirgus un piesaista lielāku skaitu augsti kvalificēta darbspēka. ES pētniecības un inovāciju programmas mērķis ir stiprināt ES zinātniski tehnoloģisko bāzi, sniedzot ieguldījumu globālo problēmu risināšanā. Izmantojot pētniecības un inovāciju programmu, būs iespējams attīstīt inovācijas un nodrošināt pasākumus klimatneitralitātes sasniegšanai līdz 2050. gadam.

Ir izšķiroši svarīgi spēt palielināt Latvijas dalību ES pētniecības un inovāciju programmas projektos. Lūkojoties ilgāka laika perspektīvā, tieši spēja piesaistīt investīcijas inovāciju un pētniecības jomā veidos potenciālu ekonomikas izaugsmei. Nespējot pietiekami iekļauties Eiropas pētniecības telpā un atpaliēkot inovāciju jomā, veidosies pretējs process ekonomikas konverģencei. Tādēļ Latvijas interesēs ir paralēli cīņai par pietiekamu Kohēzijas politikas finansējumu veikt visus nepieciešamos priekšdarbus un sagatavot kapacitāti, lai spētu uz konkurences un izcilības pamatiem iesaistīties ES līmeņa pētniecības projektos.

Vēl viens svarīgs un jauns elements sarunās par ES daudzgadu budžetu ir tā dēvētā **nosacītība**. Pēdējo gadu laikā ES aktualizējies jautājums par tiesiskuma uzraudzību dalībvalstīs. Tiesiskums ir Somijas prezidentūras (2019. gada otrā pusgada prezidējošās valsts) un jaunās Eiropas Komisijas prioritāte. Arī Eurobarometra aptaujas dati liecina, ka ES pilsoņi uzsver nepieciešamību uzlabot tiesiskuma uzraudzību nacionāli un arī citās ES dalībvalstīs.

Eiropas Komisija ir publicējusi divus paziņojumus par plāniem tiesiskuma stiprināšanai, kuros secināts, ka esošos tiesiskuma uzraudzības mehānismus nepieciešams stiprināt un izvērst darbību trīs virzienos: 1) zināšanu par tiesiskumu un vienotas tiesiskuma kultūras veidošana; 2) sadarbība tiesiskuma stiprināšanai nacionālajā un ES līmenī; 3) sankcijas un darbības ES līmenī, kad dalībvalstu mehānismi nav efektīvi.¹⁷ Komisijas piedāvātais ES budžeta aizsardzības mehānisms pret **tiesiskuma** principa pārkāpumiem paredz, ka gadījumā, ja Komisija uzskatīs, ka kādā no dalībvalstīm ir nopietnas problēmas ar likuma varu, kas apdraud ES finanšu intereses, tā var: 1) apturēt finansējuma izmaksu; 2) aizliegt slēgt līgumus par jaunām finanšu saistībām; 3) atsevišķos gadījumos veikt korekcijas dalībvalstij piešķirtā finansējuma apmērā, samazināt priekšmaksājumu apjomu un īstenot citus līdzīgus pasākumus.

Līdz šim samērā skeptisku nostāju par piedāvāto mehānismu ir izteicis ES Padomes Juridiskais dienests un Revīzijas palāta. Taču Komisija un ES dalībvalstis turpina intensīvu darbu pie priekšlikuma. Paralēli tiek strādāts ar vairāku dalībvalstu sagatavoto priekšlikumu veidot politisku diskusiju par tiesiskuma situāciju dalībvalstīs, lai apmainītos ar labās prakses pieredzi un preventīvi vērstu uzmanību uz potenciāliem problēmjautājumiem.

Latvija ir paudusi atbalstu likuma varas stiprināšanai ES ietvaros. ES ir vērtību savienība, tāpēc visām dalībvalstīm ir strikti jāievēro demokrātijas, tiesiskuma un cilvēktiesību principi. Veiksmīgākā stratēģija, kā strādāt ar tiesiskuma izaicinājumiem, ir dialogs un sadarbība gan esošo mehānismu ietvaros, gan

¹⁷ European Commission. (2019). Initiative to strengthen the rule of law in the EU. Izgūts (04.10.2019.) no: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/initiative-strengthen-rule-law-eu_en#documents

meklējot jaunas dialoga un sadarbības formas. Vienlaikus nepieciešams nodrošināt, lai jaunais nosacītības mehānisms nebūtu diskriminējošs, piemēram, nevērstos tikai pret Kohēzijas politikas valstīm. Lai nodrošinātu šī instrumenta precīzu piemērošanu, lēmumu pieņemšanā par iespējamām sankcijām – fondu plūsmas apturēšanu – būtu maksimāli jāiesaista ES Tiesa.

Nozīmīgi, ka Latvija spēj iesaistīties diskusijā par likuma varas un tiesiskuma stiprināšanu, nepaliekot izolēta un neieņemot nepamatotu aizsardzības pozīciju. Tiesiskuma un likuma varas ievērošana ir viena no prioritātēm, ko izvirzījusi arī sabiedrība diskusijās par ES nākotni.

Diskusijas par ES daudzgadu budžetu 2021.–2028. gada periodam ne tikai iezīmē izmaiņas finansējuma apjomā, bet vēl lielākā mērā atspoguļo nepieciešamību reaģēt uz jaunām vajadzībām, izvirzīt un finansēt jaunas prioritātes un ņemt vērā sabiedrības gaidas attiecībā uz ES kopējām politikām. Vienlaikus šis process arī atklāj, cik grūti ir mainīt jau izstrādātās politikas un finansēšanas mehānismus.

Jaunie akcenti ES daudzgadu budžetā vēl vairāk pasvītro nepieciešamību Latvijai nākotnē aktīvāk iesaistīties uz konkurences un izcilības pamatiem balstītās programmās. Šāda pieeja būtiski atšķiras no iespējas piesaistīt ievērojamas investīcijas, kas piešķirtas zemāka dzīves līmeņa izlīdzināšanai. Tas iezīmē radikālu paradigmas maiņu – atpalcības un salīdzinošo trūkumu vietā vairākās programmās jāspēj pierādīt konkurētspēja un izcilība konkrētu projektu realizācijai. Pieejamais Kohēzijas politikas finansējums (neņemot vērā ES budžeta kopējuma samazinājumu, Latvijai 2021.–2028. gadā tas joprojām būs pieejams ievērojamā apjomā) nākamajos gados jāiegulda, lai stiprinātu kapacitāti inovāciju, pētniecības, konkurētspējas programmu, projektu un investīciju piesaistei.

ES piedzīvo būtisku pārmaiņu procesu politiski, ekonomiski, kā arī gan iekšējā, gan ārējā dimensijā. Būtisku izmaiņu un tām paralēli strāvojošā populisma un dezinformācijas risku gaismā ES ir jāspēj rast atbilde, kā nodrošināt un noturēt sabiedrības uzticību un atbalstu Eiropas projekta nepieciešamībai, vērtībai un vērtību saglabāšanai. Šādos apstākļos ES stiprā puse būs spēja uzņemties līderību jautājumos, ko nav iespējams viegli atrisināt tikai atsevišķu nacionālo valstu līmenī. Šie procesi rada tiešu ietekmi arī Latvijas politikā, it īpaši ārpolitikā un ekonomikas attīstības virzienos un tempos.

Ivars Ījabs

Latvija Eiropas Savienības pētniecībā un inovācijas: pirmie un nākamie 15

Ievads

Labāks ir vislabākajam ienaidnieks – ar šo populāro vācu izteicienu varētu raksturot Latvijas izglītību un zinātņu laika kopš iestāšanās Eiropas Savienībā. Latvijas dalība dažādās ES programmās, iekļaušanās Eiropas Kopējā izglītības telpā (*European Education Area*, EEA) un Eiropas Pētniecības telpā (*European Research Area*, ERA) ir uzskatāmi uzlabojumi tās sniegumu attiecīgajās jomās – Latvijas ekonomikas produktivitāte pieaug, pakāpeniski aug arī starptautiski atzītu pētījumu un inovatīvu ražojumu skaits. Izvēlēts ir pareizais ceļš, Latvijai arvien ciešāk saistot savu izglītības un zinātnes stratēģiju ar integrāciju Eiropas un globālajā vidē. Vienlaikus par spīti uzlabojumiem jāatzīst, ka Latvija joprojām ir tālu no vislabākā iespējamā snieguma pētniecības un inovāciju jomā.

Atskatoties uz Latvijas sasniegumiem Eiropā pēdējo 15 gadu laikā un raugoties tuvākajā nākotnē, ir jāsecina: Eiropas Savienībā arvien vairāk dominēs tehnoloģiskā potenciāla un inovāciju tēma. Iemesls tam ir vienkāršs: ir saasinājusies globālā

konkurence, tehnoloģiju un globālās ekonomiskās attīstības jomā arvien redzamāku vietu ieņem ASV un Ķīna. Kaut arī Eiropai ir daudzas priekšrocības – tirgus lielums, pētniecības kapacitāte un tradīcijas –, tā itin bieži iepaliek.¹ Lai saglabātu savas pozīcijas, Eiropas Savienībai nākotnē ir jāpievērš vairāk uzmanības pētniecībai un inovācijām. Tas nepieciešams jo īpaši tajās jomās, kas skar ES stratēģiskās nostādnes, kā klimata pārmaiņas, vēža pētniecību, konkurenci kosmosa tehnoloģiju ziņā u. c.

Šajā ziņā kopēja pieeja pētniecībai un inovācijām pilnībā atbilst tai “ES pievienotās vērtības” nostādnei, kas uzskatāma par svarīgu vadlīniju ES darbībai: Eiropas līmenī ir jādara vienīgi tās lietas, kur Eiropas kopīgā iesaistīšanās sniedz tādu pieņesumu, kurš nebūtu pa spēkam pašām dalībvalstīm. Pētniecība un inovācija neapšaubāmi pie tādām pieder. Mūsdienu ekonomika ir balstīta uz globālajām vērtības ķēdēm, tādēļ inovatīvu produktu un pakalpojumu radīšana vairs nav iedomājama bez dažādu nozaru, valstu un reģionu specializācijas un sadarbības. Tikai iesaistoties vērtību ķēdēs, ir iespējams panākt darba algu un nodokļu pieaugumu. Arī Latvija, kas līdz ar savu dalību ES ir izvēlējusies spēlēt pasaules attīstīto valstu “augstākajā līgā”, ir ieinteresēta savas ekonomikas attīstībā līdz ar integrāciju globālajās vērtību ķēdēs, radot jaunus, uz tehnoloģisko attīstību balstītus produktus ar augstu pievienoto vērtību. Šādu ceļu uz labklājību Latvijā neapšaubāmi ir sekmējusi valsts dalība Eiropas Savienībā. Vienlaikus līdzīgi citām valstīm arī Latvija ir saskārusies ar specifiskām grūtībām un izaicinājumiem, kuru pārvarēšanai ir jāklūst par tuvākās nākotnes jautājumu.

Svarīgi, ka ieguldījumi pētniecībā un inovācijās ne tikai skar komercializējamus produktus, bet arī sniedz zināšanas lēmumu pieņēmējiem dažādos līmeņos. Pētniecība ļauj politiķiem un ierēdņiem pieņemt ar faktiem pamatotus lēmumus, ļaujot labāk izprast dažādas cēloņsakarības. Tāpat pētniecība ļauj dažādos līmeņos rūpēties par sabiedrības drošību – sākot ar kodolenerģijas drošu izmantošanu un beidzot ar iespējam novērst kibernetiskus kritiskajai infrastruktūrai – lidostām, slimnīcām, vēlēšanu sistēmām. Šādā aspektā ieguldījumi pētniecībā ir saistīti nevis vienīgi ar konkurētspējīgu preču un pakalpojumu izmantošanu, bet arī ar citiem vitāli svarīgiem sabiedrības dzīves elementiem.

Eiropas Savienība, pētniecība un zinātne

2004. gadā, kad Latvija pievienojās ES, Eiropas pētniecības un inovāciju politikas pamati jau bija ielikti. 2000. gadā tika pieņemts lēmums par Eiropas

¹ Veugeler, R., Baltensperger, M. (2019). *Europe – the Global Centre for Excellent Research*. European Parliament. Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies.

Pētniecības telpas iedibināšanu 2002. gadā: tās nolūks bija stimulēt pētnieku, zinātniskās informācijas un tehnoloģiju brīvu cirkulāciju gan Eiropas valstu iekšienē, gan starp tām, kā arī palielināt Eiropas pētniecības globālo pievilcību un konkurētspēju. Lai arī ERA iecere nebūt nav īstenota līdz galam, tomēr tā joprojām ir būtisks atskaites punkts tālākajai ES pētniecības un inovāciju politikai.

2002. gadā ES dalībvalstis t. s. “Barselonas mērķu” ietvaros bija vienojušās aktīvi veicināt ieguldījumus pētniecībā un attīstībā (R&D), lai tie sasniegtu 3 procentus no IKP – orientējoši vienu trešdaļu ieguldījumu sniedzot valdībām, bet divas trešdaļas – uzņēmumiem. Kopš Barselonas mērķu pieņemšanas 2002. gadā vairums dalībvalstu tiešām ir sākušas ieguldīt pētniecībā un inovācijās ievērojami vairāk, kaut arī 3 procentu mērķi ir sasniegušas tikai dažas, kā Zviedrija, Austrija un Somija. Vairums ieguldījumu pētniecībā un inovācijās Eiropā ir nākuši no privātās uzņēmējdarbības, lai gan valsts ieguldījumu loma ir ievērojama.

Eiropas kopējo pētniecības programmu saknes ir meklējamas vēl 20. gadsimta 80. gados, kad pētniecība kļuva par dalībvalstu un Kopienas dalīto kompetenci. Kopš šā laika ES īsteno programmas, kuras finansē pētniecību dažādās jomās. Runa ir ne tikai par t. s. “ietvara programmām” (*Framework programmes*), bet arī par pētniecības akcentiem citās ES programmās. Ietvara programmas tika iedibinātas 1983. gadā un šodien pazīstamas ar nosaukumu “Apvārsnis” (*Horizon*), laika gaitā tās ir piedzīvojušas ievērojamas izmaiņas, kļuvušas apjomīgākas un kompleksākas: pašreiz spēkā esošā programma *Horizon 2020* (2014–2020) aptver 74,8 miljardus eiro un veido ceturto lielāko pozīciju kopējā ES budžetā. Nākamā plānošanas perioda (2021–2027) ietvaros programmai pieejamā finansējuma apjoms varētu pārsniegt 100 miljardus eiro. Šīs programmas sniedz atbalstu pētniekiem un viņu mobilitātei, finansē pētniecības projektus, dažādas partnerības un pievērš īpašu uzmanību pētniecībai un inovācijām mazajos un vidējos uzņēmumos.

Ietvara programmas nav vienīgais veids, kā ES atbalsta pētniecību un inovācijas. Nauda pētniecības infrastruktūrai, cilvēkkapitāla veidošanai un citiem ar pētniecību saistītiem mērķiem ir paredzēta arī citos ES fondos, kā Eiropas Reģionālās attīstības fondā un Eiropas Sociālajā fondā. Pētniecības līdzekļi ir pieejami arī sektorāliem projektiem, piemēram, veselības jomā, vēža pētniecībai, kosmosa izpētei u. c.

Latvija kopš neatkarības atjaunošanas ir darījusi daudz, lai līdz ar savu daļību ES gūtu iespējami vairāk un iekļautos ES kopējā pētniecības telpā. Vienlaikus šis process nav bijis bez savām strukturālām grūtībām. Pēdējo piecu gadu laikā daudzviet ir ticis diskutēts jautājums par t. s. “inovāciju plaisu”: valstis, kuras ir pievienojušās ES 2004. un 2007. gadā, būtiski vājāk spēj piesaistīt ES līdzekļus savām pētniecības sistēmām. Par to jau ir veikts Eiropas Parlamenta Zinātnes un

tehnoloģiju nākotnes izvērtējuma paneļa (STOA) pētījums, kura secinājumi ir satraucoši. Tā sauktās ES13 jeb “jaunās” dalībvalstis 7. ietvara programmā ir pie-
saistījušas 3,7 procentus finansējuma, savukārt atlikušos 96,3 procentus ir iegu-
vušas ES15 jeb tā sauktās “vecās” dalībvalstis. Turklāt laika gaitā nevis samazinās,
bet pieaug tendence, ka lielākais daudzums ES pētniecības naudas koncentrējas
valstīs ar senām pētniecības iestrādēm, ar ilgā laika posmā attīstītu pētniecības
infrastruktūru un cilvēkkapitālu.

Arī Latvijas situācija kopējā ES pētniecības un inovāciju ainavā ir jāaplūko
tieši šajā kontekstā. Latvija kopumā pieder pie “vidējiem” inovatoriem, vēl nesen
pametusi t. s. “pieticīgo” inovatoru grupu. Eiropas Komisijas regulāri veidotajā
dalībvalstu inovativitātes reitingā, kas ietver vairākus rādītājus, 2019. gadā mūsu
valsts novietota piektajā vietā no beigām starp pārējām dalībvalstīm ar kopējo
punktu skaitu 60,3 (ES vidējais ir 109 punkti).² Virknē parametru Latvija attīstās
samērā strauji – piemēram, attiecībā uz cilvēku skaitu ar terciāro (t. i., augstāko)
izglītību, attiecībā uz jaunuzņēmumu skaita pieaugumu u. c. Vienlaikus daudzos
rādītājos Latvija būtiski atpaliek no ES vidējā līmeņa, nemaz nerunājot par tādām
“inovāciju līderēm” kā Zviedrija vai Dānija. Visbūtiskākās Latvijas atšķirības ir
vērojamas tādās jomās kā privātās investīcijas pētniecībā un cilvēkresursi. Lai arī
kopumā Eiropas Komisija atzīst un novērtē Latvijas progresu pētniecības un ino-
vāciju jomā, darāmā joprojām ir daudz.

Minētās nepilnības atspoguļojas arī pieticīgos Latvijas rezultātos ietvara
programmu īstenošanā. Lai gan Latvijas zinātnieki piesakās projektiem vidēji ko-
pējā ES līmenī, tomēr pētnieki lielākoties piedalās nevis projektu koordinātoru,
bet gan asociēto dalībnieku kapacitātē. Tāpat arī veiksmīgo projekta pieteikumu
skaits, lai arī noteikti nav starp pašiem zemākajiem ES valstu vidū, tomēr ir aptu-
veni 60 procentu līmenī no ES15 valstu veiksmīgo projektu īpatsvara (kas kopu-
mā ir aptuveni 20 procenti 7. ietvara programmā).

ES pēdējos gados ir pievērsusi krietni daudz uzmanības šai inovāciju plīksai
starp ES13 un ES15, cenšoties noskaidrot tās cēloņus un iespējas šo plīksu samazi-
nāt un tālākā nākotnē pavisam likvidēt. Ir atklāta virkne iespējamo ietekmes fak-
toru, kas ir ņemami vērā arī Latvijas kontekstā – pirmkārt, ES13 valstīs ir gana
pētniecisku institūciju, kuras varētu piedalīties ES programmās, tomēr tās ir ma-
zāk aktīvas projekta pieteikumu sagatavošanā un piesaka arī mazāk veiksmīgu
projektu. Tiesa, šī atšķirība vispirms attiecas uz tiem projektiem, kuros ES13 val-
stu pētniecības organizācija darbojas kā galvenā projekta pieteicēja – tas lieci-
na par pieredzes un kapacitātes trūkumu projektu pārvaldībā. Otrkārt, zinātnes

² European Commission. (2019). *European Innovation Scoreboard 2019*. Luxembourg: The Publications Office of the European Union.

rezultātiem ES13 valstīs kopumā ir zemāka kvalitāte – gan attiecībā uz augstākās kvalitātes zinātniskām publikācijām, gan arī uz augstākās izglītības iestāžu klātbūtni pasaules prestižāko universitāšu reitingos. Tiesa, kvalitāte, ko ES projektu īstenotāji apliecina ar savām publikācijām, nebūt nav zemāka, un tas norāda uz nopietna potenciāla klātesamību. Sava loma ir arī starptautiskiem pētniecības tīklojumiem – tie vēsturiski vairumā ES13 valstu ir mazāk izplatīti nekā ES15 valstu starpā. Protams, sava loma ir faktam, ka vairumā ES13 valstu kopumā ir vājākas pētniecības un inovāciju sistēmas, tādēļ ka tur ir krietni mazāk inovatīvu uzņēmumu un šādas uzņēmējdarbības tradīciju. Tas viss liek secināt, ka, nopietni domājot par “inovāciju plaisas” mazināšanu, ir nepieciešami īpaši instrumenti, kuri ilgtermiņā ļautu piedalīties plašākam valstu lokam.³

Protams, ievērojams darbs ir veicams pirmām kārtām pašu mājās. Šajā virzienā savu roku ir jau pielikusi Eiropas Komisija. Vispirms t. s. Eiropas Semestra ziņojumā, kas regulāri sniedz dalībvalstīm rekomendācijas ekonomiskās politikas un ar to saistītās jomās, Eiropas Komisija vairākus gadus norāda uz Latvijas pētniecības un inovāciju sistēmas izaicinājumiem⁴ – zemo finansējuma līmeni, augsto institucionālās fragmentācijas pakāpi un salīdzinoši vājo zinātnes internacionalizāciju. Vienlaikus tiek uzsvērts fakts, ka Latvijas zinātnes un inovāciju sistēmā notiek reformas, Tāpat Eiropas Komisija programmas “Apvārnis 2020” rīcībpolitikas atbalsta instrumenta (*Policy Support Facility*) ietvaros ir veikts apjomīgs Latvijas zinātnes un inovāciju sistēmas izvērtējums. Arī šeit secinājumi ir līdzīgi: Latvijai ir nepieciešamas nopietnas reformas pašu mājās, lai novērstu pētniecības un inovāciju sistēmas pārmērīgo fragmentāciju un vispirms – risinātu cilvēkkapitāla problēmas situācijā, kurā ievērojama daļa jaunā pētniecības personāla pamet Latviju, dodoties uz citām ES dalībvalstīm.⁵

Cilvēkkapitāla izaicinājumi

Pētniecības un inovāciju sistēmas attīstība Latvijā kopš iestāšanās ES itin bieži saskaras ar strukturāliem izaicinājumiem, kuri ir jāņem vērā, domājot par valsts tālāko attīstību. Vispirms jāsecina, ka Latvija, līdzīgi citām jaunajām dalībvalstīm, cieš no ievērojamas cilvēku migrācijas uz t. s. “vecajām” dalībvalstīm. Tas ir neizbēgams process, bez kura patiesībā nav iedomājama pati ES pastāvēšana.

³ Science and Technology Options Assessment (STOA). (2018). *Overcoming Innovation Gaps in EU-13 Member States*. EPRS.

⁴ Country Report Latvia. (2017). *European Semester: Assessment of progress on structural reforms, prevention and correction of macroeconomic imbalances, and results of in-depth reviews under Regulation (EU)*. No. 1176/2011, pp. 34–35.

⁵ Vingre, A., Nausedaite, R., Beckers, D. (2019). *Specific Support on the Development of the Human Capital for Research and Innovation in Latvia*. DG Research and Innovation.

Galū galā darbaspēka kustība līdzās preču, pakalpojumu un kapitāla brīvai kustībai ir viens no fundamentālajiem ES pamatprincipiem. Šo pamatprincipu noliegšana savā ziņā ir vēšanās pret pašu ES ideju. Vienlaikus nav noliedzams, ka šo brīvību realizācija ES ir līdzsvarojama ar citiem politikas pasākumiem, kuri nodrošinātu dalībvalstīm vienmērīgu attīstību un pakāpenisku virzību uz vienlīdzīgas labklājības standartu. Valstu nevienmērīgais attīstības līmenis nav īsā laikā novēršams, ņemot vērā dažādās starta pozīcijas un vēsturisko pieredzi. Tāpat ES subsidiaritātes princips galveno atbildību par savu labklājību un ekonomiskās attīstības līmeni uzliek pašām dalībvalstīm un to lēmumu pieņēmējiem. Vienlaikus ES kopējā “četrus brīvību” telpa līdz ar saviem nenoliedzamajiem ieguvumiem nes līdzī arī negatīvas blakusparādības, kuru līdzsvarošana ir visas ES, ne tikai atsevišķu dalībvalstu uzdevums.

Vairākas ES valstis, kuras iestājās ES 2004., 2007. un 2014. gadā, ir piedzīvojušas ievērojamu emigrāciju.⁶ Arī Latvija pieder pie tām, turklāt šajā gadījumā būtiska loma bija 2009.–2010. gada ekonomiskajai krīzei, kas sniedza papildu motivāciju cilvēkiem emigrēt. Līdzās Lietuvai un Bulgārijai Latvija pieder pie valstīm, kuras kopš gadsimta sākuma ir zaudējušas visvairāk iedzīvotāju. Kaut arī globālās krīzes sekas lielākoties ir pārvarētas, tomēr migrācijas saldo joprojām ir negatīvs, turklāt šīs tendences mijiedarbojas ar daudzās ES valstīs vērojamo sabiedrības novecošanos. Latvijā ir augusi darba produktivitāte un algas, taču šis pieaugums nav spējis pilnībā kompensēt to darbaspēka deficītu, kas vērojams Latvijā pēdējos gados.

Diemžēl jāsecina, ka šai tendencei ir ciešs kopsakars ar zinātnes, pētniecības un inovāciju attīstību Latvijā. Kā tas jau parādīts Mihaila Hazana pētījumos, pēdējā laika tendence ir ne tik daudz cilvēku aizplūšana, cik “smadzeņu” jeb “diplomu” aizplūšana. Proti, Latviju pamet tieši izglītotākie jaunieši. Tas rada virkni strukturālu problēmu, kad uzņēmēji arvien biežāk sūdzas par augsti kvalificēta darbaspēka trūkumu, kas, savukārt, noved pie grūtībām jaunu, inovatīvu un uz pētniecību balstītu produktu ražošanā tehnoloģiski attīstītās tautsaimniecības nozarēs.

Smadzeņu aizplūšana nav fenomēns, ko būtu iespējams novērst ar administratīvām metodēm, aizkavējot Latvijas izglīto to cilvēku došanos pasaulē. Gluži pretēji, daudzi salīdzinoši pētījumi rāda, ka augsti rezultāti pētniecībā un inovācijā iet roku rokā ar pētniecības sistēmas atvērtību pasaulei – gan attiecībā uz pētniecības personāla starptautisku apriti, tai skaitā augstākajās mācību iestādēs un pētniecības institūtos, gan attiecībā uz pētniecības rezultātu starptautisku

⁶ Hazans, M. (2018). *European Centre of Expertise in the field of labour law, employment and labour market policy (ECE) Labour Market Policy Thematic Review 2018: An in-depth analysis of the emigration of skilled labour*. European Commission.

atpazīstamību un konvertējamību. Šādā aspektā izaicinājums ir pārvērst smadzeņu aizplūšanu smadzeņu cirkulācijā: lai Latvijas zinātnieki un inovatori, kas ieguvuši starptautisku atpazīstamību un pieredzi, varētu atrast augošu pielietojumu savām spējām arī savā dzimtenē. Tas lielā mērā vēl ir nākotnes uzdevums. Šajā ziņā nepieciešams lauzt lejupvērsto spirāli, kad pašmāju pētniecības un inovāciju sistēmu nepilnības starptautiskas smadzeņu aprites apstākļos ved pie tālākas vietējās intelektuālās vides noplicināšanās. Šīs problēmas aktualitāti arvien labāk izprot arī Eiropas institūcijas, kuras vēlas ilgtermiņā panākt izlīdzinājumu starp dažādu dalībvalstu un reģionu attīstību un konkurētspēju. Tas ir arīrdzan Eiropas ilgtermiņa politiskās stabilitātes jautājums.⁷ Situācija, kad ievērojams daudzums jaunu, izglītotu un starptautiski konkurētspējīgu cilvēku pamet atsevišķas dalībvalstis, rada, no vienas puses, eirosepticismu, no otras puses, pieprasījumu pēc dažādiem vienkāršotiem, populistiskiem piedāvājumiem, kas ilgtermiņā apdraud pašu Eiropas integrācijas projektu.

Nākotnes perspektīvā

15 gadi kopš iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijai ir bijis ļoti dinamiskas attīstības laiks. Arī Eiropas Savienība šajā laikā ir mainījusies. Nezaudējot suverēnu valstu savienības raksturu, ES vienlaikus ir pakāpeniski paplašinājusi savu darbību jomās, kur Eiropas valstu kopīgiem centieniem ir augsta pievienotā vērtība. Tas attiecas gan uz vides, gan sociālo un veselības jomu, ārlietām u. c. Arī EEA un ERA ir apliecinājušas savu nozīmību un būtisko pienesumu eiropiešu labklājībai. Vienlaikus apkārtējā pasaule ir būtiski mainījusies, vēsturiskajam optimisma periodam pēc aukstā kara beigām sekoja globālās varas līdzsvara maiņa, arvien lielāku lomu ieņēma dažādas “ne-militārās” ietekmes formas, vispirms tehnoloģiskais pārkums, ekonomiskās priekšrocības, enerģētika u. c. Šīs tēmas noteikti nebija tik nozīmīgas tad, kad Latvija pēc enerģiska sagatavošanās perioda 2004. gadā iestājās ES.

Pašreizējā situācija ES prasa daudz dinamiskāku attieksmi, lai kopējā Eiropas ietvarā sekmētu savu ekonomisko izaugsmi un straujāk pietuvotos attīstītāko dalībvalstu līmenim. Atslēgvārdi šeit ir tehnoloģija un inovācijas. Latvijai kopā ar domubiedriem citās dalībvalstīs ir jāiestājas par tādu ES pētniecības budžeta sadalījumu, kas dotu ieguldījumu dalībvalstu vienmērīgā attīstībā. Zinātniskā izcilība nav pretrunā solidāram ES pētniecības budžeta sadalījumam. Vienlaikus iespējas izmantot ES tehnoloģiskajam un pētnieciskajam “izrāvienam” paredzētos līdzekļus ir tieši proporcionālas gatavībai īstenot reformas pašu mājās, kā arī

⁷ Cf. Krastev, I. (2017). *After Europe*. University of Pennsylvania Press.

beidzot veikt nopietnas un pārdomātas investīcijas zinātnē. Būt pilntiesīgai ES valstij nenozīmē tikai dalību vienotajā tirgū un iespēju notērēt struktūrfondu līdzekļus. Tas nozīmē arī tiekties pēc vietas tehnoloģiskās attīstības avangardā, vienlaikus stiprinot Eiropu un tās pamatvērtību nozīmību pasaulē.

**Aldis Austers, Daunis Auers,
Inna Šteinbuka, Žaneta Ozoliņa**

15 no 100. Latvijas dalības Eiropas Savienībā 15 gadi¹

Ievads

Latvija 2018. gadā atzīmēja savas pastāvēšanas simtgadi. Piecpadsmit gadi no šī vēsturiskā laika nogriežņa ir pavadīti Eiropas Savienības dalībvalsts statusā. Ģeogrāfiski, vērtību un kultūras ziņā Latvija vienmēr ir piederējusi Eiropai, tomēr tās iesaiste kontinenta ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā integrācijas projektā ir mērāma ar citu atskaites mērauklu – tie ir piecpadsmit gadi, pavadīti ES dalībvalsts statusā, kas paredz atbildību gan par nacionālās politikas formulēšanu un īstenošanu

¹ Projekts tapis ar Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā atbalstu. Pētījumu veikuši Latvijas Politologu biedrības un LZA Eiropas Politikas pētījumu institūta pētnieki. Latvijas eiropeizācijas pieredzes analizē pētījumā ir izmantoti šādi informācijas resursi: Eurobarometra dati, Latvijas un ES iestāžu statistiskie materiāli, SKDS veikto sabiedriskās domas aptauju rezultāti, Sabiedriskās politikas centra *Providus* pētījums “Latvija pēc 10 gadiem Eiropas Savienībā – cita Latvija?” un ekspertu intervijas.

plašākā Eiropas kontekstā, gan par ES definētām un izvēlētām politikām, gan par kopējas nākotnes izvēlēm.

Lai izvērtētu Latvijas dalības ES piecpadsmit gadu bilanci, vispirms ir jānosaka atskaites punkti un salīdzināšanas jomas. Šī uzdevuma veikšana būtu ievērojami vieglāka, ja varētu izmantot datus un pieredzi, kuru uzkrājušas valstis no iepriekšējiem ES paplašināšanās posmiem un kas sniegtu informāciju par izmaiņām investīcijās, izaugsmes tempos, brīvā darbaspēka kustībā un citās jomās. Taču Latvijas gadījumā šāda pieeja nav piemērojama, jo 2004. gada ES paplašināšanās bija ievērojami apjomīgāka valstu skaita ziņā un to attīstības atšķirīgajos līmeņos – ES dalībvalstu skaits gandrīz dubultojās, atšķirībā no iepriekšējām paplašināšanās reizēm, kad tika uzņemtas no vienas līdz trijām jaunajām valstīm.

Vienlaikus 2004. gada paplašināšanās notika uz integrācijas augšupejošā viļņa, kad prognozes bija optimistiskas attiecībā uz ekonomiskās izaugsmes rādītājiem un ES lomas pieaugumu pasaulē. Šie pieņēmumi tika attiecināti arī uz jaunpienākušo dalībvalstu attīstības prognozēm. Taču 2008. gada globālā finanšu un tai sekojošā ekonomiskā krīze būtiski ietekmēja dalībvalstu iekšpolitikas un koriģēja sākotnējos optimistiskos nākotnes attīstības scenārijus. Līdz ar atgūšanos no globālās krīzes radītajiem triecieniem ES saskārās ar vairākiem jauniem izaicinājumu viļņiem – *Brexit*, migrācijas krīzi, lideru nomainītu dalībvalstīs, populisma un eirosepticismā pieaugumu, kā arī spēku samēra izmaiņām pasaulē un Eiropā.

Neraugoties uz iepriekš minētajiem izaicinājumiem, ir iespējams vienoties par galvenajiem pētījuma elementiem, kas ļauj izsekot Latvijas dalības ES piecpadsmit gadiem, akcentējot svarīgākās tendences, panāktos rezultātus un problēmas. Kā atskaites punkts pētījumam izvēlētas trīs jomas: 1) sabiedrības attieksme pret ES, kas pierāda, vai izvēlētajām politikām ir atbalsts, un kāds ir Latvijas sabiedrības uzticēšanās līmenis ES un tās nākotnei; 2) ekonomiskā un sociālā attīstība pēdējo piecpadsmit gadu laikā, kas ir rādītājs ES ieguldījumam Latvijas valsts un sabiedrības ilgtspējā; 3) politiskās sistēmas stabilitāte, piedalīšanās Eiropas līmeņa lēmumu pieņemšanā, nacionālo interešu pārstāvēšana Eiropas līmenī un drošība.

Ko par Latvijas iestāšanos ES pirms 2004. gada domāja Latvijas iedzīvotāji, un kāda ir situācija tagad? Kādas bija galvenās bažas un cerības?

2001. gada novembrī veiktā SKDS aptaujā par pieciem iemesliem, kādēļ cilvēki būtu gatavi balsot **pret** Latvijas iestāšanos ES, visbiežāk minētās atbildes bija: *iestāšanās ES ir drauds Latvijas lauksaimniecībai* (48,7 procenti), *Eiropas Savienība uzspiež savas intereses tās dalībvalstīm* (37,6 procenti), *Latvija zaudēs savu neatkarību, suverenitāti* (36 procenti), *iestāšanās Eiropas Savienībā ir drauds Latvijai preču noieta tirgum* (35,4 procenti) un *iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijai*

finansiāli izmaksās pārāk dārgi (34,4 procenti).² Savukārt pieci visbiežāk minētie iemesli balsot **par** iestāšanos Eiropas Savienībā šajā pašā aptaujā bija šādi: *iestāšanās ES nodrošinās Latvijas ekonomisko izaugsmi* (46,4 procenti), *iestāšanās ES nodrošinās vispārēju iekļaušanos Eiropā* (37 procenti), *paplašināsies izglītības, studiju iespējas* (36,2 procenti), *iestāšanās ES ir Latvijas drošības garantants* (35,5 procenti) un *Latvijā pieaugs ES finansiālais atbalsts, investīcijas* (34,6 procenti).³

No 2004. gada 1. maija, kad Latvija pievienojās ES, līdz pat ekonomiskās krīzes sākumam 2008. gada beigās Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ES saglabājās stabila. Gandrīz puse aptaujāto dalību ES neuzskatīja ne par labu, ne par sliktu, optimistu skaits svārstījās ap 30 procentiem, bet skeptiķu – ap 20 procentiem.⁴ Pozitīvo attieksmi šajā laikā būtiski nespēja vairot pat visā valstī jūtamie un redzamie ES fondu ieguldījumi, un arī vēlāk – finansiālais ieguvums no dalības ES drīzāk tika uztverts kā pašsaprotams Eiropas atbalsts, kas Latvijai vienkārši pienākas.

Kaut gan ekonomiskie ieguvumi no dalības ES joprojām tiek vērtēti neviennozīmīgi, jaunākā SKDS aptauja rāda, ka ievērojama Latvijas iedzīvotāju daļa uzskata, ka integrācija ES būtiski uzlabojusi dzīves kvalitāti (38,8 procenti). Ņemot vērā to, ka dzīves kvalitāti nosaka ne tikai ienākumu līmenis, bet arī veselības aprūpes un izglītības pakalpojumu pieejamība, nepiesārņota vide un drošības sajūta, var apgalvot, ka aptuveni 40 procenti Latvijas iedzīvotāju ir kopumā apmierināti ar ES devumu viņu dzīves kvalitātes uzlabošanā un tikai 14 procenti – galīgi neapmierināti. Citi ekonomiska rakstura aptaujas rezultāti, kaut gan ir līdzīgi dzīves kvalitātes uztverei, tomēr liecina par to, ka cilvēki joprojām relatīvi skeptiski vērtē ES dalības ietekmi uz viņu labklājību. Piemēram, 36 procenti iedzīvotāju uzskata, ka eiro ieviešana ir devusi vairāk ieguvumu nekā zaudējumu, bet 22 procentiem iedzīvotāju ir pretējs viedoklis. Arī ES sniegums preču un pakalpojumu kvalitātei tiek vērtēts piesardzīgi: 36 procenti aptaujāto ES devumu vērtē pozitīvi, bet 19 procenti ir noskaņoti negatīvi.⁵

2004. gada pavasarī īsi pirms iestāšanās ES 30 procenti aptaujāto uzskatīja, ka tuvākajā laikā viņu dzīve pasliktināsies, 22 procenti atbildēja, ka uzlabosies, un 38 procenti apgalvoja, ka viņu dzīve nemainīsies. Neraugoties uz piesardzību attiecībā uz savu dzīvi tuvākā gada laikā, ES par labu atzina 33 procenti aptaujāto,

² SKDS. (2001). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 2001. gada novembris.

³ Turpat.

⁴ Šteinbuka, I. (2016). Eiropa mūs nesapratīs – vai tiešām? *Atgriešanās Eiropā: No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015*. Kristīne Kozlova (red.). Rīga: Zinātne, 307., 325. lpp.

⁵ SKDS. (2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 2019. gada janvāris.

par sliktu – 22 procenti, bet ne par labu, ne sliktu – 38 procenti.⁶ Salīdzinājumam – jaunākā Eiropas aptauja uzrāda, ka 15 gadu laikā līdz 42 procentiem pieaudzis pozitīvi domājošo respondentu skaits, bet būtiski samazinājies pret ES negatīvi noskaņoto skaits, un tie ir tikai 9 procenti. Neitrāls viedoklis ir 47 procentiem iedzīvotāju.⁷ Šie dati liecina, ka, neraugoties uz piesardzīgām prognozēm, sabiedrība politisko lēmumu pievienoties ES vērtē pozitīvi.

Ekonomikas jomā Latvija ir piedzīvojuši visdinamiskākās pārmaiņas. Pirms iestāšanās ES sabiedriskās domas aptaujas liecināja, ka iedzīvotāju vidū valdīja visdažādākās bažas – par spēju konkurēt ar citām dalībvalstīm, iespējamo bezdarba līmeņa pieaugumu, ES standartiem, kuri traucēs Latvijai piedalīties ES kopējā tirgū, lauksaimniecības sabrukumu, par to, ka valstij zudīs iespēja kontrolēt uzņēmumus, ieplūdīs viesstrādnieki.⁸ Raugoties uz šo sarakstu un šī brīža situāciju, jāsecina, ka Latvijas sabiedrībai bija jāstāpjas ar cita rakstura izaicinājumiem.

Sākot ar 1996. gadu, Latvijas ekonomika pārgāja no makroekonomiskās stabilizācijas fāzes uz izaugsmi. Laika periodā no 1996. gada līdz 2004. gadam IKP bija palielinājies vidēji par 5 procentiem gadā. Pamazām sāka samazināties starpība starp Latvijas un ES IKP uz vienu iedzīvotāju: pirms iestāšanās 2003. gadā ES IKP uz vienu iedzīvotāju sasniedza aptuveni 41 procentu no ES dalībvalstu vidējā līmeņa.⁹

Strauja ekonomikas izaugsme turpinājās arī pēc iestāšanās ES, 2004.–2007. gadā. Latvijas izaugsme bija visstraujākā ES, un toreiz šķita, ka šāda tautsaimniecības attīstība ir iespējama ilgtermiņā. Daudzi politiķi un pat ekonomikas eksperti ļāvās eiforijai, un tika prognozēts, ka Latvija visai drīz varētu sasniegt attīstīto ES valstu dzīves līmeni. Optimismu veicināja būtisks darba samaksas pieaugums, kas uzņēmumiem un tautsaimniecībai kopumā sākotnēji neradīja bažas. Taču līdz ar straujo izaugsmi arvien noteiktāk sāka parādīties pazīmes, ka šāds iekšzemes pieprasījuma un ekspansīvas fiskālās politikas balstīts un kredītu pieplūduma uzturēts izaugsmes modelis jau pārskatāmā nākotnē radīs nopietnas problēmas visiem valsts iedzīvotājiem. Naudas daudzumam apgrozībā augot straujāk nekā tautsaimniecības spējai to absorbēt, nenovēršami pieauga cenas. Inflācija paaugstinājās no 2,9 procentiem 2003. gadā līdz 10 procentiem 2007. gadā.

⁶ European Commission. (2004). Standard Eurobarometer 61, July, 2004. Izgūts (20.03.2019.) no: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb61/exec_lv.pdf

⁷ European Commission. (2018). Standard Eurobarometer 90, December 2018. Izgūts (20.03.2019.) no: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2215>

⁸ European Commission. (2003). Attitudes Towards the EU, Report Number 58, March 2003.

⁹ Krūmiņš, G. et al. (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava.

Naudas vērtības mazināšanās un darbaspēka izmaksu kāpums jeb cenu un algu spirāle atstāja negatīvu ietekmi uz eksportētāju konkurētspēju.¹⁰

Diemžēl tālaika politikas īstenotāji ignorēja starptautisko institūciju un Latvijas ekspertu brīdinājumus par ekonomikas pārkaršanas riskiem un uzskatīja, ka “jāgāzē līdz grīdai”.

Latvijā straujās izaugsmes gados tika uzkrāts viens no lielākajiem makroekonomiskās nestabilitātes slogiem ES. Tāpēc likumsakarīgi, ka arī tam sekojošais IKP kritums bija viens no lielākajiem. Pieejamo kredītresursu apjoms 2008. gadā strauji samazinājās, un starpvalstu un starpbanku finanšu plūsmu apstākums bija gandrīz nāvējošs tautsaimniecībai. Sarūkot ekonomiskajai aktivitātei, valstī ievērojami pieauga bezdarbs, kas veicināja cilvēku masveida izbraukšanu no Latvijas. Šo nestabilo situāciju būtiski pasliktināja *Parex* bankas krahs.

Lai glābtu Latvijas ekonomiku un novērstu draudošo valsts bankrotu, 2008. gada nogalē Latvija vienojās ar Starptautisko Valūtas fondu (SVF), ka saņems aizdevumu un īstenos ekonomikas reformas. 2009. gada sākumā vienošanās tika panākta arī ar ES. Tā kā nepieciešamās aizdevuma summas nebija mazas, palīdzības sniegšanā, lai Latvija varētu īstenot tautsaimniecības stabilizācijas programmu, iesaistījās arī citi aizdevēji, tajā skaitā Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka, Pasaules Banka un vairākas ES dalībvalstis. Programmas īstenošanas rezultātā budžeta izdevumi 2011. gadā atgriezās aptuveni 2007. gada līmenī.

2004. gada Pievienošanās ES līgums, tāpat kā citām jaunajām ES valstīm, paredzēja **eiro ieviešanu Latvijā**, tiklīdz tiks izpildīti visi ekonomiskie nosacījumi (Māstrihtas kritēriji). Kaut gan Latvija smagi cieta no krīzes, tās ekonomika strauji atlaba pēc īstenotajām reformām un taupības pasākumiem, kļūstot par veiksmes stāstu ar visātrāk augušo ekonomiku Eiropas Savienībā 2012. gadā, kad IKP pieauga par 5,6 procentiem.¹¹

2019. gada sākumā Latvija atzīmēja piecus gadus kopš eiro ieviešanas. “Latvijas pievienošanās eirozonai 2014. gadā bija krīzes pārvarēšanas stratēģijas vadmotīvs. Toreiz uz krīzes fona lielākajai daļai sabiedrības tas šķita kaut kas tāls un, iespējams, nereāls. Tomēr gan valdība, gan sociālie partneri šim mērķim pievērsa nopietnu uzmanību, un tas tika fiksēts kā prioritāte 2010. gada janvāra Nacionālās trīspusējās sadarbības padomes lēmumā. Šodien redzam, ka dalība eirozonā nodrošina lielāku Latvijas ekonomikas noturību pret ekonomiskiem satricinājumiem, kā arī sniedz priekšrocības Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmējiem. Ievērojami lielāka noturība pret satricinājumiem ir viens no aspektiem, kas vairo

¹⁰ Bitāns, M. (2012). Latvijas tautsaimniecības attīstība pēc pievienošanās Eiropas Savienībai – klasisks ekonomikas pārkaršanas piemērs. *Latvijas Bankai XC*. Rīga: Latvijas Banka, 238.–266. lpp. Izgūts (20.03.2019.) no: <https://www.bank.lv/images/stories/pielikumi/publikacijas/citaspublikacijas/Bitans.pdf>

¹¹ Krūmiņš, G. et al. (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava.

ekonomikas pievilcību investīcijām. Pārliecinošs sabiedrības vairākums ir pieņēmis eiro un novērtē tā sniegtās priekšrocības. Atbilstoši Eiropabarometra aptaujām 2012. gada nogalē tikai 35 procenti Latvijas iedzīvotāju pozitīvi vērtēja eiro, taču 2013. gada nogalē, pēc valdības veiktās informācijas kampaņas, eiro pozitīvi vērtēja jau vairāk nekā puse iedzīvotāju. Šobrīd Latvijas iedzīvotāju atbalsts eiro pieaudzis līdz 83 procentiem, kas ir viens no augstākajiem ES,¹² konferencē “Eiro 5 gadi Latvijā” norādīja Valdis Dombrovskis, Eiropas Komisijas (EK) priekšsēdētāja vietnieks eiro un sociālā dialoga jautājumos.

Runājot par ieguvumiem no dalības ES, **Eiropas budžeta struktūrfon-
diem** parasti tiek atvēlēta galvenā loma. Ar ES fondu palīdzību tiek sniegts atbalsts Latvijas uzņēmējiem un zinātniekiem, rekonstruēti ceļi, attīstīti dažādi infrastruktūras projekti, tajā skaitā skolas un citas mācību iestādes, koncertzāles un stadioni, slimnīcas un bibliotēkas. Kohēzijas fonda pieejamība ir sekmējusi Latvijas IKP pieaugumu vidēji par 1,1 procentu gadā.¹³ Struktūrfondu investīcijas krīzes laikā var salīdzināt ar “dzīves līniju”, jo toreiz Eiropas finansējums veidoja 70 procentus no kopējā publisko investīciju apjoma. ES fondu pieejamība pēc 2014. gada radījusi iespēju celt kvalifikāciju ap 48 tūkstošiem bezdarbnieku un palīdzēt aptuveni 19 tūkstošiem nenodarbinātu jauniešu darba meklējumos.¹⁴ ES fondi ir galvenais zinātnes un pētniecības finansējuma avots. Jaunieši plaši izmanto izglītības programmas *Erasmus+* iespējas.

Latvijas lauksaimniekiem iestāšanās ES ir sniegusi iespēju izmantot vieno- tā tirgus priekšrocības, saņemt ES finansiālo atbalstu tiešmaksājumu veidā un ārkārtas maksājumus krīzes situācijās. Pēc 2014. gada 1,5 miljardi eiro tika piešķirti un lielā mērā izmantoti inovāciju veicināšanai un zināšanu pārnesi lauku apvidos.¹⁵

Dalība ES ir devusi iespēju Latvijas iedzīvotājiem samazināt izmaksas par mobilo sakaru pakalpojumu izmantošanu citās Eiropas valstīs.

Neraugoties uz virknes ekonomisko rādītāju pozitīvo dinamiku, sabiedrība joprojām ir kritiska par pēdējo gadu sasniegumiem, kaut arī novērojama īpaši strauja ekonomikas izaugsme, samazinājies bezdarba līmenis un inflācija ir zema. 2017. gadā Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju bija jau 67 procenti no ES līmeņa. Taču, lai gan izaugsme neapšaubāmi ir nepieciešams nosacījums iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanai, ar to vien nepietiek.

¹² LETA. (07.01.2019.). Konference “Eiro 5 gadi Latvijā”. Preses relīze.

¹³ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (29.11.2018.). Ieguvumi no Latvijas dalības Eiropas Savienībā. Izgūts (20.03.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/sabiedrības-informesana-es-jautajumos/ieguvumi-no-latvijas-dalības-eiropas-savieniba>

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Turpat.

Diemžēl Latvijā ienākumu un bagātības koncentrācija šauras iedzīvotāju grupas rokās ir izteiktāka nekā daudzās citās Eiropas valstīs. Lai dzīves līmeņa uzlabojumu justu pēc iespējas plašāks iedzīvotāju loks un tādējādi visa sabiedrība kopumā būtu ieguvēja no izaugsmes, ir svarīgi pēc iespējas mazināt **iedzīvotāju dzīves līmeņa nevienlīdzību**.

Ienākumu apjoms ir ļoti svarīgs, bet ne vienīgais dzīves kvalitātes rādītājs. Dzīves kvalitāti veido arī sociālā drošība, izglītības un veselības aprūpes pieejamība. Eiropas Komisija uzstājīgi rekomendē Latvijai ne tikai mazināt ienākumu nevienlīdzību, bet arī uzlabot veselības aprūpes pakalpojumus, kā arī novērst sociālās drošības, tajā skaitā pensiju un pabalstu sistēmas, nepilnības. Tomēr reformu ātrums krietni atpaliek no sabiedrības gaidām. Nabadzības līmenis, sociālā atstumtība un veselības aprūpes pakalpojumu nepietiekama pieejamība joprojām ir problēma.

Neskatoties uz Kohēzijas fondu un lauksaimniecībai pieejamiem ES līdzekļiem, tā arī nav izdevies panākt **vienmērīgu reģionu attīstību**. Reģionu attīstības izlīdzināšana ir viena no ES fondu piesaistes prioritātēm nākotnē.

Savukārt lielākās bažas **politikas jomā** 2018. gadā iedzīvotājiem ir par to, ka Latvija nespēs ietekmēt ES pieņemtos lēmumus, Latvijas viedoklis netiks uzklauts, Latvijas ārējās un drošības politikas intereses netiks uzklautas daudzveidīgo politisko interešu pastāvēšanas dēļ un Latvija zaudēs savu identitāti pārējo dalībvalstu spiediena rezultātā.¹⁶ Daļēji šīs bažas Latvijas sabiedrības uzskatos atspoguļojas joprojām. Kā rāda 2018. gada rudens Eiropabarometra dati, viedoklim, ka ES ņem vērā Latvijas viedokli, pilnībā piekrīt 6 procenti, un vairāk piekrīt nekā nepiekrīt 26 procenti. ES vidējie rādītāji attiecīgā jautājumā ir 10 procenti un 39 procenti.¹⁷ Šīs situācijas interpretācija un skaidrojumi tiks atspoguļoti tālākajā pētījuma gaitā. Tomēr jāuzsver, ka ir virkne jomu, kurās Latvijas balss ne vien ir sadzirdēta, bet pat ir kļuvusi par ES politikas virzītāju. Nozīmīgākās no tām:

Prezidentūras funkciju pildīšana Eiropas Savienības Padomē 2015. gada pirmajā pusē. Tas bija pārbaudījums Latvijas politiskajai un organizatoriskajai spējai vadīt ES Padomes politisko procesu sešu mēnešu garumā. Latvija šo pienākumu veica godam, tās laikā izstrādājot un virzot lēmumu pieņemšanu, kuri bija svarīgi visai ES. Latvijas prezidentūra norisinājās laikā, kad bija jākoordinē darbība terorisma apkarošanā, jāvirza pieņemšanai jaunas iniciatīvas, piemēram,

¹⁶ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (29.11.2018.). Ieguvumi no Latvijas dalības Eiropas Savienībā. Izgūts (20.03.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/sabiedribas-informesana-es-jautajumos/ieguvumi-no-latvijas-dalibas-eiropas-savieniba>

¹⁷ European Commission. (2018). Standart Eurobarometer 90, December 2018. Izgūts (20.03.2019.) no: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2215>

Junkera plāns (Eiropas Stratēģisko investīciju fonds), un steidzami jāsāk risināt migrācijas krīzi.

Latvijas **ārējo un drošības politiku** vienmēr ir ietekmējis un nākotnē ietekmēs tā dēvētais Krievijas faktors, galvenokārt Krievijas skatījums uz tās kaimiņiem un starptautisko vidi kopumā. Notikumi Ukrainā – Krimas aneksija un vardarbīga konflikta uzturēšana Ukrainas austrumos – būtiski atspoguļojās draudu uztverē Latvijā. Šie notikumi savukārt raisīja jautājumus, cik vienota un rīcībspējīga būs ES un tās dalībvalstis, vai tās būs vienotas pozīcijas pieņemšanā. Lēmums par sankciju piemērošanu Krievijai ir vislabākais pierādījums tam, ka Latvijas intereses pilnībā tiek pārstāvētas ES līmenī.

Kopš 2009. gada darbojas **Eiropas Ārējās darbības dienests**, kas sniedz papildu iespēju caur ES prizmu īstenot Latvijai nozīmīgus ārpolitiskus mērķus. Tas ir acīmredzams ES vēstnieku posteņos. Šobrīd bijušie Latvijas, bet nu jau ES vēstnieki nozīmēti darbam Latvijai svarīgās valstīs – Kanādā, Uzbekistānā un iepriekš arī Baltkrievijā.

Kas attiecas uz citām politiku jomām, kur Latvijai ir izdevies īstenot savas **nacionālās intereses ES** un panākt sev vēlamu rezultātu, jāmin tiešmaksājumu apjoma pieaugums (lai arī vēlamais rezultāts vēl nav sasniegts pilnībā), izlīdzināšanas jeb Kohēzijas politikas finansējuma palielinājums, atbalsts zinātnes un izglītības jomas modernizācijai un vēl daudzi citi lēmumi. No Latvijas nominētās amatpersonas Eiropas Komisijas komisāru posteņiem ir atstājušas ietekmi uz Latviju ar viņu īstenoto politiku palīdzību. Tā, piemēram, Andris Piebalgs kā enerģētikas komisārs veicināja gan Latvijas enerģētikas tirgus liberalizāciju, gan ES energopolitikas diversifikāciju. Savukārt jau kā attīstības komisārs atgādināja Latvijai par attīstības sadarbības politikas nozīmi ES un tās potenciālu nacionālo interešu pārstāvēšanā stratēģiski svarīgās valstīs, kādas Latvijai ir Ukraina, Gruzija, Moldova un arī Centrālās Āzijas valstis.

Latvijas piecpadsmit gadi ES ir pagājuši eiropeizācijas zīmē, pārņemot, ieviešot un radot Eiropas tiesiskos aktus, iekļaujoties vienotajā tirgū, pievienojoties eirozonai, ikdienā apgūstot politiskās kultūras pieredzi, piedaloties Eiropas līmeņa lēmumu pieņemšanas procesā un iesakņojot demokrātiskās vērtības. Iepriekš minētie procesi ir noteikuši pētījuma struktūru – pirmajā daļā tiks aplūkoti Latvijas integrācijas ES ekonomiskie aspekti, otrajā – sociālie, trešajā – politiskie. Savukārt noslēguma daļā tiks iezīmētas Latvijas dalības ES nākotnes perspektīvas.

I EKONOMISKĀS PĀRMAIŅAS

Pievienojoties ES un NATO 2004. gadā, Latvija kļuva par daļu no Rietumu attīstītajām valstīm, kas deva ievērojamas politiskās priekšrocības. Vēlāk, 2014. gadā pievienojoties eirozonai un 2016. gadā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijai (OECD), Latvija kļuva par pilnvērtīgu Rietumu politisko un ekonomisko struktūru dalībnieci.

Latvija pievienojās ES, lai īstenotu savas nacionālās intereses – neatgriezeniski nostiprinātu Latvijas valsts suverenitāti un nodrošinātu Latvijā drošu, stabilu un pārtikušu dzīvi visiem tās iedzīvotājiem. Taču, lai kvalificētos dalībai ES, Latvijai bija jāaplicina, ka valstī ir funkcionējoša tirgus ekonomika un ka tā spēj tikt galā ar Eiropas Savienībā pastāvošo konkurences spiedienu un tirgus spēkiem. Latvijai bija arī jādemonstrē, ka tā spēj pildīt dalībvalsts saistības un piedalīsies Ekonomiskajā un monetārajā savienībā.

Funkcionējoša tirgus ekonomika nozīmē to, ka cenas un pārdošanas apjomus nosaka tirgus pieprasījums un piedāvājums, nevis valsts politika. Taču, lai tirgus spēki varētu sekmīgi darboties, ir jābūt izveidotai efektīvai konkurences, sertifikācijas, patērētāju drošības un īpašuma tiesību aizsardzības tiesību sistēmai. No Latvijas tika pieprasīta arī makroekonomiskā stabilitāte un valsts institūciju vienprātība par ekonomiskās politikas virzieniem, kas arī ir svarīgi aspekti sekmīgai tirgus ekonomikas darbībai. Tika vērtēts arī tas, cik efektīvi Latvijā darbojas tirgus ekonomika, proti, vai Latvijā pastāv labi attīstīta finanšu nozare un nav kādi būtiski šķēršļi jaunu dalībnieku ienākšanai tirgū vai tā pamešanai. Savukārt attiecībā uz spēju izturēt konkurences spiedienu un tirgus spēkus runa, no vienas puses, ir par uzņēmumu spēju pielāgoties tirgus tendencēm un, no otras puses, par uzņēmumu attīstībai piemērotas vides pastāvēšanu.

Īsi pirms pievienošanās ES tika konstatēts¹⁸, ka Latvijā ir funkcionējoša tirgus ekonomika, kas ir veiksmīgi integrējusies pasaules ekonomikā, un Latvija ir sasniegusi progresu makroekonomikas stabilizēšanā un ekonomisko reformu īstenošanā. Tika arī secināts, ka, turpinot reformas, piemēram, administratīvās kapacitātes stiprināšanu, efektīvāku noteikumu ieviešanu, darba tirgus funkcionēšanas uzlabošanu un uzņēmējdarbības likumdošanas pilnveidošanu, Latvija būs gatava izturēt konkurences spiedienu, iestājoties ES.

Pēc pievienošanās ES Latvija norādīja, ka, lai veicinātu stabilu un ilgtspējīgu Latvijas tautsaimniecības attīstību un pārredzamā nākotnē panāktu tādu Latvijas iedzīvotāju labklājības līmeņa pieaugumu, kas atbilstu attīstīto valstu iedzīvotāju

¹⁸ Ministru kabinets. (05.06.2003.). Ziņojums par LR valdības paveikto un iecerēto Eiropas Savienības jautājumos, 2003. gada 7. maijs. Izgūts (13.03.2019.) no: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/75789>

labklājības limenim, tās mērķis ir iekļauties starptautiskajā tirdzniecības apritē, sekmēt Latvijas konkurētspēju ārvalstu tirgos un panākt enerģētiskās drošības paaugstināšanu. Latvija arī norādīja, ka izmantos ES iekšējā tirgus sniegtās iespējas uzņēmējdarbības labvēlīgas vides veicināšanai Latvijā, efektīvas un konkurētspējīgas Latvijas ekonomiskās struktūras radīšanai, kā arī sabiedrībā eksistējošo sociāli ekonomisko atšķirību un risku samazināšanai.¹⁹

Latvijas integrācijas Rietumu politiskajās un ekonomiskajās struktūrās īpatnība ir bijusi tāda, ka drošības apsvērumiem vienmēr ir tikusi atvēlēta lielāka nozīme nekā ekonomiski racionāliem apsvērumiem. Tajā pašā laikā tirgus ekonomikas apstākļos nav iespējams ar direktīvu palīdzību ietekmēt uzņēmumu lēmumus attiecībā uz to, ar ko un kā tirgoties. Vienīgais instruments, kas ir valstu valdību rīcībā, ir stratēģiska ārējā ekonomiskā politika, kas motivē uzņēmējus veidot sakarus ar tām valstīm, kuras prioritizē valdība. Tādējādi Latvijas pievienošanās ES ir stratēģisks lēmums, un līdzdalība ES nodrošina Latvijas uzņēmējiem vislabvēlīgākos nosacījumus ES tirgū. Piecpadsmit gadus pēc pievienošanās ES ir vērts palūkoties, kā attīstījušās Latvijas ekonomiskās attiecības ar citām ES dalībvalstīm, piemēram, ar pirmajām piecpadsmit (ES15) dalībvalstīm, no vienas puses, un Baltijas valstīm, no otras puses. Vai politiskā integrācija ir sekmējusi arī dziļāku ekonomisko integrāciju Rietumu struktūrās? Vai varbūt tieši pretēji – Latvijas politiskā integrācija ir sniegusi lielāku drošību Latvijas uzņēmēju darbībai trešajās valstīs, un tāpēc dalība ES ir sekmējusi ekonomisko pavērsienu trešo valstu virzienā?

1.1. Ekonomikas vispārējais stāvoklis

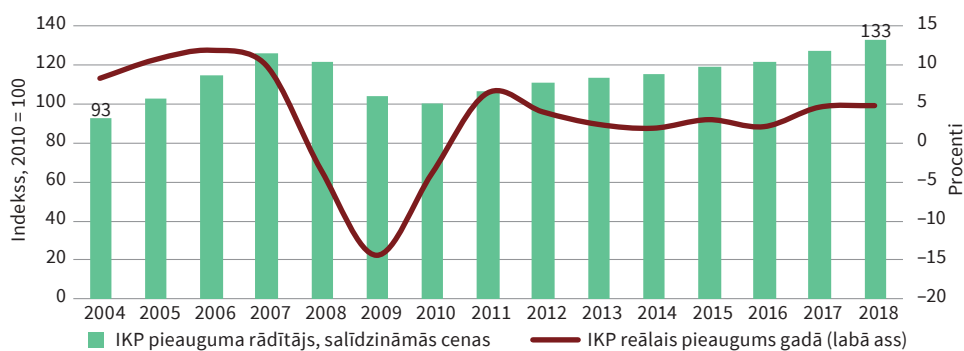
Vienas no nozīmīgākajām gaidām no Latvijas pievienošanās ES bija tās, ka tā paaugstinās Latvijas tautsaimniecības iekšējo izaugsmi un vienlaikus radīs attīstībai labvēlīgus ārējās vides nosacījumus. Vienlaikus iekšējās izaugsmes kapacitāte bija atkarīga no tā, cik veiksmīgi un konsekventi tika īstenota valsts ekonomiskā politika. Ekonomikas ministrijas pētījumā tika uzsvērts, ka no tā, kā sekmēsies Latvijas integrācija ES un cik harmoniski attīstīsies pati ES, būs atkarīgs, kādā mērā Latvija varēs izmantot savu iekšējo potenciālu.²⁰ Būtībā viens no galvenajiem Latvijas turpmāko – pēcpievienošanās – gadu izaicinājumiem bija atrast veidu, kā izmantot jauniegūto ietekmi uz pasaules politiskās skatuves, lai nodrošinātu ilgtspējīgu ekonomisko attīstību un labklājības pieaugumu. Latvija ar šo uzdevumu ir tikusi galā tikai daļēji.

¹⁹ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (2004). Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni.

²⁰ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2003). Latvijas integrācija Eiropas Savienībā (Makroekonomiskais aspekts).

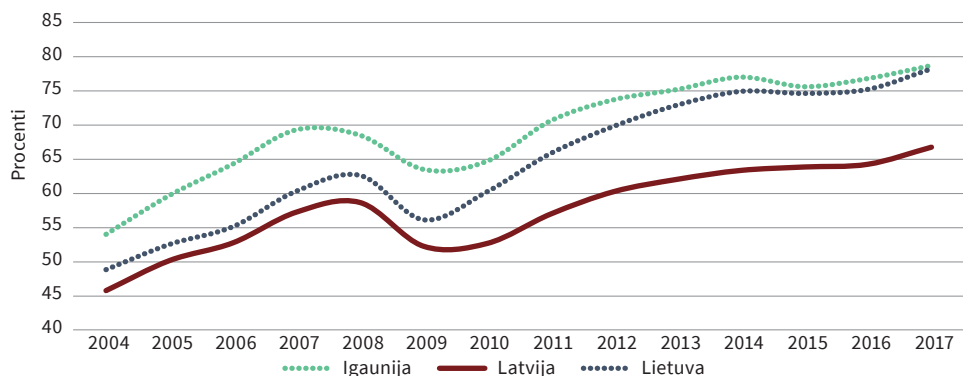
Statistikas rādītāji liecina, ka kopš 2004. gada Latvija ir piedzīvojusi spēcīgu ekonomisko izaugsmi. Pirms iestāšanās ES, lai arī strauji augoša, Latvija ievērojami atpalika no ES attīstītākajām valstīm. Piecpadsmit gadu laikā Latvijas iekšzemes kopprodukts (IKP) ir palielinājies no 16,5 līdz 22,6 miljardiem eiro salīdzināmajās cenās, tātad IKP pieaudzis 1,4 reizes. Neskatoties uz IKP dramatisko kritumu finanšu krīzes laikā (2007.–2010. gadā), turpmākajos gados IKP pieaugums ne tikai kompensēja piedzīvoto kritumu, bet nodrošināja pārliecinošu un strauju ekonomikas izaugsmi (1.1.1. attēlā ir parādīts IKP pieauguma rādītājs, par pamatu ņemot 2010. gada rādītāju, un IKP reālais pieaugums gadā). Arī iedzīvotāju ienākumu līmenis ir būtiski audzis – 2004. gadā vidējie ienākumi Latvijā veidoja vien 45,8 procentus no ES vidējā līmeņa (pēc pirktspējas paritātes), 2017. gadā tie jau bija 66,8 procenti (1.1.2. attēls).

1.1.1. attēls. Iekšzemes kopprodukta apjoms un ikgadējā dinamika pa gadiem (2004–2018)

Avots: Eurostata datu kopa [nama_10_gdp]

1.1.2. attēls. IKP uz iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes procentos no ES28 vidējā līmeņa

Avots: Eurostata datu kopa [nama_10_pc]

Ne tik pozitīva veiksme stāsta daļa ir tā, ka pievienošanās ES nepasargāja Latviju no ekonomiskajām problēmām. 90. gadu krīzes bija saistītas vai nu ar vispārējām transformācijām, vai banku vāju uzraudzību, vai ārējiem šokiem, piemēram, Krievijas maksātnespēju 1997. gadā, bet 2008. gadā piedzīvotais ekonomiskais sabrukums bija gan dziļu globālu satricinājumu, gan kļūdainu pašmāju makroekonomisko politiku rezultāts. Latvijas pieredze apliecināja, ka dalība ES piedāvā plašas ekonomiskās attīstības iespējas, taču tā vienlaikus rada arī riskus, kuri, ja savlaicīgi netiek pamanīti, var radīt nozīmīgus ekonomiskus, sociālus un politiskus zaudējumus. Piemēram, kopš 2004. gada Latvija ir piedzīvousi gan ievērojamu izaugsmi, gan reti pieredzētu recesiju, gan strauju darbaspējīgo iedzīvotāju skaita samazināšanos, kuru veicina kā cilvēku aizbraukšana krīzes un pēc-krīzes gados, tā negatīvais dabiskais pieaugums. Ja salīdzina ar pārējām Baltijas valstīm (1.1.2. attēls), ienākumu konverģence ar ES vidējo līmeni Latvijā pēdējos gados atpaliek no Igaunijas un Lietuvas, un šī distance turpina palielināties.

Latvijas produktivitātes, ienākumu un konkurētspējas tālākas konverģences perspektīvas ar attīstītākajām ES dalībvalstīm ir samērā neskaidras, jo pastāv vairāki izaicinājumi. Pirmkārt, Latvijas darbaspēka straujais sarukums jau tuvākajā nākotnē būtiski ierobežos ekonomiskās attīstības potenciālu līdz 2–3 procentpunktu izaugsmei gadā. Otrkārt, ekonomiskie ierobežojumi tirdzniecībā ar Krieviju un Krievijas politika, kas orientēta uz tranzitkravu novirzīšanu no Latvijas, mazina Latvijas ģeogrāfisko nozīmi citu ES uzņēmēju vērtējumā. Šo efektu pastiprina Latvijas lēnā ekonomiskā integrācija ES ekonomiskajā kodolā.²¹ Pieaugoša ģeopolitiskā spriedze negatīvi ietekmē arī ārvalstu investoru vēlmi investēt Latvijā. Tādējādi Latvija iegūst provinciālās ekonomikas statusu. Treškārt, lielais ēnu ekonomikas īpatsvars, problēmas ar īpašumtiesību aizsardzību Latvijā, kas ir sekas mazefektīvai tiesiskās aizsardzības sistēmai un nesakārtotai maksātnespējas sistēmai, kā arī joprojām plaši izplatītā korupcija un negodīgā komercprakse, piemēram, krāpjoties ar nodokļiem, rada negodīgas konkurences apstākļus un atur investorus no turpmākām investīcijām.

1.2. Ekonomikas struktūra

2003. gadā tika atzīts, ka Latvijas ekonomika pasaules kontekstā vēl ir vāja, ka tā galvenokārt balstās uz lēta darbaspēka un pieejamo dabas resursu

²¹ Šeit un turpmāk ar ES ekonomisko kodolu tiek apzīmēta 8 valstu grupa: Vācija, Nīderlande, Beļģija, Luksemburga, Austrija, Dānija, Zviedrija un Somija. Kā liecina Eiropas Komisijas analīze, šo valstu ekonomikas raksturo cieši integrētas piegāžu ķēdes un kopumā tās veido konkurētspējīgu eksportvalstu bloku. Skatīt: European Commission. (2012). Current Account Surpluses in the EU. *European Economy*, 9/2012, pp. 10, 91.

priekšrocību izmantošanu un produkcijas ar mazu pievienoto vērtību ražošanu. Tāpēc par mērķi tika izvirzīta efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošana, kura spēj kāpināt produktivitātes kapacitāti, cilvēkresursu attīstību un inovācijām atvērtas ekonomikas veidošanu.²²

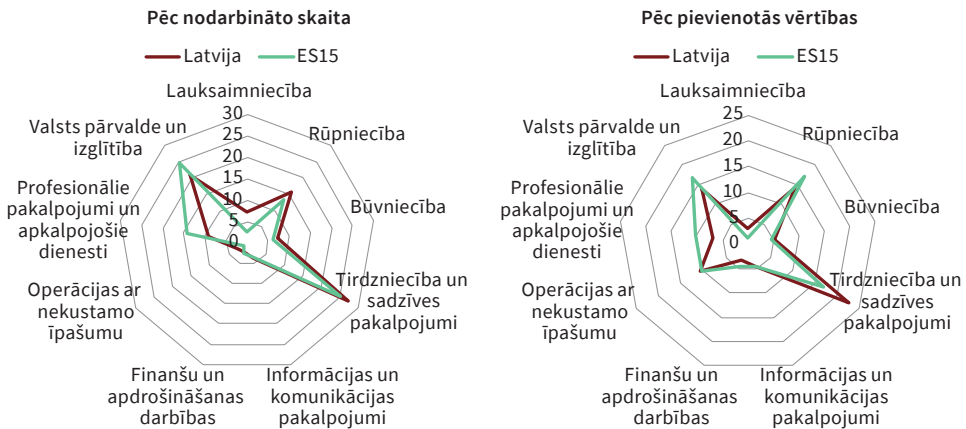
Latvija ir sasniegusi ievērojamu ekonomisko progresu. Īpaši iepriecinošas ir sekmes eksportējošajās nozarēs: kopš 2004. gada Latvijas tautsaimniecība ir palielinājusies 1,4 reizes, eksporta apjomi ir pieauguši vēl straujāk – 2,3 reizes. Savukārt ne tik iepriecinoši ir tas, ka strukturālās pārmaiņas ir notikušas pārāk lēni, arī uz ārvalstu investīcijām liktās cerības, proti, ka tās veicinās augsti konkurētspējīgas ražošanas atdzimšanu Latvijā, nav pilnībā attaisnojušās. Uzņēmumiem trūkst motivācijas pārstrukturēties, jo atdeve no esošajiem uzņēmējdarbības modeļiem ir pietiekami liela un attur no strukturālām pārmaiņām.

Kopš 2004. gada Latvijas tautsaimniecības struktūra ir kļuvusi nedaudz līdzīgāka ES attīstītāko dalībvalstu (ES15) struktūrai. Piemēram, pēc pievienotās vērtības (1.2.1. attēls) Latvijas IKP ir samazinājies lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības (no 4,3 līdz 3,2 procentiem), tirdzniecības un remonta pakalpojumu (no 26,6 līdz 22,6 procentiem), būvniecības (no 5,8 līdz 5,3 procentiem) un rūpniecības īpatsvars (no 15,7 līdz 14,4 procentiem). Savukārt audzis ir profesionālo un zinātnisko pakalpojumu (no 4,7 līdz 6,8 procentiem), operāciju ar nekustamajiem īpašumiem (no 8,4 līdz 10,6 procentiem) un mākslas un izklaides pakalpojumu īpatsvars (no 2,5 līdz 2,7 procentiem). Salīdzinot ar attīstītākajām ES dalībvalstīm, Latvijā joprojām ir salīdzinoši liela lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības (3,2 pret 1,3 procentiem) un tirdzniecības un remonta pakalpojumu nozīme (22,6 pret 16,8 procentiem), savukārt salīdzinoši mazs ir rūpniecības (14,4 pret 17,1 procentiem), profesionālo un zinātnes pakalpojumu (6,8 pret 10,2 procentiem) un valsts pārvaldes (2,7 pret 3,2 procentiem) īpatsvars.

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem, reģionu griezumā Zemgale turpina būt nozīmīgākais lauksaimnieciskās ražošanas reģions (25 procenti no kopējās sektora pievienotās vērtības), taču arī Vidzemes nozīme ir būtiski pieaugusi (no 18 līdz 23 procentiem). Savukārt Latgales lauksaimniecības piensums ir būtiski krities (no 16 līdz 12 procentiem). Rīga saglabā līderpozīcijas rūpnieciskās ražošanas jomā, taču tās nozīme ir nedaudz samazinājusies (no 39 procentiem 2004. gadā līdz 35 procentiem 2017. gadā). Arī Kurzemes nozīme rūpnieciskajā ražošanā ir samazinājusies (no 14 līdz 12 procentiem), taču vienlaikus ir augusi Pierīgas (no 17 līdz 21 procentam) un Zemgales nozīme (no 11 līdz 12 procentiem).

²² Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2003). Latvijas integrācija Eiropas Savienībā (Makroekonomiskais aspekts).

1.2.1. attēls. Latvijas tautsaimniecības struktūra procentos salīdzinājumā ar ES15 pēc pievienotās vērtības un nodarbināto skaita 2017. gadā

Avots: Eurostata datu kopa [nama_10_a10] un [nama_10_a10_e]

1.2.1. tabula. Iekšzemes kopprodukts statistiskajos reģionos un Rīgā faktiskajās cenās 2004. un 2016. gadā

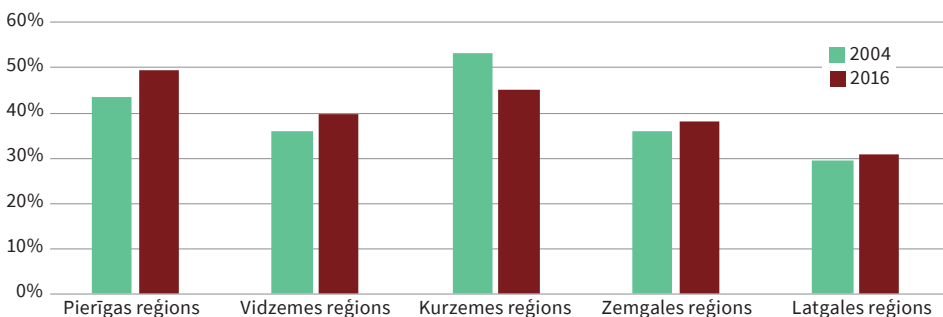
	2004		2016	
	Īpatsvars (procentos)	Uz vienu iedzīvotāju (eiro)	Īpatsvars (procentos)	Uz vienu iedzīvotāju (eiro)
Rīga	53,9	8309	53,9	21 078
Pierīgas reģions	11,9	3612	15,3	10 445
Vidzemes reģions	6,5	2987	6,5	8404
Kurzemes reģions	12,2	4425	9,4	9505
Zemgales reģions	7,6	2990	7,6	8046
Latgales reģions	7,9	2440	7,1	6516

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopas [IKG10_110]

Viens no Latvijas ekonomiskās politikas mērķiem bija mazināt sociāli ekonomiskās disproporcijas un riskus, kas cita starpā ietvēra arī līdzsvarotu reģionālo un nodarbinātības politiku. Diemžēl Latvijā nav labi veicies ar reģionālo attīstības atšķirību mazināšanu. 1.2.1. tabulā redzams, ka Latvijas ekonomikā joprojām dominē Rīga, savukārt Pierīgas nozīme ir augusi uz Kurzemes un Latgales rēķina.

Arī, rēķinot pēc pievienotās vērtības uz vienu iedzīvotāju, Rīga joprojām krietni apsteidz pārējos reģionus. Tomēr zināma konverģence ir notikusi, proti, Pierīga ir sasniegusi ievērojamu progresu, arī pārējie reģioni, izņemot Kurzemi, 2–3 procentpunktu robežās spējuši pietuvoties Rīgai. Diemžēl Kurzēmē ir bijis vērojams krietns ražīguma kritums – par 8 procentpunktiem (1.2.2. attēls).

1.2.2. attēls. Pievienotās vērtības līmenis reģionos uz vienu iedzīvotāju procentos no Rīgas 2004. un 2016. gadā

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa [IKG10_110], autora aprēķini

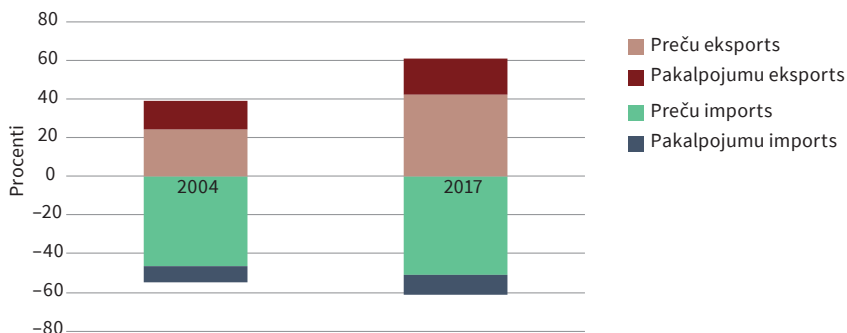
1.3. Ārējā tirdzniecība

ES vienotais tirgus ir veicinājis strauju pārrobežu tirdzniecības attīstību starp ES dalībvalstīm, tas sasniegts ar daudzu administratīvo robežkontroles procedūru atcelšanu, preču un pakalpojumu ražošanas un kvalitātes standartu harmonizāciju, kā arī savstarpējā atzišanas principa ieviešanu, kas samazina izmaksas un cenas gan uzņēmējiem, gan patērētājiem. Turklāt dalība ES paver plašākas iespējas piekļūt pasaules tirgiem – tas ir būtisks faktors Latvijas eksporta iespēju dažādošanā un Latvijas ekonomiskās drošības stiprināšanā, atzīst Ārlietu ministrija. Piemēram, ES tirdzniecības sarunās ar Kanādu un ASV tiek stiprināta ne tikai Latvijas ekonomika, bet arī ģeopolitiskās saites ar līdzīgi domājošiem starptautiskiem partneriem.²³ Līdz ar ES-Japānas līgumu ir izveidota lielākā brīvās tirdzniecības zona pasaulē, kuras daļa šobrīd ir arī Latvija.

Ārējās tirdzniecības nozīme Latvijas tautsaimniecībā ir būtiski pieaugusi, kas liecina, ka Latvijas ekonomika ir spējusi dziļāk integrēties Eiropas un pasaules ekonomikā. 2004. gadā eksporta apjoms bija līdzvērtīgs 39 procentiem no IKP, 2017. gadā – 61 procentam. Preču eksports ir pieaudzis no 24 līdz 43, bet pakalpojumu eksports – no 15 līdz 18 procentiem. Arī importa relatīvie apjomi ir auguši – no 55 līdz 61 procentam. Importa pieaugumu ir nodrošinājis preču importa pieaugums, jo pakalpojumu imports ir saglabājis salīdzinoši neliels – 9 procentu robežās.

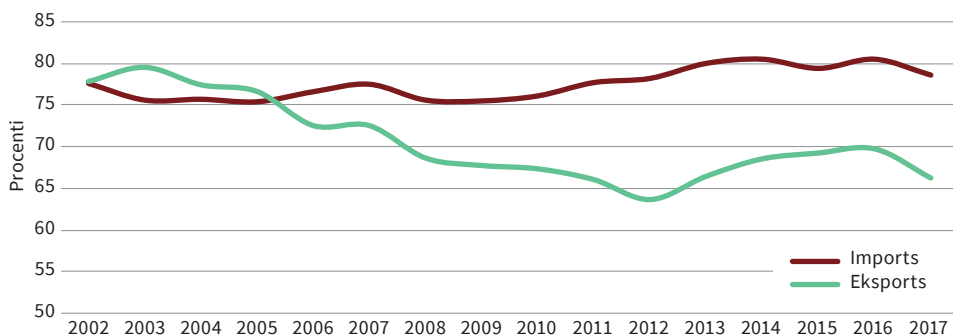
²³ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (29.11.2018.). Ieguvumi no Latvijas dalības Eiropas Savienībā. Izgūts (13.03.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/sabiedribas-informesana-es-jautajumos/ieguvumi-no-latvijas-dalibas-eiropas-savieniba#labklajiba>

1.3.1. attēls. Eksporta un importa apjomi pret Latvijas IKP procentos 2004. un 2017. gadā

Avots: Eirostata datu kopa [nama_10_gdp]

1.3.2. attēls. ES nozīme Latvijas ārējā tirdzniecībā procentos no kopējā apjoma pa gadiem (2002–2017)

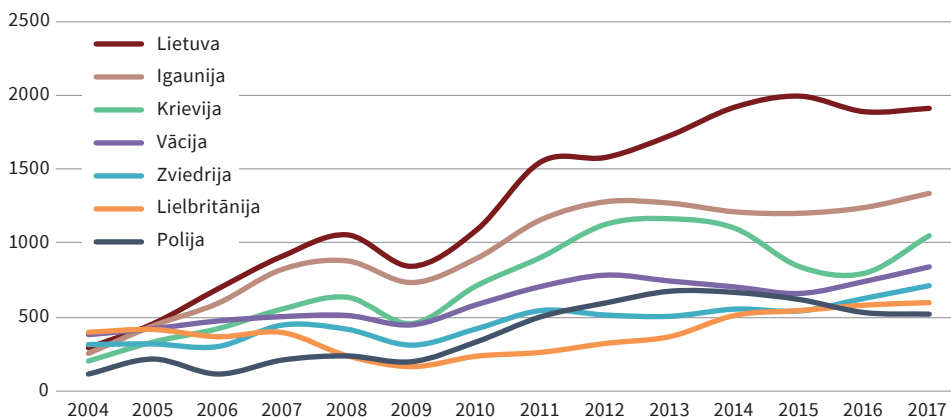
Avots: Eirostata datu kopa [ext_lt_intratrd]

Liela nozīme Latvijas ārējā tirdzniecībā ir tieši ES dalībvalstīm. 2017. gadā 66 procenti no Latvijas eksporta nonāca citās ES dalībvalstīs, savukārt no tām nāca 79 procenti Latvijas importa. Laikā starp 2004. un 2017. gadu importa apjomi no ES ir pieauguši no 76 līdz 79 procentiem, savukārt eksports ir samazinājies no 77 līdz 66 procentiem. Zīmīgi, ka Latvijas eksporta apjoma uz citām ES dalībvalstīm relatīvais svars tūlīt pēc iestāšanās ir sācis samazināties, turklāt nedz Latvijas pievienošanās ES, nedz pāreja uz eiro 2014. gadā nav būtiski ietekmējusi ārējās tirdzniecības īpatsvaru ar ES (1.3.2. attēls). Tas varētu būt skaidrojams gan ar Latvijas eksporta preču vājo konkurētspēju, gan arī mazo pieprasījumu galvenajās tirdzniecības partnervalstīs ES. Tāpēc jāatzīst, ka Latvijas ārējā tirdzniecībā joprojām liela nozīme ir arī trešajām valstīm, īpaši Krievijai un Baltkrievijai. Laikā starp 2004. un 2017. gadu importa apjomi no trešajām valstīm ir samazinājušies no 24 līdz 21 procentam, bet eksporta apjomi, tieši otrādi, ir pieauguši no 23 līdz 34 procentiem.

Pievienošanās ES gan ir būtiski mainījusi atsevišķu ES dalībvalstu un trešo valstu nozīmību Latvijas ārējā tirdzniecībā. 2004. gadā Latvijas lielākās eksporta partnervalstis secībā pēc to nozīmīguma bija Lielbritānija, Vācija, Zviedrija, Lietuva un Igaunija, 2017. gadā – Lietuva, Igaunija, Krievija, Vācija un Zviedrija. Tas ir ļoti zīmīgi, jo liecina, ka pievienošanās ES ir sekmējusi Baltijas valstu ciešāku ekonomisko sadarbību un ka ES vienotajā tirgū ir izveidojusies apakšstruktūra – Baltijas tirgus. Šāds fenomens nav ticis novērots citu tā dēvēto jauno dalībvalstu vidū (valstis, kuras ES pievienojās 2004. gadā un vēlāk). Tajā pašā laikā jāatzīst, ka Latvijas dziļāka integrācija ES ekonomiskajā kodolā, kuru veido Vācija, Nīderlande, Beļģija, Luksemburga, Austrija, Zviedrija, Dānija un Somija, tik ļoti nesekmējas.

To, ka nesokas Latvijas ekonomiskā sadarbība ar Vāciju, apstiprina arī Latvijas komercbanku un darba devēju pārstāvji.²⁴ No vienas puses, atšķirībā no Slovākijas, Čehijas un Ungārijas Latvija neatrodas Vācijas biznesa “ekosistēmā” – kaut kāda saikne ir, bet tā ir pastarpināta. Pozitīvi gan esot tas, ka šī iemesla dēļ Latvijas ekonomika vēl nejut novērojamo ekonomiskās izaugsmes palēnināšanos Vācijā. No otras puses, pēc viena no pētījuma autoriem, Alda Austera, domām, Vācija nav atvērta preču importam no Latvijas. Lai iekļūtu Vācijas tirgū, Latvijas uzņēmējiem nereti nākoties pārpirkt Vācijas uzņēmumus un izplatīt savu produkciju, izmantojot šo uzņēmumu preču zīmes.

1.3.3. attēls. Latvijas nozīmīgākie eksporta partneri pa gadiem (2004–2017, milj. eiro)

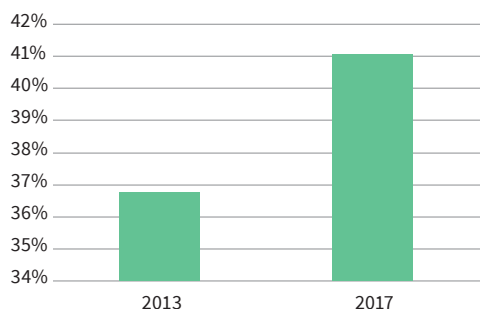

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa [ATG020]

²⁴ Intervijas ar LDDK un bankas “Citadele” pārstāvjiem.

Tomēr, ņemot vērā Baltijas integrētā tirgus fenomenu un summējot visu trīs Baltijas valstu eksporta apjomus uz ES15 valstīm, vērtējums ir diezgan pozitīvs. Proti, kā redzams 1.3.4. attēlā, 2013. gadā Baltijas valstu kumulatīvā eksporta īpatsvars uz ES15 valstīm bija 37 procenti no kopējā kumulatīvā eksporta apjoma, 2017. gadā šis rādītājs jau bija 41 procenti. Šāda dinamika acīmredzot ir saistīta ar Lietuvas salīdzinoši ciešākajām ekonomiskajām saitēm ar Vāciju, savukārt Igaunijas – ar Somiju.

1.3.4. attēls. Baltijas valstu eksporta uz ES15 valstīm kumulatīvā apjoma īpatsvars kopējā eksportā 2013. un 2017. gadā

Avots: Eirostata datu kopa [bop_c6_q], autora aprēķini

Latvijas eksportā uz ES dominē rūpniecības preces, lai gan to apjoms ir samazinājies no 45 līdz 34 procentiem. Būtiski ir audzis pārtikas eksports uz ES – no 7 līdz 15 procentiem, taču visvairāk ir kāpināts mašīnu eksports – no 8 līdz 22 procentiem. Latvija turpina eksportēt uz ES izejmateriālus, taču šī eksporta īpatsvars ir samazinājies teju uz pusi – no 28 uz 15 procentiem. No citām ES dalībvalstīm 1/3 importa veido mašīnas, 25 procentus – rūpniecības preces. Importēto rūpniecības preču apjoms gan ir samazinājies, salīdzinot ar 2004. gadu, kad tas veidoja 30 procentus. Savukārt nedaudz pieaudzis uz Latviju importēto ķīmikāliju (no 12 līdz 13 procentiem) un daudz būtiskāk pieaudzis pārtikas preču (no 12 līdz 19 procentiem) apjoms.

1.4. Finanšu kapitāls un ārvalstu investīcijas

Pievienošanās NATO un ES saistījās ar cerību, ka tiks stiprināta Latvijas drošība, kas savukārt labvēlīgi ietekmēs investīciju pieaugumu Latvijā. Turklāt integrācija ES nodrošinās Latvijai plašāku un noturīgāku tirgu un investīciju

kumulatīvo efektu, kas dos pozitīvu impulsu turpmākai izaugsmei. Bija gaidas, ka dalība ES dos vairāk iespēju zināšanu un tehnoloģiju attīstībai.²⁵

Nenoliedzami, Latvijas dalība ES un kopš 2014. gada arī eirozonā stiprina Latvijas finanšu sistēmu. Kā norāda Ārlietu ministrija, uzlabojas kredītreitings, samazinās procentu likme valdības un komersantu piesaistītajiem finansējumiem, kas savukārt samazina valsts parāda apkalpošanas izmaksas. Līdz ar eiro ieviešanu Latvijā izzudušas lata un eiro konvertācijas izmaksas, tādējādi nodrošinot iedzīvotājiem ērtāku ceļošanu un uzņēmējiem finansiāli izdevīgāku pārrobežu darījumu veikšanu eirozonas valstīs. Latvijas finanšu sistēma kļuvusi konkurētspējīgāka starptautiskajos finanšu tirgos un noturīgāka pret dažādiem ekonomikas satricinājumiem.²⁶ Tomēr vai Latvijas dalība ES ir veicinājusi investīciju apriti Latvijā, proti – gan ārvalstu ieguldījumus Latvijā, gan Latvijas ieguldījumus ārvalstīs? Kādā virzienā ir attīstījusies investīciju apmaiņa? Vai ir notikusi mazražīgā kapitāla un darbaspēka aizstāšana ar ražīgāku kapitālu?

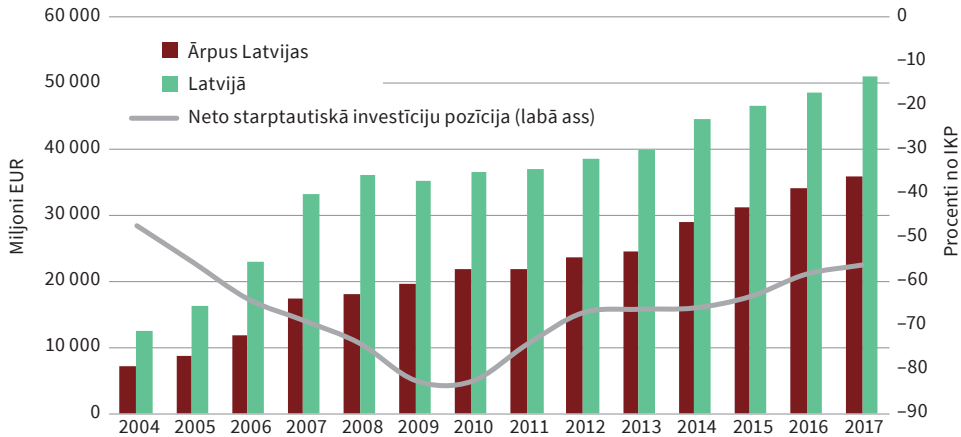
Latvijā pietiekams finanšu kapitāla nodrošinājums ir bijusi nozīmīga problēma jau kopš valsts atjaunošanas 1991. gadā. Padomju laikos veidotie vecākās paaudzes uzkrājumi zaudēja vērtību jau padomju gados. Pārejas laikā piedzīvotā inflācija bija padomju ekonomiskās politikas sekas, nevis cēlonis šo uzkrājumu vērtības zudumam. Lai arī šodien situācija Latvijā ir uzlabojusies, joprojām ir jūtams augstvērtīga – lēta un ražīga – kapitāla trūkums.

Valsts atkarību no ārvalstu kapitāla raksturo neto starptautiskā investīciju pozīcija (starpība starp uzkrātajiem valsts ieguldījumiem ārvalstīs un ārvalstu ieguldījumiem valstī). Latvijas gadījumā šī investīciju pozīcija vienmēr ir bijusi izteikti negatīva (1.4.1. attēls). Rēķinot pret IKP, 2004. gadā Latvijas atkarība no ārvalstu kapitāla bija 47 procentu apmērā, 2010. gadā – jau 83 procentu apmērā. Sākot ar 2011. gadu, šī atkarība gan sāka samazināties, un 2017. gadā veidoja vien 56 procentus no IKP. Tā ir pozitīva tendence gan no finanšu stabilitātes viedokļa – mazinās ārvalstu kapitāla bēgšanas risks, gan pašmāju kapitāla veidošanās viedokļa – Latvijas uzņēmumi ir sākuši vairāk investēt ārvalstīs. 1.4.1. attēlā ir parādīta arī ienākošo un izejošo investīciju akumulēto krājumu dinamika Latvijā laikā no 2004. līdz 2017. gadam. Ir redzams, ka ārvalstu uzņēmumi pēdējos gados Latvijā investē mazāk nekā pirmajos gados pēc Latvijas pievienošanās ES – pēc strauja izrāviena starp 2004. un 2007. gadu sekoja stagnācija, kas ilga no 2008. līdz 2012. gadam. Sākot ar 2013. gadu, ārvalstu investīcijas atdzīvojās, taču to dinamika ir daudz lēnāka nekā izrāviena posmā.

²⁵ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2003). Latvijas integrācija Eiropas Savienībā (Makroekonomiskais aspekts).

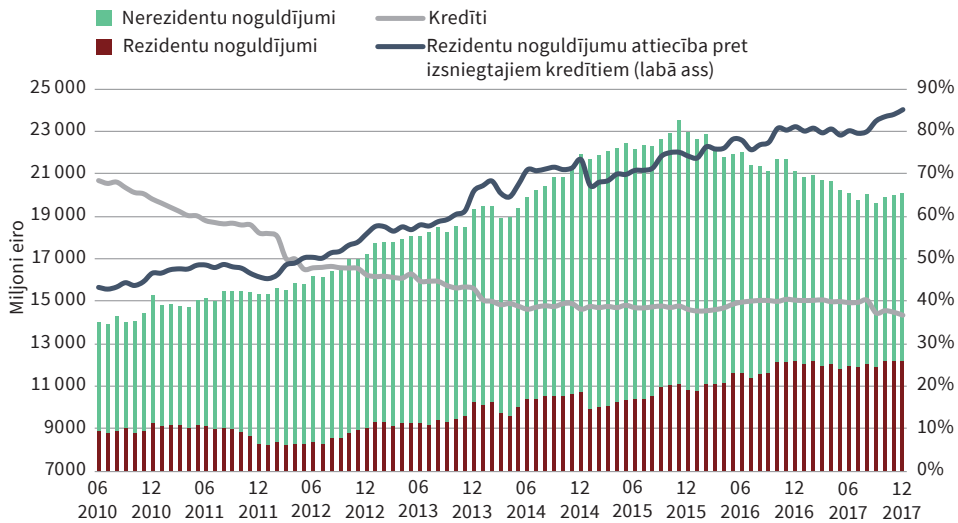
²⁶ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (29.11.2018.). Ieguvumi no Latvijas dalības Eiropas Savienībā. Izgūts (13.03.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/sabiedribas-informesana-es-jautajumos/ieguvumi-no-latvijas-dalibas-eiropas-savieniba#labklajiba>

1.4.1. attēls. Akumulētie ieguldījumi Latvijā un ārpus Latvijas pēc atlikumu vērtības pa gadiem (2004–2017)

Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [04 SIB]

1.4.2. attēls. Noguldījumi un kredītēšana Latvijas komercbankās pa mēnešiem (2010–2017)

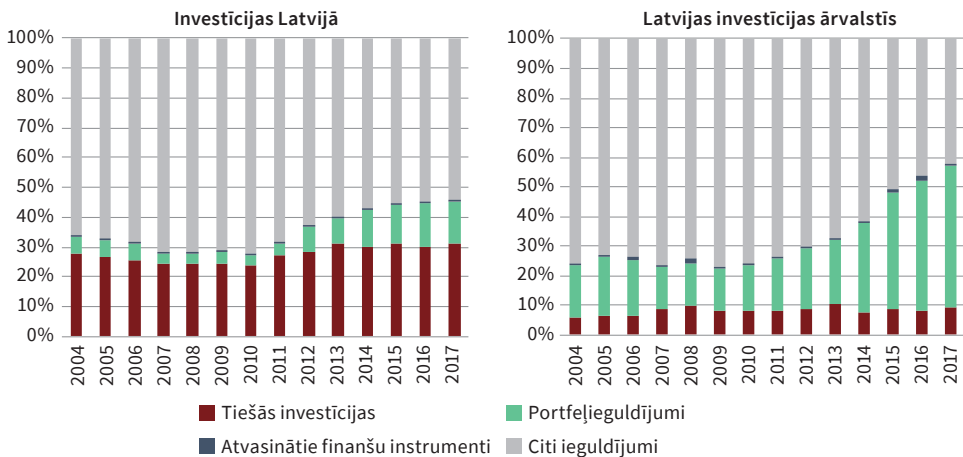
Avots: Latvijas Bankas Monetāro finanšu iestāžu datu kopa [04 MFI]

Atzīstami, ka pārkārtojumi Latvijas komercbanku sektorā ir veicinājuši Latvijas atkarības no ārvalstu kapitāla mazināšanos. Pirmkārt, sākot ar 2015. gadu, banku sektorā ir mazinājies nerezidentu noguldījumu apjoms. Otrkārt, lai arī kredītēšanas apjomi joprojām ir salīdzinoši mazi un kopš 2013. gada apjoma ziņā ir atradušies diezgan nemainīgā stāvoklī, gadu gaitā ir samazinājusies

disproporcija starp rezidentu noguldījumiem un izsniegto kredītu apjomu. 2017. gada nogalē teju 90 procenti no kredītiem bija nosegti ar rezidentu noguldījumiem. Tas liecina, ka finanšu kapitāla deficīts kā tautsaimniecības problēma pamazām zūd.

Aplūkojot uzkrāto ārvalstu investīciju struktūru pēc to funkcionālās nozīmes, redzams, ka ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā veido vien mazāk par 1/3 daļu no kopējās uzkrāto investīciju masas, un šī proporcija nav būtiski mainījies laikā starp 2004. un 2017. gadu (1.4.3. attēls). Pārējās investīcijas ir ietilpušas portfeļieguldījumu vai citu ieguldījumu – piemēram, Latvijā darbojošos banku aizņēmumu – formās. Jāatzīmē arī, ka laikā starp 2004. un 2008. gadu liela daļa no Latvijā ietilpušajām tiešajām investīcijām tika izmantotas iekšējā tirgus apkalpošanai, nevis uz eksportu vērstas ražošanas bāzes attīstībai. Tādējādi lielākā daļa no pirmskrīzes gados Latvijā ietilpušajiem naudas resursiem tika izmantoti vai nu banku kreditēšanai, vai arī banku kreditēšanas iespaidā uzpūstā pieprasījuma burbuļa apmierināšanai.

1.4.3. attēls. Ienākošo un izejošo investīciju struktūra pēc atlikumu vērtības pa gadiem (2004–2017)

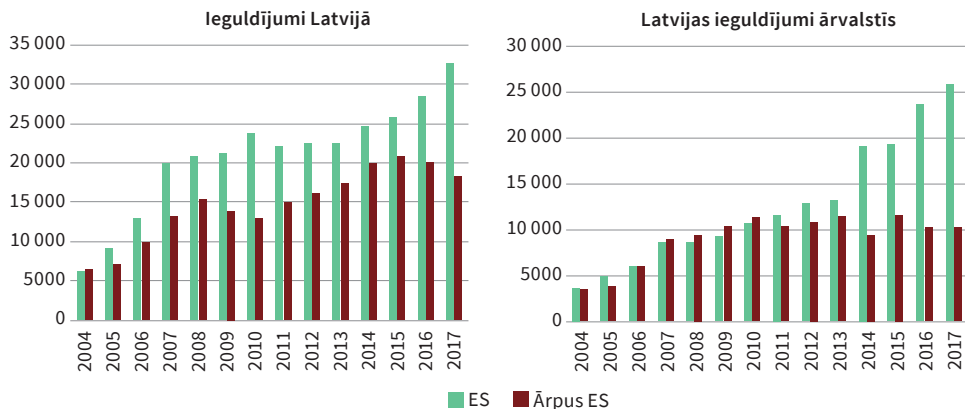

Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [04 SIB]

ES un tās dalībvalstu nozīmi Latvijas investīciju ainā ir grūti pārvērtēt. ES dalībvalstu uzkrāto investīciju apjoms ir pieaudzis no 6,1 miljarda eiro 2004. gadā (49 procenti no kopējām ārvalstu investīcijām Latvijā) līdz 32 miljardiem 2017. gadā (63 procenti no kopējām ārvalstu investīcijām Latvijā). Arī Latvijas investīcijas ES dalībvalstu virzienā ir palielinājušās: no 3,5 miljardiem eiro

2004. gadā (51 procents no kopējās masas) līdz 25,6 miljardiem 2017. gadā (71 procents no kopējās masas). Tas liecina par Latvijas dziļāku integrāciju ES ekonomiskajā telpā, it īpaši sākot ar 2014. gadu (1.4.4. attēls).

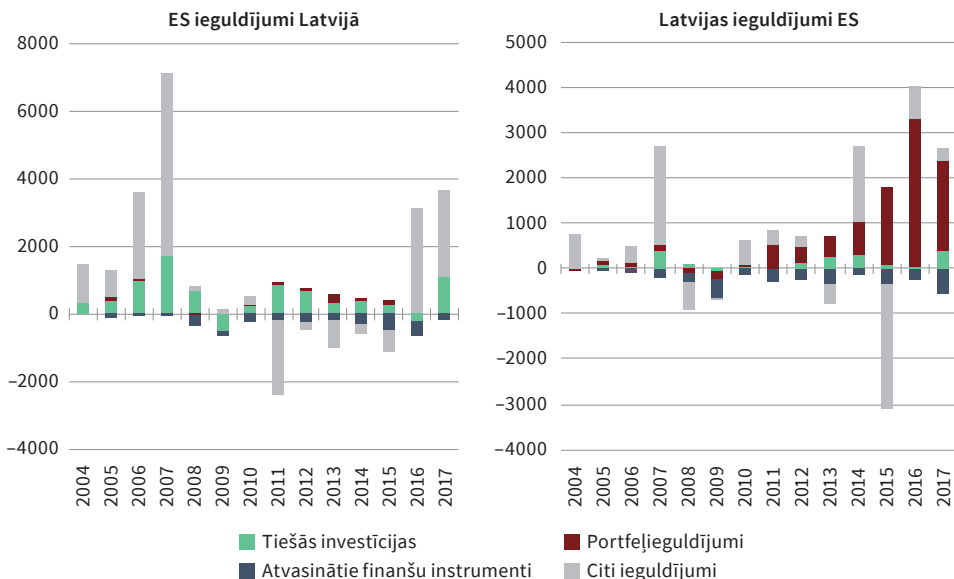
1.4.4. attēls. Ienākošo un izejošo ieguldījumu apjoms reģionu salīdzinājumā pēc atlikumu vērtības pa gadiem (2004–2017, milj. eiro)

Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [04 SIB]

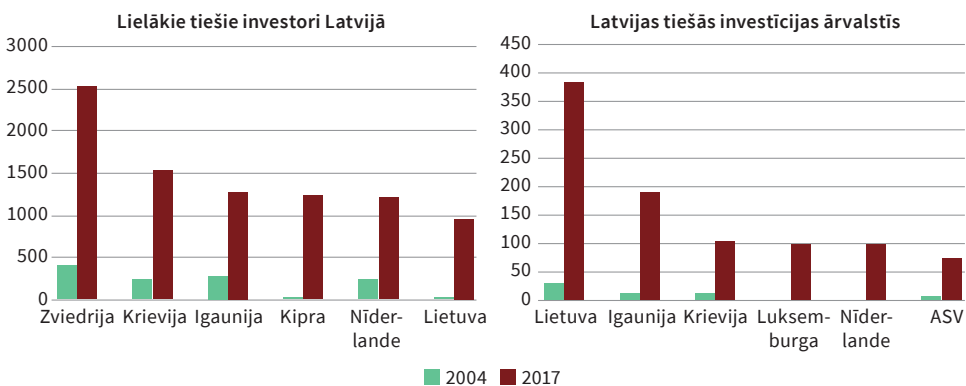
Aplūkojot ieguldījumu plūsmas no un uz ES dalībvalstīm pa atsevišķiem gadiem (1.4.5. attēls), redzams, ka izrāvienu periodi ir mijušies ar atplūdiem. Piemēram, laikā starp 2004. un 2007. gadu ir bijis vērojams straujš investīciju pieplūdums Latvijā. Šis investīciju pieplūduma vilnis sākās jau agrāk, pirms 2004. gada – to veicināja gan īstenotie investīciju piesaistīšanas pasākumi, gan ES un NATO deklarētā atvērto durvju politika, gan signāli no šīm organizācijām, ka Latvija sekmīgi īsteno reformas un, visticamāk, kļūs par ES un NATO dalībvalsti. Pēc Latvijas pievienošanās ES investīciju apjomi turpināja augt vēl straujāk, turklāt ārvalstu investīcijas papildināja maksājumi no ES strukturālajiem fondiem un uz ārvalstīm emigrējušo Latvijas iedzīvotāju naudas pārvedumi uz Latviju. Laikā starp 2008. un 2015. gadu Latvija piedzīvoja gan ārvalstu investīciju bēgšanu, gan stagnāciju. Lai arī kopējais ārvalstu investīciju apjoms Latvijā sāka augt jau 2014. gadā, kad Latvija ieviesa eiro, par stabilu ES dalībvalstu investoru intereses atgriešanos Latvijā var runāt tikai, sākot ar 2016. gadu. Lai arī ES dalībvalstu investīcijās dominē ieguldījumi finanšu sektorā, ES valstis tomēr ir bijušas nozīmīgākais tiešo investīciju avots – no Latvijā ieplūdušajām tiešajām investīcijām 2/3 ir nākušas no ES. Savukārt Latvijas investīcijās ES arvien vairāk dominē portfeļieguldījumi, it īpaši pēdējos gados.

1.4.5. attēls. Ienākošo un izejošo ieguldījumu funkcionālā struktūra ES virzienā: pūsma pa gadiem (2004–2017, milj. eiro)

Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [04 SIB]

1.4.6. attēls. Ienākošās un izejošās investīcijas sadalījumā pa nozīmīgākajiem partneriem 2004. un 2017. gadā pēc uzkrājumu atlikuma vērtības (milj. eiro)

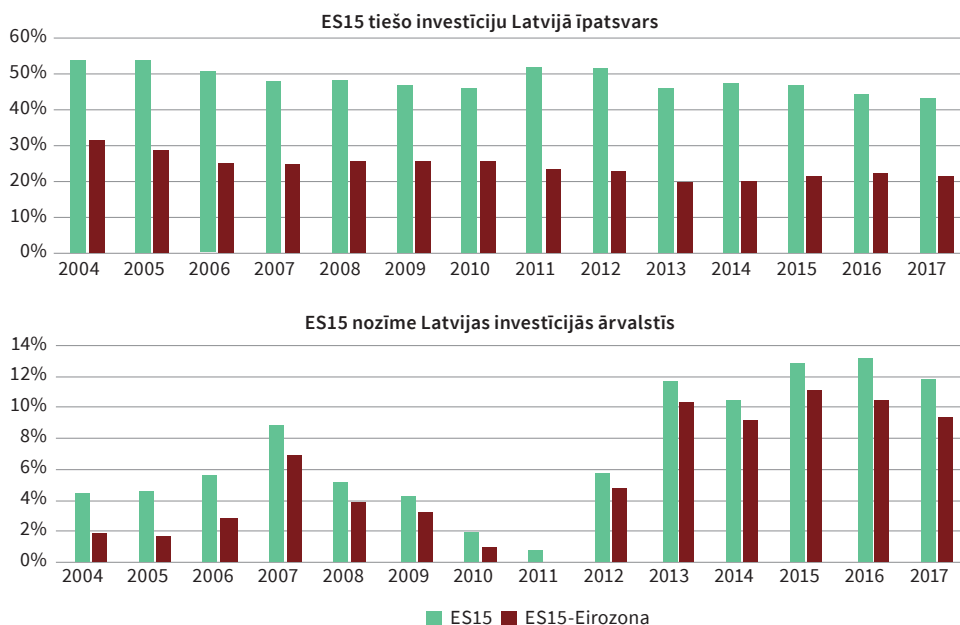
Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [01 TI]

1.4.6. attēlā ir redzamas Latvijas nozīmīgās partnervalstis attiecībā uz ienākošajām un izejošajām investīcijām 2004. un 2017. gadā. Lai arī Zviedrija formāli ir nozīmīgākā investīciju izcelsmes valsts, Krievijas investīcijām Latvijā tomēr ir lielāks iespaids, jo, pirmkārt, liela daļa no Nīderlandes un Kipras investīcijām Latvijā

ir saistītas ar Krievijas uzņēmumiem, un, otrkārt, arī Latvijas personas izmanto šo abu valstu pakalpojumus, lai slēptu īpašumtiesības Latvijas uzņēmumos.²⁷ Latvijas izcelsmes investīcijas lielākoties ir nonākušas kaimiņvalstīs – Lietuvā un Igaunijā.

Kā jau tika norādīts, būtisks motīvs, kāpēc Latvija vēlējas pievienoties ES, bija drošības apsvērumi, respektīvi, vēlme nodibināt iespējami ciešākas ekonomiskās attiecības ar ES kodola valstīm, tādējādi palielinot šo valstu interesi aizsargāt Latviju un mazinot Latvijas ekonomisko atkarību no Krievijas. Tas, kā Latvijai ir sekmējies ar ekonomisko attiecību padziļināšanu ar ES kodola valstīm, proti, ES piecpadsmit vecajām dalībvalstīm (ES15), no vienas puses, un ES vecajām dalībvalstīm, kuras ir pievienojušās eirozonai (ES15-Eirozona), no otras puses, ir atspoguļots 1.4.7. attēlā. Šeit redzams, ka gan ES15, gan ES15-Eirozonas tiešo investīciju relatīvajai nozīmei ir tendence samazināties. Savukārt Latvijas investīcijām šajās valstīs ir bijusi maza nozīme, salīdzinot ar investīcijām citos reģionos, un tām ir bijis sporādisks raksturs.

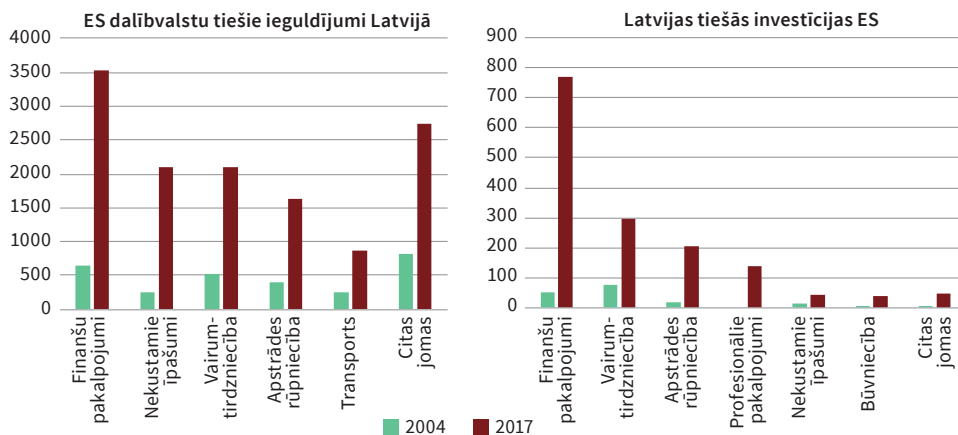
1.4.7. attēls. Ienākošo un izejošo investīciju īpatsvars virzienā uz ES15 valstīm pēc uzkrājumu atlikumu vērtības pa gadiem (2004–2017)

Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [01 TI], autora aprēķini

²⁷ Skatīt, piemēram, Roberta Zīles paziņojumu: “Ja gribam zināt patieso ārvalstu tiešo investīciju ietekmi, jāsāk ar sadarbību starp ES valstīm”. Avots: LETA. Izgūts (27.03.2018.) no: <https://www.leta.lv/es/item/FD1355F3-A5BD-43E9-827B-7E5FFAA820E9/pr/>

1.4.8. attēls. Ienākošās un izejošās investīcijas ES virzienā nozaru griezumā 2004. un 2017. gadā pēc uzkrājumu atlikumu vērtības (milj. eiro)

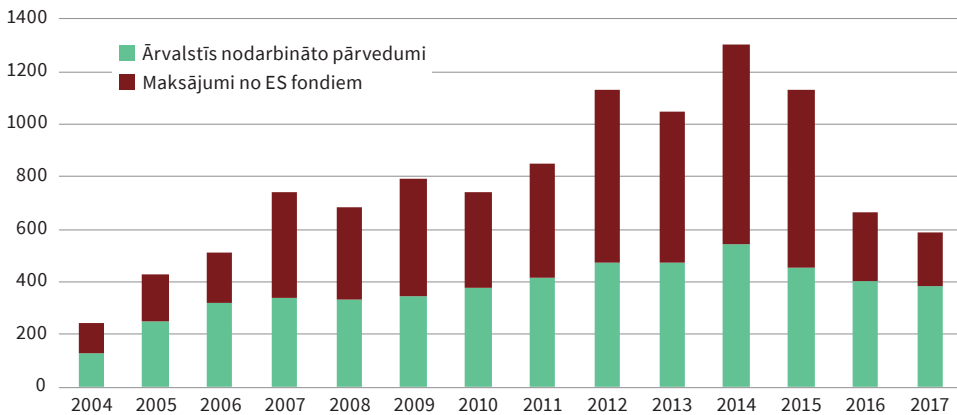
Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [02 T1]

Aplūkojot specifiski ES dalībvalstu tiešās investīcijas Latvijā nozaru griezumā (1.4.8. attēls), redzams, ka 2004. gadā ES investīcijas bija uzkrājušās galvenokārt finanšu un tirdzniecības nozarē, 2017. gadā – arī nekustamo īpašumu, apstrādes rūpniecības un transporta nozarē. Latvijas tiešās investīcijas citās ES dalībvalstīs arī sekmējušās galvenokārt finanšu un tirdzniecības nozarē. Liela daļa no Latvijas tiešajām investīcijām citās ES dalībvalstīs ir investēta arī apstrādes rūpniecībā.

1.5. Eiropas Savienības finansiālais piensums

Latvijas dalība ES ir devusi ievērojamus finansiālos ieguvumus – laikā no 2004. līdz 2017. gadam Latvija ir saņēmusi no ES strukturālajiem un kohēzijas fondiem 5,6 miljardus eiro. Teju līdzvērtīgu naudas daudzumu – 5,2 miljardus – šajā periodā Latvija ir saņēmusi naudas pārvedumu formā no Latvijas iedzīvotājiem, kuri dzīvo un strādā citās ES dalībvalstīs (1.5.1. attēls). Salīdzinājumam – 2017. gadā Latvijas valsts budžeta ieņēmumi bija 10,2 miljardi eiro. 2016. un 2017. gadā maksājumi no fondiem ir bijuši mazāki, tas ir saistīts ar šo fondu jauna programmēšanas perioda sākumu 2014. gadā un ar to saistīto lēnāko fondu naudas apguvi Latvijā jaunā programmēšanas perioda pirmajos gados. Sākot ar 2018. gadu, maksājumu apjoms no ES fondiem atkal ir sācis palielināties. Pēc Finanšu ministrijas datiem, kopumā laikā no 2004. līdz 2020. gadam Latvijai no ES fondiem ir atvēlēti 10,3 miljardi eiro.

1.5.1. attēls. Finanšiālie ieguvumi no dalības ES: pa gadiem (2004–2017, milj. eiro)

Avots: Latvijas Bankas dati par Latvijas maksājumu bilanci [03 MB]

Ārlietu ministrijas apskatā par ieguvumiem no ES norādīts, ka par katru ES budžetā 2014.–2020. gadā iemaksāto eiro Latvija atgūst vidēji četrus eiro. Ar ES fondu palīdzību tiek sniegts atbalsts Latvijas uzņēmējiem un zinātniekiem, rekonstruēti Latvijas ceļi un dzelzceļi, kā arī attīstīti dažādi infrastruktūras objekti Latvijas pašvaldībās, veicināta vides pieejamība un teritoriālā attīstība, sniegts atbalsts izglītības un veselības jomā, attīstītas informācijas tehnoloģijas. Ievērojams skaits projektu (kopā 240) realizēts arī pētniecības un inovāciju programmas “Apvāršnis 2020” ietvaros.²⁸

Nav noliedzams, ka ES fondu atbalsts ir devis ievērojamu ekonomisko pieešanu. Piemēram, ir aprēķināts, ka ES fondu investīcijas 2017. gadā IKP izaugsmi palielināja par 2 procentiem, no kuriem 1,1 procentpunktu deva ieguldījumi no Kohēzijas fonda. Aprēķini par 2004.–2006. gada periodu liecina, ka ES fondu kumulatīvais iespaids uz IKP bija 14,5 procenti, bet uz inflāciju – 8,5 procenti. Savukārt 2007.–2013. gada periodā ES fondu kumulatīvais iespaids uz IKP bija 30 procenti, bet uz inflāciju – 9 procenti.²⁹ Fondu investīcijas finanšu un ekonomiskās krīzes laikā veidoja 70 procentus kopējo publisko investīciju Latvijā, būtiski atvieglojot krīzes pārvarēšanu.

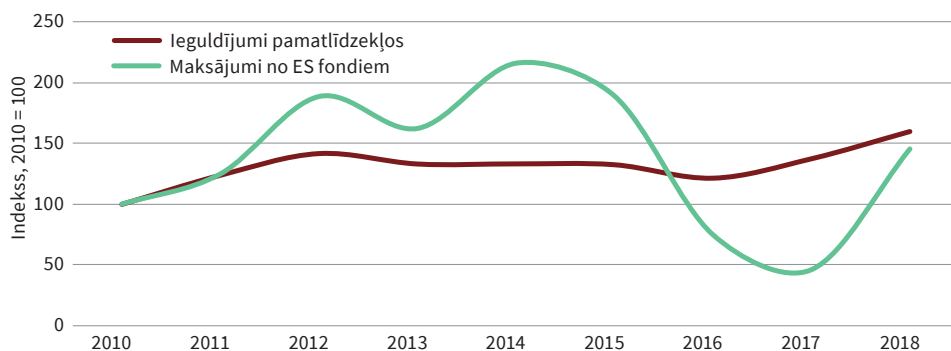
²⁸ Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (29.11.2018.). Ieguvumi no Latvijas dalības Eiropas Savienībā. Izgūts (13.03.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/sabiedrības-informēšana-es-jautājumos/ieguvumi-no-latvijas-dalības-eiropas-savienība#labklājība>

²⁹ Baltijas Starptautiskais ekonomikas politikas studiju centrs. (2008). EU funds macroeconomic impact assessment: Second stage report, līgums Nr. FM 2007/ERAF – 5.2.3. – 2, 2008. gada jūnijs. Izgūts (13.03.2019.) no: https://www.esfondi.lv/upload/Petījumi_un_izvertējumi/Phase_2_report_final_020708.pdf

Taču ES fondu ieplūde Latvijā ir radījusi arī vairākus izaicinājumus. 2004.–2007. gada periodā ES fondu ieplūdums līdzās privāto investīciju bumam un ārvalstīs nodarbināto pārvedumiem būtiski veicināja inflāciju, kas savukārt samazināja ES fondu naudas vērtību. ES fondu lomu tautsaimniecības pārkaršanā pastiprināja to apgūšanas īpatnības, proti, to lielā koncentrācija kapitālietilpīgas fiziskās infrastruktūras izbūvē. 2007.–2013. gada periodā ES fondu ietekme uz makroekonomisko nesabalansētību nebija vairs novērojama. Tieši pretēji, šajā periodā ES fondi ieplūda pret straumi, t. i., apstākļos, kad privātās investīcijas pameta Latviju, tāpēc fondiem bija ekonomiku stabilizējošs efekts. Arī ārvalstīs nodarbināto pārvedumi būtiski veicināja stabilizāciju, uzturot iedzīvotāju pirktspēju un iekšējo patēriņu.

Otra nozīmīga problēma ir izveidojusies atkarība no ES fondu finansējuma. Piemēram, Latvijas lēnā ekonomiskā izaugsme 2013.–2016. gada periodā tika saistīta ar ieguldījumu atlikšanu (1.5.2. attēls), nogaidot, līdz sāksies projektu īstenošana ES fondu programmēšanas nākamajā, 2014.–2020. gada periodā. Ir novērojama arī tendence, īpaši pēckrīzes posmā, ar ES fondiem aizstāt nacionālā finansējuma problēmas.³⁰ Šāda atkarība radīs nozīmīgus izaicinājumus nākotnē, kad ES fondu finansējums sāks samazināties, Latvijai sasniedzot ES vidējās labklājības līmeni. Tajā brīdī tautsaimniecība var ciest vai nu no investīciju atplūda šoka, vai arī no fiskālā šoka, ja investīcijām nepieciešamais finansējums tiks meklēts valsts budžetā, kas savukārt novedīs pie valsts parāda pieauguma un/vai augstāka nodokļu sloga.

1.5.2. attēls. Investīciju pamatkapitāla rādītājs (2010 = 100) pa gadiem (2010–2018)

Avots: Eurostata datu kopa [nama_10_an6]

³⁰ Krūmiņš, G. (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 666. lpp.

Latvijas interesēs – te jāpiekrist ekspertiem³¹ – būtu jau savlaicīgi pārorientēties no tradicionālās “valsts aploksnes” jeb garantētā dāvinājuma pieejas uz finansējuma piesaisti no ES fondiem projektu konkursa formātā. Tā tas šobrīd notiek, piemēram, programmā “Apvārsnis 2020”, un, kā norāda Eiropas Komisija, turpmāk šāda pieeja tiks izmantota daudz plašāk (konkrētie nākotnes finanšu instrumenti būs “Apvārsnis 2020”, kam turpmāk būs nosaukums “Apvārsnis Eiropa” (*Horizon Europe*) un *InvestEU*, kas apkopos visus finanšu instrumentus. Attiecīgi “Apvārsnis Eiropa” un “Eiropas Savienojamības fonds” (*Connecting Europe Facility*) nebūs finanšu instrumenti, bet granti. Latvija ir salīdzinoši sekmīgi izmantojusi arī Investīciju plāna Eiropai dotās iespējas. Šī plāna ietvaros, balstoties uz konkursa metodi, ES piedāvā finansiālas garantijas privātā sektora finansētiem dažādiem nacionāliem infrastruktūras projektiem un uzņēmējdarbības atbalsta programmām. Latvija ir piesaistījusi garantijas 229 miljonu eiro apmērā, kas ir ļāvis ģenerēt investīcijas 966 miljonu eiro apmērā (tas veidoja 14 procentus no kopējiem ieguldījumiem Latvijā 2018. gadā). No šiem 229 miljoniem eiro 207 miljoni eiro ir izmantoti garantijām infrastruktūras un inovācijas projektiem un 22 miljoni eiro – mazo un vidējo uzņēmumu atbalstam.

Eiropas Komisija ir iecerējusi nākotnes *InvestEU* programmu balstīt uz Investīciju plāna Eiropai pieredzi. Lai arī plāna īstenošana ir bijusi veiksmīga, vairāku apsvērumu dēļ nāktos būt piesardzīgiem. Pirmkārt, kopējais plāna ietvaros ģenerēto investīciju apjoms ir bijis pārāk mazs, lai nozīmīgi iespaidotu kapitāla investīcijas gan Eiropā, gan Latvijā. Otrkārt, šāda plāna ietvaros tiek realizēti zemākas kvalitātes (“pirmie aiz līnijas”) projekti, kas nevar paši saņemt finansējumu no bankām. Treškārt, šāda plāna ietvaros nevar tikt plaši finansēti valdības projekti, jo tie palielina valsts parāda saistības, kas ir īpaši problemātiski vairākām dalībvalstīm.³² Ceturtkārt, projektu realizācijai ir nepieciešams privātais finanšu kapitāls. Atsevišķos ES perifēriju reģionos, kā tas līdz šim bija Latvijā, varētu būt problemātiski piesaistīt lētu privāto finanšu kapitālu, pat neskatoties uz ES garantijām.

1.6. Ekonomiskās politikas veidošanas pieredze

Ekonomiskās politikas veidošana ir katras ES dalībvalsts kompetence. Taču, padziļinoties integrācijai, samazinās instrumentu loks, ar kuru palīdzību nacionālās valdības var ietekmēt iekšzemes ekonomiskos procesus. Piemēram, fiksēta

³¹ Kleinberga, V., Bukovskis, K. (2018). The post-2020 budget of the European Union: Latvia's interests and opportunities. *Friedrich-Ebert-Stiftung*, November 2018, p. 1.

³² Intervija ar bankas “Citadele” pārstāvi.

valūtas kursa apstākļos, pastāvot brīvai personu pārrobežu kustībai, jebkādi nacionālie centieni regulēt algas var izrādīties tikpat bezjēdzīgi kā ekonomikas stimulēšana vai bremsēšana ar fiskāliem un monetāriem līdzekļiem brīva kapitāla kustības apstākļos.

ES darbojas princips, ka katra valsts ir atbildīga par saviem parādiem. ES ir tiesīga sniegt finansiālu palīdzību dalībvalstīm makroekonomisko problēmu risināšanai tikai ārkārtas gadījumos un ierobežotā apjomā. Tomēr, lai veicinātu stabilitāti Ekonomiskajā un monetārajā savienībā, dalībvalstīm ir saistoši ES fiskālās disciplīnas noteikumi. Latvijai kā eirozonas dalībnieci (kopš 2014. gada) ir saistoši papildu noteikumi Eiropas Fiskālā līguma un Eiropas Stabilitātes mehānisma ietvarā ne tikai attiecībā uz fiskālās politikas uzraudzību, bet arī strukturālo reformu koordināciju un makroekonomiskās nelīdzsvarotības novēršanu.

Ne visas ES dalībvalstis ir eirozonā – tikai 19. Dānijai un Lielbritānijai ir piešķirts pastāvīgs izņēmuma statuss, savukārt pārējām dalībvalstīm ir pienākums pievienoties eirozonai tad, kad tam būs piemēroti apstākļi, respektīvi, panākta pietiekami augsta nominālā ekonomiskā konverģence ar eirozonu un izpildīti dalības kritēriji. Pēc viena no pētījuma autoriem, Alda Austera, domām, daudzas no šīm dalībvalstīm apzināti izvairās no kritēriju izpildes, lai aizkavētu pievienošanās eirozonai līdz brīdim, kad būs notikusi reāla konverģence (respektīvi, kad būs izlīdzinājušies ienākumu līmeņi), piemēram, Polijā, vai arī panākts lielāks sabiedrības atbalsts, piemēram, Zviedrijā. Latvijas skatījums uz dalību eirozonā bija citāds. Stabilitāte, ko piedāvāja dalība eirozonā, tajā skaitā iespēja bankām veikt ārkārtas aizņēmumus no Eiropas Centrālās bankas likviditātes uzlabošanai un stresa gadījumos, šķita ļoti vilinoša. Turklāt fiksēta valūtas kursa politika bija bijusi Latvijas makroekonomiskā modeļa stūrakmens jau kopš 1994. gada. Šāda politika bija elegants risinājums, kā vienlaikus gan izvairīties no biežām valūtas kursa svārstībām mazā iekšējā tirgus dēļ, gan ierobežot inflāciju. Būtībā šāda pieeja ļāva panākt ekonomisko stabilizāciju ar tirgus disciplīnas palīdzību situācijā, kurā valsts pārvaldes institūcijas nebija pietiekami spēcīgas, lai konsekventi īstenotu stabilizējošu politiku, par svirām izmantojot fiskālos un monetāros instrumentus. No Latvijas skatpunkta dalība eirozonā bija loģisks turpinājums jau iesāktajam ekonomiskajam kursam.

Latvijas pievienošanās eirozonai bija sarežģīts un ilgstošs process. Sākotnējais plāns bija pievienoties jau 2006. gadā, tāpēc drīz pēc pievienošanās ES tika iesniegts pieteikums par dalību Eiropas Valūtas kursa mehānismā (VKM II), kas ir obligāts priekšnoteikums dalībai eirozonā. Latvijai izdevās pievienoties VKM II tikai 2005. gada maijā, turklāt ar vairākiem nosacījumiem. Pirmkārt, ECB atbalsts valūtas kursa stabilizēšanai atbilstoši izvēlētajai paritātei būs ierobežots,

respektīvi, ECB veiks intervences tikai tad, kad kurss novirzīsies no paritātes par +/-15 procentiem. Otrkārt, lai neradītu apdraudējumu ekonomiskajai stabilitātei un fiksētajai valūtas paritātei, Latvijas valdībai bija jāaņem īstenot piesardzīgu fiskālo politiku.

Neskatoties uz ES iestāžu – Eiropas Komisijas un Eiropas Centrālās bankas – bažām, ka pārāgra nacionālās valūtas kursa fiksācija var radīt nopietnus riskus makroekonomiskajai stabilitātei, Latvija bija pārliecināta, ka pieņemtā fiksētā valūtas kursa politika, kas bija sevi tik labi attaisnojusi līdz 2004. gadam, varēs tikt sekmīgi turpināta arī pēc pievienošanās ES. Taču politika, kas bija piemērota laikam, kad Latvijā trūka finanšu kapitāla, bet darbaspēks bija lēts un viegli pieejams, nebija vairs nodērīga situācijai, kad finanšu kapitāla bija par daudz, bet darbaspēka trūka, kā tas notika pēc pievienošanās ES. Latviju pārplūdināja investīcijas, kas veicināja inflāciju. Tā kā zema inflācija bija viena no prasībām dalībai eirozonā, inflācijas kāpums diskvalificēja Latviju no ātras pievienošanās eirozonai.

Inflāciju varēja mazināt, vai nu samazinot valdības tēriņus, veidojot fiskālos uzkrājumus, vai arī ceļot valūtas kursa vērtību. Pēdējais variants būtu bijis pretrunā ar esošo valūtas politikas doktrīnu, tāpēc visa atbildība uzgulās uz valdības pleciem. Taču valdība nevēlējās upurēt straujo izaugsmi inflācijas ierobežošanas dēļ, ko uztvēra kā šīs izaugsmes nenovēršamu blakusproduktu. Turklāt formāli valdība turpināja īstenot tādu pašu fiskālo politiku, kādu piekopa pirms pārkaršanas, proti, ar nelielu ikgadējo deficītu. Zemu investīciju apstākļos šāda politika bija gana stingra, pārpilnības apstākļos – par vaļīgu. Tā izrādījās fundamentāla kļūda, kas noveda pie dziļas ekonomiskās krīzes. Taču nav taisnīgi vieglprātīgu attieksmi piedēvēt tikai valdībai, bankām un sabiedrībai kopumā.³³ Pārmetumus ir pelnījusi arī valsts centrālā monetārā iestāde – Latvijas Banka. 2006. gadā bija skaidri redzams, ka valdībai nav politiskās gribas ierobežot pieaugošo ekonomisko nesabalansētību. Turklāt bija naivi cerēt, ka tirgus dalībnieki sekos Latvijas Bankas pamudinājumiem ierobežot kredītešanu.³⁴ Šādos apstākļos bija jāpārskata fiksētā valūtas kursa politika un dalības VKM II nosacījumi – iespējams, tas būtu ļāvis ne tikai izvairīties no dziļās krīzes, bet arī ātrāk pievienoties eirozonai.

Krīzi Latvijā neizraisīja nepareizā ekonomiskā politika. Tās tiešais cēlonis bija pasaules finanšu krīze. Taču pieļautās kļūdas – milzīgā atkarība no ārvalstu spekulatīvā finanšu kapitāla, pārmērīgais iekšējais patēriņš un nepietiekamā

³³ Skatīt, piemēram, Krūmiņš, G. (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 665. lpp.

³⁴ Bitāns, M. (2012). Latvijas tautsaimniecības attīstība pēc pievienošanās Eiropas Savienībai – klasisks ekonomikas pārkaršanas piemērs. *Latvijas Bankai XC*. Rīga: Latvijas Banka, 249., 255. lpp.

banku uzraudzība – būtiski pastiprināja pasaules krīzes efektu uz Latvijas tautsaimniecību. Latvija un virkne citu ES dalībvalstu ar līdzīgu makroekonomisko politiku kļuva maksātnespējīgas. 2008. gada decembrī tika panākta vienošanās par atbalsta sniegšanu Latvijai apmaiņā pret ekonomiskās stabilizācijas programmu. Līdzās Starptautiskajam Valūtas fondam arī ES sniedza Latvijai ievērojamu finansiālo palīdzību – 2,9 miljardus eiro.

Pēc krīzes tautsaimniecības stabilizācija noritēja samērā veiksmīgi. Latvija isā laikā īstenoja ievērojamas reformas – piemēram, Pasaules Bankas vērtējumā dažu mēnešu laikā īstenotie veselības sektora pārkārtojumi bija vērti vairāku gadu darba.³⁵ Latvijas pieredze pelnīti ieguva starptautisku atpazīstamību kā finanšu stabilizācijas veiksmes stāsts, taču tam bija arī cena – augsta darbaspējas vecuma iedzīvotāju emigrācija, kas turpinās vēl šodien. Latvijas pievienošanās eirozonai kļuva iespējama 2014. gadā, kad pēc krīzes Latvija spēja sasniegt dalības kritērijiem atbilstoši zemu valsts budžeta deficītu.

Tādējādi ES ietekme uz Latvijas tautsaimniecības vadību visvairāk bija izjūtama divos laika posmos: pirms pievienošanās, kad Latvija centās izpildīt ES pirmsiestāšanās prasības, un krīzes laikā, kad apmaiņā pret finansiālo palīdzību īstenoja virkni finansiālās stabilizācijas un tautsaimniecības pārstrukturizācijas pasākumu. Apgalvojums, ka pēc pievienošanās ES Latvijas pieeju ekonomikas politikas formulēšanai arvien vairāk noteica Briseles norādījumi, ir maldīgs.³⁶ Tā bija Latvijas izvēle par katru cenu turēties pie fiksētā valūtas kursa un Latvijas izvēle neturēt 2005. gadā ES institūcijām doto solījumu īstent piesardzīgu fiskālo politiku. Pirms krīzes ES institūcijas brīdināja Latviju par briesošajām problēmām, taču to rīcībā nebija efektīvāku ietekmes instrumentu, jo no tiesiskā viedokļa Latvijas īstentā ekonomiskā politika bija korekta.

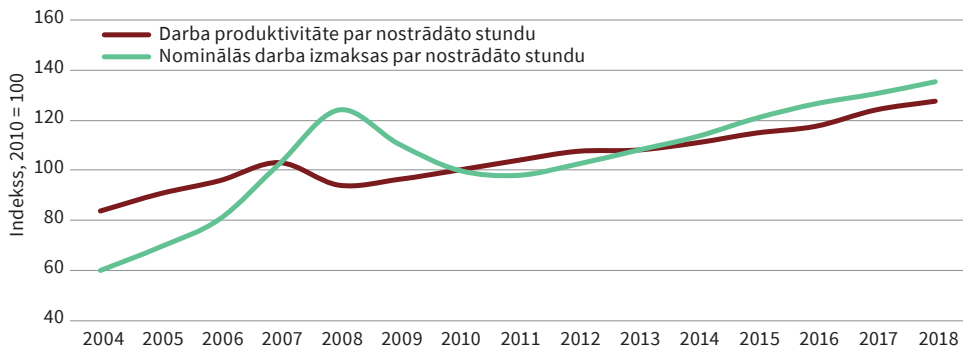
2019. gada sākumā Latvijas makroekonomiskā situācija bija laba, neskatoties uz Fiskālās disciplīnas padomes aizrādījumiem, ka valdība turpina veidot valsts budžetus ar deficītu. Inflācija ir ļoti zema, un produktivitātes dinamika iet kopšolī ar darba algu izaugsmi (1.6.1. attēls). Tā kā ienākumi aug straujāk par cenām, ceļas iedzīvotāju pirktspēja. Jaunu kredītu izsniegšana ir zemā līmenī, jo māj-saimniecības un biznesi joprojām ir piesardzīgi. Kreditēšanas palielināšanu kavē arī lielais uzņēmumu skaits, kuri darbojas ēnu ekonomikā.³⁷

³⁵ World Bank. (2010). *Latvia – From Exuberance to Prudence. A Public Expenditure Review of Government Administration and the Social Sectors*. World Bank Human Development Sector Unit, September 2010, p. 1.

³⁶ Dombrovskis, V., Auers, D. (2015). That is Latvia's growth model? Is it sustainable? In: *Latvia Competitiveness Report 2015: Executive Summary*. Certus Think Tank, pp. 8–15.

³⁷ Intervija ar bankas "Citadele" pārstāvi.

1.6.1. attēls. Darba izmaksu un produktivitātes rādītāju (2010 = 100) dinamika pa gadiem (2004–2018)

Avots: Eurostata datu kopa [nama_10_lp_ulc]

1.7. Ekonomikas diversifikācija un inovācijas

Saskaņā ar “Pasaules konkurētspējas ziņojumu 2017–2018” Latvijas ekonomika joprojām atrodas pārejas fāzē no resursu intensīvas izmantošanas uz inovācijās balstītu tautsaimniecību. Starp pārējām 137 vērtētajām pasaules valstīm Latvija tika izcelta kā 49. konkurētspējīgākā ekonomika pasaulē. Salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, Latvija bija 22. labākajā pozīcijā, aiz sevis atstājot Slovākiju, Ungāriju, Kipru, Rumāniju, Horvātiju un Grieķiju.

Salīdzinājumam – 2004. gada konkurētspējas vērtējumā Latvija ierindojās 44. vietā starp 104 valstīm. Zemāku vērtējumu par Latviju toreiz ieguva Itālija, Bulgārija, Polija, Horvātija un Rumānija. Saskaņā ar “Pasaules konkurētspējas ziņojumu 2017–2018” Latvijā ir attīstītajām valstīm atbilstoša darba tirgus elastība, veselības un primārās izglītības pakalpojumi, sabiedrības tehnoloģiskā sagatavotība un makroekonomiskās vides kvalitāte. Latvijas problemātiskās jomas ir mazais iekšējais tirgus, inovācijas, institūciju, infrastruktūras un biznesa veidošanas kvalitāte. Latvija nedaudz atpaliek arī finanšu tirgus attīstībā, preču tirgus efektivitātē un attiecībā uz augstākās izglītības un apmācības kvalitāti (īpaši STEM³⁸ priekšmetos).

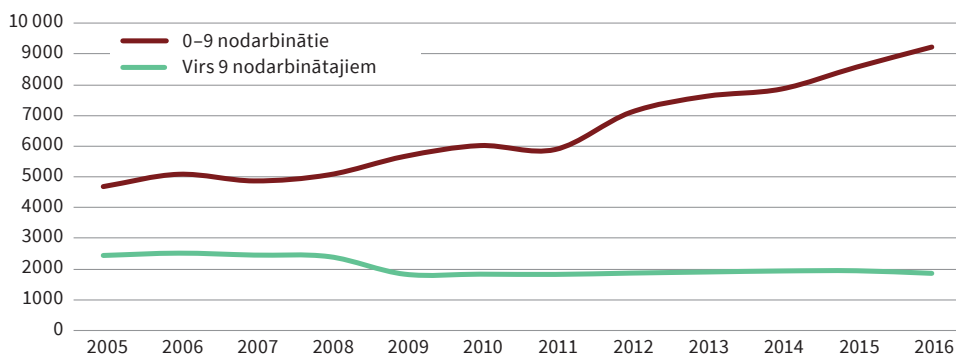
Uz inovācijām balstītas tautsaimniecības izveidošana būtībā nozīmē spēju atrast pasaules tirgū vienu vai vairākas nišas, kurās piedāvāt augstākā līmeņa tehnoloģijas. Šie centieni gan ir pretrunā ar ekonomikas diversifikācijas nepieciešamību. Proti, jo diversificētāka ekonomika, jo mazāk jutīga pret tirgus

³⁸ STEM no angļu val. *Science, Technology, Engineering and Mathematics*.

konjunktūras svārstībām. Taču augsto tehnoloģiju nišu iekarošana pagēr tikpat augsta līmeņa specializāciju, kas savukārt samazina diversifikācijas iespējas, un otrādi – jo augstāka diversifikācija, jo grūtāk specializēties. Šo pretrunu visasāk izjūt mazas tautsaimniecības.

Kā minēts iepriekš, diemžēl nav piepildījušās cerības uz to, ka ārvalstu tiešās investīcijas veicinās Latvijas tehnoloģisko attīstību un dalība ES – savukārt gudrākas tautsaimniecības veidošanos. Lielākā daļa ārvalstu tiešo un citu investīciju nonāca tautsaimniecību apkalpojošos sektoros – bankās un tirdzniecības infrastruktūrā, savukārt ES fondi – kapitālietilpīgos fiziskās infrastruktūras objektos, īpaši pirmajos gados pēc pievienošanās ES. Latvijas situāciju labi ilustrē augstas pievienotās vērtības eksporta dinamika. Proti, laikā no 2007. līdz 2017. gadam Latvijas eksportā ir dubultojies augstas pievienotās vērtības preču īpatsvars – no 4,6 līdz 10,2 procentiem no kopējās eksportēto preču vērtības. Tas ir iepriecinoši, taču salīdzinājumā ar daudzām citām ES dalībvalstīm Latvijas rādītājs vēl joprojām ir zems (piemēram, 2017. gadā augstas pievienotās vērtības preču īpatsvara ES vidējais rādītājs bija 18 procenti).³⁹

1.7.1. attēls. Uzņēmumu skaits rūpniecībā pēc nodarbināto skaita pa gadiem (2005–2016)

Avots: Eurostata datu kopa [sbs_sc_ind_r2]

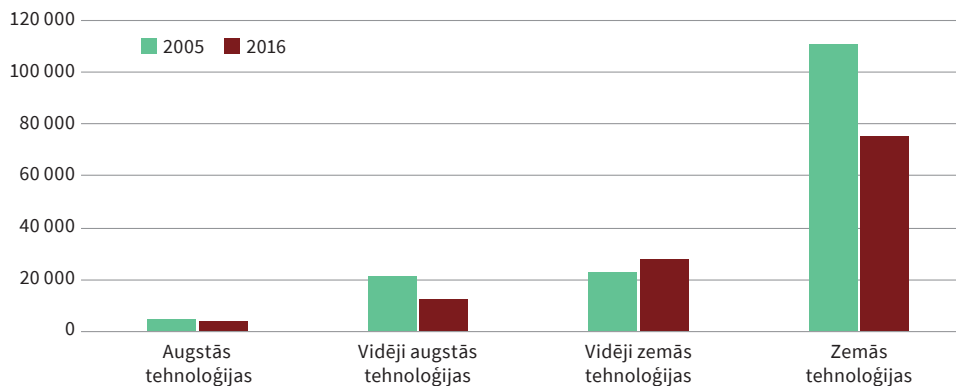
Aplūkojot rūpniecības uzņēmumu statistiku, atklājas šāda aina (1.7.1. attēls). Laikā no 2005. līdz 2016. gadam ir samazinājies to uzņēmumu skaits, kuros ir vairāk par deviņiem nodarbinātajiem (no 2443 līdz 1870 jeb 23,5 procentiem). Savukārt būtiski – teju divas reizes – audzis to uzņēmumu skaits, kuri nodarbina mazāk par deviņiem darbiniekiem (no 4700 līdz 9220 jeb par 196 procentiem). Šādu

³⁹ Dati no Eurostata datu kopas [htec_si_exp4].

uzņēmumu skaita attīstību ir sekmējis pēckrīzes gados ieviestais un vēlāk plaši izmantotais mikrouzņēmuma koncepts, kas ļauj īpaši mazajiem uzņēmumiem (līdz pieciem darbiniekiem; gada apgrozījums nepārsniedz 40 000 eiro (līdz 2018. gadam – 100 000 eiro)) baudīt īpaši izdevīgu nodokļa režīmu. Šādi mikrouzņēmumi noteikti bija vajadzīgi, lai atdzīvinātu Latvijā uzņēmējdarbības vidi, taču ilgtermiņā tie kropļo konkurenci, noplicina valsts sociālo budžetu un kavē uzņēmumu izaugsmi. Piemēram, īpaši lielo rūpniecības uzņēmumu skaits Latvijā ir samazinājies no 89 2005. gadā līdz 52 2016. gadā.

1.7.2. attēlā ir atspoguļota nodarbinātības statistika apstrādes rūpniecībā sadalījumā pēc uzņēmumu tehnoloģiskās intensitātes. Redzams, ka, salīdzinot ar 2005. gadu, 2016. gadā nodarbinātība ir augusi tikai vidēji zemu tehnoloģiju uzņēmumos (no 22,9 līdz 27,5 tūkstošiem jeb par 20 procentiem). Vislielāko nodarbinātības kritumu ir piedzīvojuši vidēji augsto tehnoloģiju uzņēmumi (no 21,1 līdz 12,6 tūkstošiem jeb –40 procenti), tas varētu būt saistīts ar ievērojamo vidējas kvalifikācijas speciālistu emigrāciju un nepietiekamo jauno speciālistu sagatavošanu. Nodarbināto skaits ir samazinājies arī augsto tehnoloģiju uzņēmumos (no 4,6 līdz 4,1 tūkstošiem jeb –10 procentiem) un zemo tehnoloģiju uzņēmumos (no 110,8 līdz 73,3 tūkstošiem jeb –32 procentiem).

1.7.2. attēls. Uzņēmumu uzņēmējdarbības rādītāji apstrādes rūpniecībā pēc tehnoloģiskās intensitātes un nodarbināto skaita 2005. un 2016. gadā

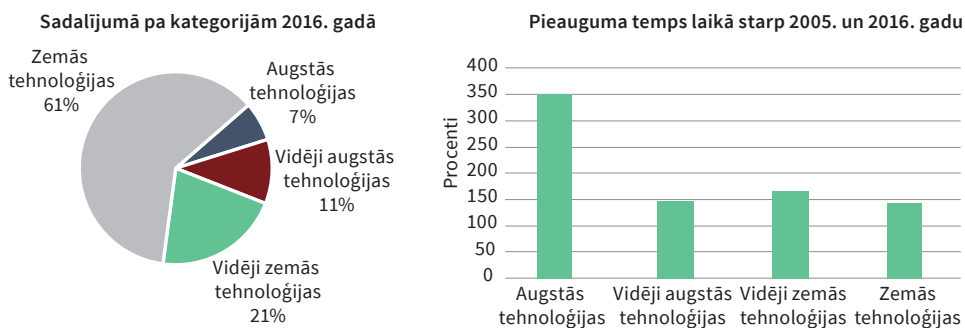

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa SBG040

Rūpniecības uzņēmumu nodarbinātības dati korelē ar šo uzņēmumu apgrozījuma datiem (1.7.3. attēls). 2016. gadā aptuveni 61 procentu no kopējā rūpniecības apgrozījuma deva zemo tehnoloģiju uzņēmumi, savukārt augsto

tehnoloģiju – tikai 7 procentus. Taču nedaudz citāda aina atklājas, aplūkojot uzņēmējdarbības apgrozījuma rādītāju dinamiku apstrādes rūpniecībā. Piemēram, salīdzinājumā ar 2005. gadu, lai arī apgrozījums ir audzis visu tehnoloģiskās intensitātes kategoriju gadījumos, līdz 2016. gadam īpaši spēcīgu izrāvienu ir piedzīvojuši tieši augsto tehnoloģiju uzņēmumi – to kopējais apgrozījums pieaudzis 2,5 reizes. Pārējo uzņēmumu gadījumā vidējais pieauguma rādītājs ir bijis līdzīgs – caurmērā 50 procenti. Kombinējot ar nodarbinātības statistiku, var secināt, ka augsto tehnoloģiju uzņēmumi ir patiešām kapitālintensīvi, proti, tajos tiek izmantots gan augsti attīstīts cilvēkkapitāls, gan fiziskais kapitāls – tehnoloģijas un iekārtas.⁴⁰

1.7.3. attēls. Uzņēmumu uzņēmējdarbības rādītāji apstrādes rūpniecībā pēc tehnoloģiskās intensitātes un pēc apgrozījuma 2005. un 2016. gadā

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa SBG040

Ņemot vērā Latvijas centienus konverģēt ar Rietumu tautsaimniecībām gan ienākumu, gan struktūras, gan ekonomisko saišu ziņā, ir interesanti palūkoties uz Latvijas uzņēmumu profila statistiku salīdzinājumā, piemēram, ar Zviedrijas uzņēmumiem. 1.7.1. tabulā redzams, ka nodarbināto skaits vidēji uzņēmumu Latvijā ir nedaudz augstāks, tajā pašā laikā apgrozījums uz katru nodarbināto Latvijā vēl ir ārkārtīgi zems – vien 31 procents no Zviedrijas rādītāja. To pašu var teikt arī par produktivitāti un investīcijām uz katru nodarbināto.

⁴⁰ Kā norāda pētnieki, Latvijas tautsaimniecības veiksme stāsti joprojām realizējas tikai atsevišķu uzņēmumu līmenī, tāpēc tas vēl nevar atstāt nozīmīgu iespaidu uz visas valsts tautsaimniecības produktivitāti. Skatīt, piemēram, Krūmiņš, G. (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 667. lpp.

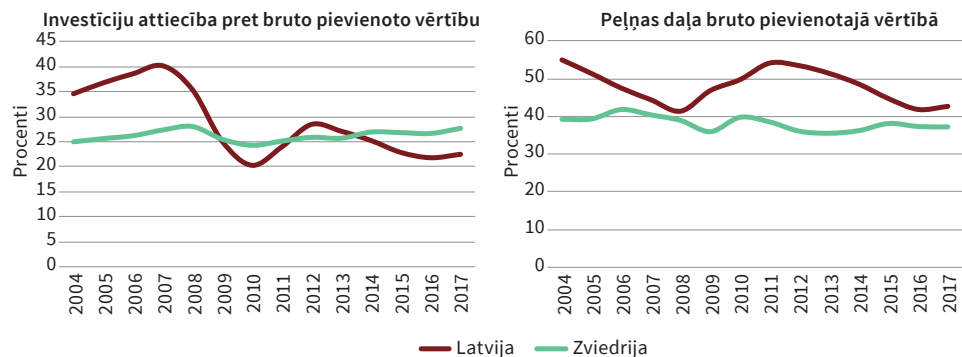
1.7.1. tabula. Uzņēmumu profila statistika Latvijā un Zviedrijā 2016. gadā

	Latvija	Zviedrija
Nodarbināto skaits uz vienu uzņēmumu	5,5	4,6
Apgrozījums uz vienu nodarbināto (tūkst. eiro)	80,6	258,6
Produktivitāte uz vienu nodarbināto (tūkst. eiro)	17,4	71,3
Investīcijas uz katru nodarbināto (tūkst. eiro)	4,9	14,2

Avots: Eirotata datu kopa [sbs_na_sca_r2]

Palūkojoties uz vēsturiskajiem datiem (1.7.4. attēls), kopš 2004. gada Latvijas uzņēmumu investīciju līmenis ir bijis daudz nepastāvīgāks nekā Zviedrijā: brīžiem tas ir bijis augstāks, bet brīžiem – zemāks. Zemāks tas ir bijis krīzes laikā un arī pēc 2014. gada – acīmredzot saistībā ar investīciju atlikšanu, līdz kļūs pieejami līdzekļi no ES fondiem jaunajā (2014–2020) programmēšanas periodā, taču nav izslēgti arī citi apstākļi, piemēram, ekonomisko attiecību pasliktināšanās ar Krieviju, mazais pieprasījums Eiropas tirgos un tamlīdzīgi. Vienlaikus redzams, ka peļņas relatīvie rādītāji Latvijā ir bijuši daudz labāki nekā Zviedrijā. Galvenais iemesls – salīdzinoši lētais darbaspēks Latvijā un zemais nodokļu slogs. Rezultātā šī salīdzinoši augstā rentabilitāte nerada stimulus uzņēmējdarbības modeļa maiņai un citu konkurētspējas priekšrocību radišanai.⁴¹

1.7.4. attēls. Uzņēmumu investīciju un peļņas rādītāji procentos Latvijā un Zviedrijā pa gadiem (2004–2017)

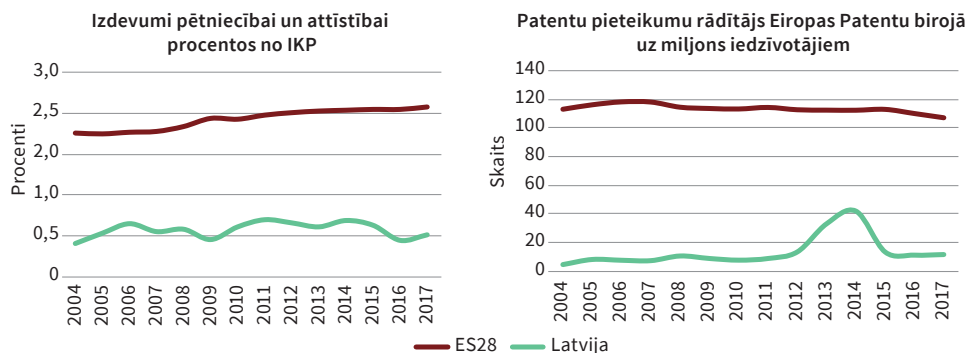

Avots: Eirotata datu kopas [nasa_10_ki]

⁴¹ Uzņēmumu augstā rentabilitāte kā šķērslis inovācijām un strukturālām pārmaiņām ir minēta arī valdības plānošanas dokumentos. Skatīt, piemēram, Latvijas Ministru kabinets. (2013). Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam (informatīvā daļa), 16. lpp.

Inovāciju veicināšanai ES ir izstrādājusi virkni vadlīniju. Eiropas Komisija savukārt ir izveidojusi progresa monitoringa instrumentu *European Innovation Scoreboard* (Eiropas inovāciju reitings). Saskaņā ar šo salīdzinājumu 2018. gadā Latvijas tautsaimniecība tika klasificēta kā tāda, kurā inovācijas tiek īstenotas mērenā līmenī. 2007. gada ziņojumā Latvija tika klasificēta kā otra vismazāk inovatīvā tautsaimniecība ES (aiz sevis atstājot vien Rumāniju). 2018. gada ziņojumā Latvijas rezultāts bija jau labāks – 5. vieta no beigām, apsteidzot jau minēto Rumāniju un arī Bulgāriju, Horvātiju un Poliju. Saskaņā ar pēdējo ziņojumu Latvija ir labi progresējusi, salīdzinot ar 2010. gadu. 1.7.5. attēlā atspoguļota divu populārāko rādītāju dinamika Latvijā kopš 2004. gada – finansējums pētniecībai un attīstībai un reģistrēto patentu skaits. Kā redzams, relatīvā izteiksmē progress ir bijis vājš.

1.7.5. attēls. Finansējums pētniecībai un attīstībai un reģistrēto patentu skaits pa gadiem (2004–2017)

Avots: Eurostata datu kopa [rd_e_gerdtot] un [pat_ep_ntot]

Ekonomikas ministrija arī nosauc galvenos iemeslus: 1) vāja sadarbība starp uzņēmējdarbības sektoru un zinātni, t. i., nepietiekama radošā un intelektuālā kapitāla izmantošana inovāciju radīšanā, salīdzinoši zema inovācijas kapacitāte un zināšanu absorbcijas spēja uzņēmējdarbības sektorā, kā arī jaunu un progresīvu – inovācijās un pētniecībā balstītu darbvietu trūkums; 2) vājš pētījumu rezultātu komercializācijas potenciāls, t. i., nepietiekams nodarbināto skaits zinātnē un pētniecībā, vāji attīstīta un sadrumstalota zinātnes un pētniecības infrastruktūra, kā arī mazs moderni aprīkotas laboratoriju skaits tehnoloģiskas ievirzes projektu īstenošanai.⁴²

⁴² Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2018). Latvijas ekonomiskās attīstības pārskats, 118. lpp. Izgūts (13.03.2019.) no: https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/leap/leap_2018.pdf

Taču, kā norāda pētnieki, problēma ir citur,⁴³ un Ekonomikas ministrijas nosauktie iemesli varētu būt tikai sekas. Viens būtisks iemesls tika pieminēts jau iepriekš, proti, uzņēmumu pašreizējā augstā rentabilitāte. Otrs iemesls – salīdzinoši lielais uzņēmumu skaits, kuros dominē ārvalstu kapitāls. Šādi uzņēmumi nav orientēti uz inovācijām. Tie Latvijā ir nodibināti, lai piekļūtu vietējā patēriņa tirgum vai arī izmantotu lētā darbaspēka vai kādas citas priekšrocības. Šādi uzņēmumi inovāciju aktivitātes deleģē saviem mātes uzņēmumiem. Abu iemeslu dēļ Latvijā līdz šim nav bijis spēcīgs lobisjs pētniecības un attīstības programmu veicināšanai. Akadēmiskās iestādes bez privāto struktūru atbalsta vienas to nespēj.

Lai arī ražīguma kāpums turpinās, izglītības nozares salīdzinošais vājums, zemo tehnoloģiju preču dominēšana ražošanā un eksportā, darbaspējīgo iedzīvotāju novecošana un valsts pārvaldes institucionālās problēmas liek domāt, ka Latvija tuvākajā nākotnē var nonākt “vidējo ienākumu slazdā”.⁴⁴ Tāpēc ir jāpiekrīt viedoklim, ka lineārs inovāciju virziens (no laboratorijas uz tirgu) nestrādā tādās valstīs kā Latvija, jo nav pieprasījuma.⁴⁵ Priekšnoteikumi sekmīgākai inovāciju darbībai varētu būt šādi: 1) valsts iestādes, kas ir apveltītas ar augstu apziņu par inovāciju nepieciešamību un spējīgas iedziļināties problemātikā un vadīt intensīvu koordinācijas darbu starp iesaistītajām institūcijām gan iekšzemē, gan starptautiski; 2) uz inovāciju atbalstu un stimulēšanu privātajā sektorā mērķētas politikas; 3) efektīva makroekonomiskā politika, kas pasargā tautsaimniecību pret šokiem, ko var radīt konjunktūras svārstības pasaules mērogā, un veicina investīcijas.

Latvijas Darba devēju konfederācijas (LDDK) ieskatā Latvijas valdībai ir jārada labvēlīgāki apstākļi privātām investīcijām inovācijās.⁴⁶ Pareizs solis šajā virzienā esot lēmums par nulles procenta likmes noteikšanu reinvestētajai peļņai, sākot ar 2019. gadu. Savukārt uzņēmēju sadarbību ar Latvijas zinātniekiem kavējot fundamentālās zinātnes kapacitātes trūkums šādas sadarbības veidošanai. Runājot par dalību ES inovāciju programmās, LDDK atzīst, ka līdz šim pieredze nav bijusi iepriecinoša, proti, mazajām valstīm esot ārkārtīgi grūti piekļūt finansējumam, un lielākā daļa nonākot lielo dalībvalstu rīcībā. Tāpēc, piedaloties sarunās par topošajām programmām, esot svarīgi panākt, lai programmas patiešām

⁴³ Rainer, K., Kalvet, T., Randma-Liiv, T. (2010). Small States and Innovation. In: *Small States in Europe: Challenges and Opportunities*. Robert Steinmetz and Anders Wivel (eds.). Ashgate Publishing, Ltd., pp. 65–85.

⁴⁴ Skatīt, piemēram, Staehr, K. (2015). Economic Growth and Convergence in the Baltic States: Caught in a Middle-Income Trap? *Interconomics*, 2015/5, pp. 274–280.

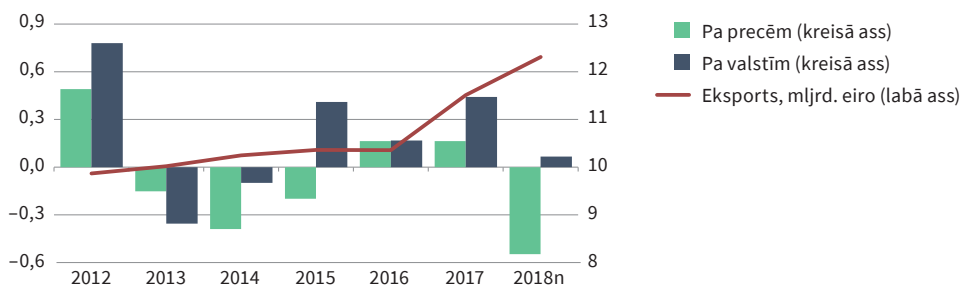
⁴⁵ Rainer, K., Kalvet, T., Randma-Liiv, T. (2010). Small States and Innovation. In: *Small States in Europe: Challenges and Opportunities*. Robert Steinmetz and Anders Wivel (eds.). Ashgate Publishing, Ltd., pp. 65–85.

⁴⁶ Intervija ar LDDK pārstāvi.

darbotos “horizontāli” (būtu pieejamas visiem). Te jāpiebilst, ka ne jau “visi”, bet tikai tie, kas demonstrē spēcīgu zinātnisko briedumu, var uzvarēt konkursos un pelnīti gūt finansējumu.

Atgriežoties pie diversifikācijas, jāatgādina, kā jau minēts nodaļas sākumā, ka augstas pievienotās vērtības preču īpatsvars Latvijas eksportā pēdējo desmit gadu laikā ir dubultojies, tomēr tas būtiski atpaliek no attīstītāko valstu rādītāja. 1.7.6. attēlā atspoguļota Latvijas preču eksporta diversifikācijas dinamika sadalījumā pa tā galvenajiem komponentiem – sortimenta griezumā un ģeogrāfiskā griezumā. Straujāk augot lielākajām preču grupām, tādām kā koksne un tās izstrādājumi un lauksaimniecības un pārtikas preces, eksporta preču diversifikācijas rādītājs pasliktinās, turpretī, straujāk attīstoties salīdzinoši mazākām eksporta grupām, šis rādītājs uzlabojas, norāda Ekonomikas ministrija.⁴⁷ Attēlā redzams, ka Latvijas sekmes eksporta diversifikācijā ir bijušas mainīgas. Diversifikācijas rādītāja uzlabošanās preču griezumā bija vērojama 2015.–2017. gadā. Pretējs process ir vērojams 2018. gadā, kad būtiski pieaug koksnes un tās izstrādājumu eksports. Savukārt preču eksporta diversifikācija pa valstīm pēdējos gados ir uzlabojusies, kas liecina par jaunu tirgu apgūšanu.

1.7.6. attēls. Latvijas preču eksporta diversifikācija pa gadiem (2012–2018, izmaiņas procentpunktos)

Avots: pārpublicēts no Ekonomikas ministrijas Latvijas ekonomiskās attīstības pārskata 2018, 26

Runājot par tautsaimniecības diversifikāciju, taustāms ieguvums no dalības ES ir uzsāktie un ES daļēji finansētie projekti Latvijas un pārējo Baltijas valstu integrācijai trans-Eiropas infrastruktūras tīklos – vai tie būtu sauszemes transporta (ceļu un dzelzceļu) koridori vai starpsavienojumi ar Eiropas energoapgādes (elektrības un gāzes) tīkliem. Ietekme bijusi arī ES iespaidā notikušajai iekšējā

⁴⁷ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2018). Latvijas ekonomiskās attīstības pārskats, 25. lpp. Izgūts (13.03.2019.) no: https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/leap/leap_2018.pdf

elektrības un gāzes tirgus liberalizācijai, kas ietvēra arī piegāžu uzņēmumu nodalīšanu no infrastruktūru apkalpojošiem uzņēmumiem.

Latvijā elektrības tirgus ir liberalizēts kopš 2015. gada, ir izveidoti arī pirmie elektrības piegāžu starpsavienojumi starp Igauniju un Somiju un starp Lietuvu un Poliju, un Zviedriju. Vēl gan nav notikusi Baltijas valstu elektroapgādes sistēmas integrācija darbībai sinhronā režīmā ar kontinentālās Eiropas sistēmām, – par to norit sarunas. Dabaszāzes tirgus Latvijā ir pilnībā liberalizēts, sākot ar 2017. gadu. Lai gan Latvijas dabaszāzes sistēma nav savienota ar ES kopējo dabaszāzes apgādes sistēmu, līdz ar Klaipēdas sašķidrinātās dabaszāzes termināļa darbības uzsākšanu 2015. gadā Latvijai ir pieejamas dabaszāzes piegādes arī no Lietuvas. Tālāka dabaszāzes piegāžu diversifikācija, kā arī augsti likvīda un integrēta reģionāla dabaszāzes tirgus izveide Baltijas reģionā ir viena no svarīgākajām nākotnes prioritātēm.⁴⁸ Aplūkojot Latvijas integrāciju Eiropas infrastruktūras tīklos, nevar nepieminēt *Rail Baltica* projektu, kura īstenošana tika sākta 2010. gadā un varētu tikt pabeigta 2026. gadā. *Rail Baltica* būs ātrgaitas lieljaudas dzelzceļa savienojums starp Baltijas valstu reģionu un Rietumeiropas dzelzceļa tīklu. Latvijas ieguvums ir arī Lietuvas piekāpšanās Eiropas Komisijas spiedienam atjaunot Latvijai stratēģiski nozīmīgo Lietuvas–Latvijas dzelzceļa savienojumu starp Mažeikiem un Reņģi.

1.8. Tirgus sektora dalībnieku situācija

1.8.1. Uzņēmējdarbības vide

Pārņemot ES prasības iekšējā tirgus jautājumos, Latvijā būtiski uzlabojās uzņēmējdarbības tiesiskā vide, atzina Ekonomikas ministrija 2003. gadā. Tika radīti skaidri un vienoti nosacījumi tirgus dalībniekiem – vienoti preču ražošanas standarti, drošības marķēšanas un ekspluatācijas prasības, vienoti noteikumi konkurences politikas jomā. Vienlaikus ministrija atzina, ka vairākos sektoros pārkārtotumi vēl prasīs apjomīgas papildu investīcijas.⁴⁹

2018. gada Pasaules Bankas uzņēmējdarbības ērtuma (*Ease of Doing Business*) pakāpes vērtējumā Latvija no 190 vērtētajām valstīm ieņēma 19. vietu. Tika atzīts, ka Latvijā ir salīdzinoši ērti saņemt kredītu un nomaksāt nodokļus, savukārt sarežģīti ir iegūt būvatļaujas un elektroenerģijas pieslēgumu, arī mazākuma akcionāru aizsardzība un maksātspējas procesu organizācija tiek zemu vērtēta. Tieši šo pēdējo jomu dēļ Latvija 2017. gadā piedzīvoja kritienu no labākās 14. pozīcijas uz minēto 19. pozīciju.

⁴⁸ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2018). Latvijas ekonomiskās attīstības pārskats, 129.–132. lpp. Izgūts (13.03.2019.) no: https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/leap/leap_2018.pdf

⁴⁹ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2003). Latvijas integrācija Eiropas Savienībā (Makroekonomiskais aspekts).

Ēnu ekonomika Latvijā arī būtiski samazinājusies, taču, neskatoties uz progresu, tā joprojām ir ievērojama. Eiropas Komisija savos ziņojumos un rekomendācijās regulāri atgādina par šo problēmu. 2009. gadā ēnu ekonomika Latvijā tika novērtēta 36,6 procentu apmērā no IKP, 2017. gadā – 22 procentu.⁵⁰ 2017. gadā ēnu ekonomika kā Igaunijā, tā Lietuvā bija 18,2 procenti. 2017. gadā visnozīmīgākais komponents Latvijas ēnu ekonomikā bija aplokšņu algas (54,5 procenti no visas ēnu ekonomikas). Tam sekoja neuzrādītie ienākumi (37,2 procenti) un neuzrādītie darbinieki (17,4 procenti). Vidējā ienākumu daļa, kuru uzņēmumi slēpj no Valsts ieņēmumu dienesta, ir samazinājusies no 33,7 procentiem 2010. gadā (augstākais punkts) līdz 17,1 procentam 2017. gadā. Šajā pašā laika periodā neuzrādīto darbinieku skaits arī ir samazinājies uz pusi – no 14,6 līdz 7,4 procentiem no darbinieku kopskaita. Aplokšņu algu apkarošana arī ir devusi rezultātus. Proti, 2010. gadā aplokšņu algās maksāja vidēji 35,5 procentus no atalgojuma, 2017. gadā – 20,9 procentus. Koruptīvo maksājumu apjoms, ko uzņēmumi veic, lai panāktu sev labvēlīgus iestāžu lēmumus, 2017. gadā bija 8,4 procenti no visiem ienākumiem (pirms 2017. gada svārstījušies robežās starp 10 un 14 procentiem), un, lai piekļūtu valsts pasūtījumiem, – 5,1 procents (2010. gadā 9,5 procenti). Reģionālā griezumā vislielākā ēnu ekonomika 2017. gadā bija Rīgā (24,6 procenti no Rīgas IKP), bet nozaru griezumā – būvniecībā (35,2 procenti no nozares IKP).

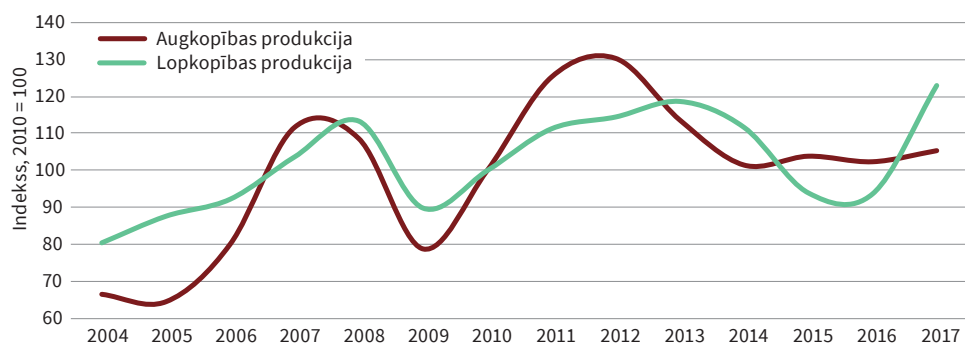
1.8.2. Pārmaiņas lauksaimniecībā

Vērtējot ES ietekmi uz Latvijas tautsaimniecību un uzņēmējiem, ir vērts minēt lauksaimniecību. Arī šis sektors ir piedzīvojis nozīmīgas pārmaiņas. Jāatgādina, ka Kopējās lauksaimniecības politikas ietvaros ES dalībvalstīs lauksaimniecībai tiek piemērots īpašs režīms. Tas nozīmē to, ka pēc pievienošanās ES, atšķirībā no pārējiem sektoriem, lauksaimniecības tirgus Latvijā tika deliberalizēts, un lauksaimnieki, ievērojot noteiktās ražošanas kvotas un citus nosacījumus, varēja saņemt atbalsta finansējumu. Sākotnējie pārmetumi, ka ES ir iznīcinājusi Latvijas cukura ražošanas nozari, laika gaitā ir zaudējuši nozīmi. Statistikas dati liecina, ka cenu rādītāju, tātad ienākumu, tendence lauksaimniecībā ir bijusi pozitīva, lai arī tie piedzīvojuši būtiskas svārstības (1.8.2.1. attēls). Salīdzinot ar 2004. gadu, 2017. gadā augkopības produkcijas cenu rādītājs bija par 39 procentiem augstāks, bet lopkopības – par 43 procentiem. Piekļuve ES lauksaimniecības maksājumiem un ienākumu pieaugums ir veicinājis lauksaimniecības zemes vērtības pieaugumu: 2004. gadā hektārs aramzemes maksāja 1001 eiro (26 reizes lētāk nekā

⁵⁰ Sauka, A. (2017). Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2017. gadā, prezentācija 8. ikgadējā ēnu ekonomikas konferencē, Rīgas Ekonomikas augstskola. Izgūts (10.04.2019.) no: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/a.saukas_prezentacija.pdf

Dānijā), 2017. gadā – 2975 eiro (17 reizes lētāk nekā Dānijā).⁵¹ Latvijā zemes vērtībai ir ievērojamas reģionālās atšķirības: cenas starpība starp dārgāko Zemgali un lētāko Latgali 2017. gadā bija 3,6 reizes. Lauksaimniecībā ir notikušas arī strukturālas pārmaiņas. Kopš 2010. gada (par agrākiem gadiem nav pieejami dati) lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības ir palielinājušās par 7,8 procentiem (no 1,76 miljoniem hektāru 2010. gadā līdz 1,93 miljoniem hektāru 2016. gadā). Ir arī samazinājies mazo un vidēja lieluma saimniecību skaits (zem 100 hektāriem), bet audzis lielo saimniecību skaits (virs 100 hektāriem). Audzis ir to pārtikas nozares uzņēmumu skaits, kurus kontrolē īpašnieki no citām ES dalībvalstīm. 2015. gadā tādi bija 30 (61 procents no ārvalstu uzņēmumu kopskaita), un to apgrozījums bija 430 miljoni eiro (75 procenti no ārvalstu uzņēmumu apgrozījuma šajā nozarē).

1.8.2.1. attēls. Lauksaimniecības produkcijas cenu indeksi (2010 = 100) pa gadiem (2004–2017)

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa [LIG115]

1.8.3. Uzņēmēju vērtējums

Latvijas uzņēmēji ES vienotajā tirgū jūtas samērā ērti. To apstiprina gan pētījumi⁵², gan uzņēmējus pārstāvošās organizācijas. Piemēram, Latvijas Darba devēju konfederācija atzīst, ka dalība ES šķietot pašsaprotama, turklāt ir apgūtas nepieciešamās iemaņas, lai darbotos līdzvērtīgi citu dalībvalstu privāto industriju lobētājiem. Līdzdalība Latvijas pozīciju formulēšanā vairs nenotiek tikai

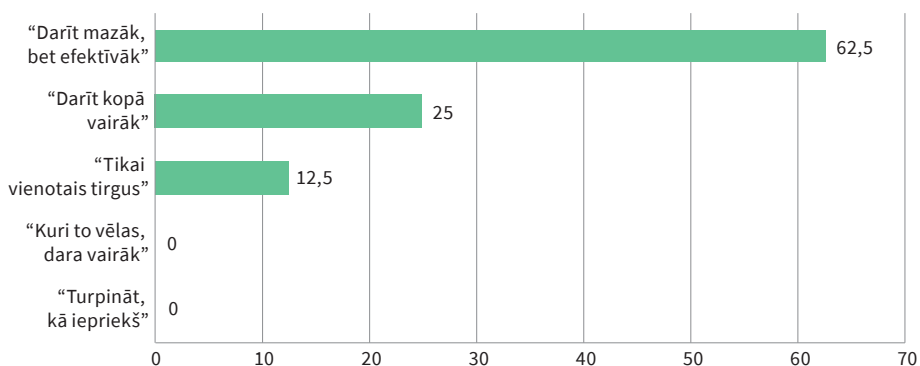
⁵¹ Dati par lauksaimniecības zemes cenu no Eurostata datu kopām [apri_lprc_h] un [apri_lprc]. Pārējie dati no Centrālās statistikas pārvaldes.

⁵² Piemēram, Meļķis, D. (2017). Between Eurocriticism and Eurorealism in Latvian economy. In: *Euro-scepticism in the Baltic States: Uncovering Issues, People and Stereotypes*. Aldis Austers and Karlis Bukovskis (eds.). LIIA, pp. 88–100.

“politikas aizkulisēs” – uzņēmēji reāli iedziļinās ES tiesību aktu projektos, jo saprot, ka tam ir nozīme biznesa darbībā. Līdz ar to iepriekšējā sajūta, ka mazas valstis nevar cerēt uz lielu privāto lobētāju klātbūtni Briselē⁵³, ir zaudējusi aktualitāti, pat par spīti tam, ka Latvijā mītnes vietu joprojām nav atradušas lielas, Eiropas mērogā nozīmīgas industrijas.

Latvijas uzņēmēji ir ieinteresēti ES attīstībā un spēj daudz labāk izprast procesus, un to apliecina LDDK 2017. gadā īstenotā uzņēmēju aptauja par vēlamākajiem ES nākotnes attīstības scenārijiem. Šajā aptaujā 62,5 procenti no aptaujātajiem uzņēmējiem izvēlējās scenāriju “darīt mazāk, bet efektīvāk” un 25 procenti – “darīt kopā vairāk”. Pārējie scenāriji, piemēram, “tikai vienotais tirgus”, “turpināt kā iepriekš” un “kuri to vēlas, dara vairāk”, saņēma atbalstu tikai dažu procentpunktu apmērā (1.8.3.1. attēls).

1.8.3.1. attēls. Latvijas uzņēmēju skatījums uz ES nākotnes scenārijiem procentos

Avots: LDDK aptauja par Eiropas Komisijas ierosinātajiem Eiropas nākotnes attīstības scenārijiem

Tajā pašā laikā uzņēmēji ir sapratuši, ka vienotība ES vienotajā tirgū ir vien ideāls, kas praksē darbojas samērā nosacīti. Mācīšanās lielā mērā ir notikusi no kolēģu rūgtās pieredzes. Tāds liktenis 2004. gadā piemeklēja Latvijas uzņēmumu “Laval un Partneri”, kurš nodarbojās ar celtniecības pakalpojumu sniegšanu Zviedrijā, izmantojot Latvijas darbaspēku. Uzņēmums atteicās parakstīt kolektīvo vienošanos par darba samaksu un citiem noteikumiem ar Zviedrijas celtnieku arodbiedrību, aizbildinoties, ka analogiska vienošanās ir jau parakstīta ar Latvijas celtnieku arodbiedrību. Atteikums izraisīja protestus, un uzņēmumam nācās

⁵³ Kažoka, I. (2014). *Latvijas 10 gadi Eiropas Savienībā: sabiedrības noskaņojums un lēmumu pieņemšana*. Providus, 25.–26. lpp.

pārtraukt darbību Zviedrijā. Lai arī 2007. gadā ES Tiesa lēma par labu Latvijas kompānijai, uzņēmums jau bija bankrotējis.

Arī vēlāk Latvijas uzņēmumi ir sastapušies ar protekcionismu vecajās dalībvalstīs, tāpēc mēģinājumus ES mērogā grozīt noteikumus, piemēram, attiecībā uz komandētajiem darbiniekiem un sauszemes pārvadātāju drošības un darba laika standartiem, traktē kā šo veco dalībvalstu lobētu procesu. Uzņēmēju ieskatā tādai nelielai valstij kā Latvija ir pastāvīgi jābūt gatavībā pārvērtēt savas ekonomiskās intereses un tās aktīvi aizstāvēt. LDDK arī atzīst, ka “savienoto trauku princips”, respektīvi, atvērtas robežas darbaspēka kustībai, pārmērīgi lielu ekonomisko un sociālo atšķirību apstākļos nav nākušas Latvijai par labu un novedušas pie darbaspēka trūkuma.

Taču Latvijā ir nozares, kas vēlas vairāk regulācijas ES līmenī. Piemēram, finanšu pakalpojumu nozare izjūt konkurences spiedienu no labāk kapitalizētām finanšu iestādēm citās dalībvalstīs jaunu finanšu tehnoloģiju un pakalpojumu attīstīšanā, tāpēc, lai nodrošinātu arī sev vietu jauno tehnoloģiju vidē, ierosina izveidot vienotu Eiropas mēroga sistēmu jauno pakalpojumu testēšanai (tā dēvētās *regulatory sandboxes* jeb regulācijas smilškastēs, uz kurām tiek attiecinātas atvieglotas uzraudzības prasības).⁵⁴ Otrkārt, ņemot vērā plašos naudas atmazgāšanas gadījumus, tiek aicināts ES līmenī īstenot ne tikai sistēmiski nozīmīgu banku uzraudzību, bet arī uzraudzību attiecībā uz cīņu pret naudas atmazgāšanu.⁵⁵ Šāda banku vēlme ir labi saprotama, jo ir atklājies, ka mātes bankas un vietējās valsts pārvaldes struktūras ir piesegušas naudas atmazgāšanu, turklāt atsevišķos gadījumos negodprātīgi manipulējušas ar šo informāciju, nodarot ievērojamus zaudējumus vietējai banku nozarei.

Uzņēmējiem ir samērā kritisks skatījums arī attiecībā uz ES strukturālo fondu apguves gaitu Latvijā. Piemēram, tiek norādīts, ka veidojas atkarība no ES naudas. Arī finansējuma sadale tiek pārmērīgi fragmentēta. Tā vietā, lai rūpētos par visiem, lietderīgāk būtu bijis atbalstīt lielos nozaru līderus, kas tālāk radītu biznesa iespējas mazākajiem spēlētājiem. LDDK par problēmu atzīst arī to, ka struktūrfondu apguvē pārmērīga priekšroka tiek dota dārgu tehnoloģisko iekārtu iegādei, piemēram, arodskolām, pienācīgu uzmanību neveltot investīcijām cilvēkresursu attīstībā un kvalitatīvu pedagoģu sagatavošanā.⁵⁶

⁵⁴ Melķis, D. (2017). Between Eurocriticism and Eurorealism in Latvian economy. In: *Eurocepticism in the Baltic States: Uncovering Issues, People and Stereotypes*. Aldis Austers and Karlis Bukovskis (eds.). LIIA, pp. 97–98.

⁵⁵ Intervija ar bankas “Citadele” pārstāvi.

⁵⁶ Intervija ar LDDK pārstāvi.

1.8.4. Sociālais dialogs

Vērtējot sociālo politiku Latvijā, 2002. gadā Eiropas Komisija secināja, ka sociālajā dialogā dominē trīspusējā struktūra (darba devēju organizācijas, arodbiedrības un valdība), taču izpratne par divpusējā sociālā dialoga nozīmi ir vāja. Tika arī atzīts, ka gan sociālo partneru, gan valdības kapacitāte ir pārāk zema, lai sekmīgi īstenotu sociālo dialogu.⁵⁷ Šobrīd, intervējot gan darba devēju (LDDK), gan arodbiedrību (Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības, LBAS) pārstāvjus, rodas pārliecība, ka sadarbība sekmējas daudz labāk.

LBAS uzsver, ka sociālās likumdošanas saskaņošana ar ES prasībām Latvijai ir nākusi par labu – likumdošana ir kļuvusi modernāka un ir vairāk vērsta uz darbinieku aizsardzību. Vislabākā situācija esot lielajos uzņēmumos, kuros darbojas arodbiedrības. No LBAS skatpunkta ne visas sociālās iniciatīvas ir atbalstāmas, jēdzīgāk ir nodrošināt “taisnīgu nevienlīdzību”. Piemēram, LBAS iebilst pret minimālā atalgojuma unificēšanu, jo darba slodzes starp nozarēm nav salīdzināmas. Turklāt ražīguma izaugsme nevar būt pašmērķis – svarīgāk ir nodrošināt, lai saglabātos uzņēmumu konkurētspēja.

LDDK savukārt uzsver, ka kopš pievienošanās ES attieksme pret sociālo dialogu ir mainījusies, uzņēmēji ir kļuvuši sociāli atbildīgāki, un ir mainījušās arī pašas LDDK prioritātes, līdzās izaugsmei izceļot arī labklājības motīvu. Sociālais dialogs uzņēmumu (koplīgumi) un nozaru (ģenerālvienošanās) līmenī palīdz sakārtot tautsaimniecības nozares, atzīst LDDK, lai gan pretestība no atsevišķu uzņēmēju puses esot liela, kas izskaidrojams ar izpratnes trūkumu.

Lai arī LBAS norāda, ka ir spēcīgākā arodbiedrību apvienība Baltijas valstīs, statistika tomēr liecina, ka arodbiedrību pārstāvības aptvērums vājinās. Saskaņā ar Starptautiskās Darba organizācijas datiem 2003. gadā 21 procents no Latvijā strādājošajiem bija arodbiedrību biedri, 2015. gadā – tikai 12,6 procenti. Arī koplīgumu statistika nav iepriecinoša, jo to strādājošo daļa, uz kuriem attiecas koplīgumi, ir samazinājusies no 22 procentiem 2007. gadā līdz 14,8 procentiem 2015. gadā.⁵⁸ Kā atzīst LBAS pārstāvji, liels izaicinājums ir pašu strādājošo izpratnes trūkums par piedalīšanās arodbiedrībās nozīmību.⁵⁹

⁵⁷ European Commission. (2002). 2002 Regular Report on Latvia's progress towards accession, pp. 83–84.

⁵⁸ Dati no: International Labour Organization, Ilostat, Industrial relations, Latvia. Izgūts (13.03.2019.) no: http://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page3.jspx?MBI_ID=9

⁵⁹ Par to, ka arodbiedrību centieniem bieži nav vēlamā efekta, var lasīt arī citos pētījumos. Piemēram, Reire, G., Lulle, A. (2017). Annual Review of Labour Relations and Social Dialogue: Baltics 2017, Friedrich-Ebert-Stiftung, p. 2. Izgūts (13.03.2019.) no: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bratislava/14465.pdf>

1.8.5. Tirgus uzraugošo institūciju vērtējums

Viens no Latvijas lielākajiem izaicinājumiem pēc pievienošanās ES bija administratīvās kapacitātes stiprināšana dažādās tirgus uzraudzības jomās un ES noteikumu efektīva piemērošana.⁶⁰ Divām jomām ES vienotajā tirgū ir īpaša nozīme – patērētāju tiesību aizsardzībai un konkurences tiesībām. Uzraudzību šajās jomās īsteno nacionālās iestādes, taču to darbības efektivitātei ir ietekme uz visu ES, kā to nesen apliecināja precedents ar nepiemērotu lopu izmantošanu gaļas ražošanai Polijā. Ir pamats diskusijai par to, vai kopš pievienošanās ES ir uzlabojusies uzņēmēju izpratne par principiem, uz kuriem balstās ES vienotais tirgus, no vienas puses, un vai ir radīta pietiekama administratīvā kapacitāte ES noteikumu pareizas piemērošanas kontrolei, no otras puses.

Gan Patērētāju tiesību aizsardzības centrs (PTAC), gan Konkurences padome (KP) ir vienisprātis, ka ES likumdošanas pārņemšana ir palīdzējusi Latvijā sakārtot abas jomas.⁶¹ ES “aizmugurei” ir bijusi liela nozīme arī vēlākos gados, kad Latvijā bija jāpārņem jaunas direktīvas. Patērētāju tiesību aizsardzības jomā bez stingra ES atbalsta Latvijai būtu pietrūcis politiskās gribas piemērot, piemēram, direktīvu par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos (esot bijusi milzīga pretestība no pakalpojumu sektorā strādājošiem uzņēmumiem). Konkurences jomā līdzīga situācija esot bijusi ar izmaiņām Konkurences likumā attiecībā uz publisko personu darbībām, – tikai ES atbalsta un KP neatlaidības dēļ likuma grozījumi 2019. gada 28. martā ir pieņemti Saeimā 3. lasījumā.

Abas iestādes ir apmierinātas ar to, ka ir augusi to ietekme un atpazīstamība. Abas ir izjutušas ES atbildīgo institūciju pretimnākšanu un gatavību iespēju robežās rēķināties ar specifiskām Latvijas interesēm. Ļoti pozitīvi ir arī tas, ka ES Tiesa augstu vērtē Latvijas nacionālo tiesu kompetenci konkurences tiesību jomā.⁶²

Vienlaikus gan PTAC, gan KP arī atzīst, ka ir vēl daudz darāmā, lai uzlabotu Latvijas uzņēmēju izpratni par godīgas komercprakses nozīmi. Piemēram, KP aptauja 2018. gada decembrī atklāja, ka katrs desmitais Latvijas uzņēmējs joprojām būtu gatavs apzināti vienoties ar konkurentiem par cenām vai īstenot citu konkurences kropļojumu, lai gūtu prettiesisku peļņu un liktu patērētājiem pārmaksāt.⁶³ Arī patērētāju tiesību aizsardzības jomā vēl daudz darāmā: saskaņā ar

⁶⁰ Vairāk par problemātiskajiem sektoriem Latvijā: European Commission. (2003). Comprehensive monitoring report on Latvia's preparations for membership, p. 57. Izgūts (13.03.2019.) no: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/2003/cmr_lv_final_en.pdf

⁶¹ Intervijas ar PTAC un KP pārstāvjiem.

⁶² Intervija ar ES Tiesas tiesnesi.

⁶³ Konkurences padome (05.12.2018.). Katrs desmitais Latvijas uzņēmējs pretlikumīgas peļņas gūšanas dēļ ir gatavs apzināti kropļot konkurenci. Izgūts (13.03.2019.) no: <https://www.kp.gov.lv/posts/katrs-desmitais-latvijas-uznemejs-pretlikumigas-pelnas-gusanas-del-ir-gatavs-apzinati-kroplot-konkurenci>

Eiropas Komisijas *Consumer Markets Scoreboard* (Patēriņa tirgus indekss) vērtējumu 2018. gadā Latvijas sniegums bija zem ES vidējā rādītāja.⁶⁴

Secinājumi

2003. gadā ekonomisti Latvijas dalībā ES saskatīja garantiju tam, ka celsies Latvijas tautsaimniecības konkurētspēja pasaulē un vispārējā labklājība, notiekot pārejai no darbietilpīgas ekonomikas uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku.

Nenoliedzami, Latvija ir sasniegusi ievērojamu progresu kopš pievienošanās ES, un daudzi ekonomiskie un sociālekonomiskie rādītāji ir uzlabojušies. Taču atsevišķos aspektos atbilde uz jautājumu, vai dalība ES tam ir bijusi priekšnoteikums, nav nedz vienkārša, nedz viennozīmīga.

Ņemot vērā identificētos izaicinājumus, par būtiskākajiem atzīstami šādi virzieni Latvijas nākotnes attiecībās ar ES:

- infrastruktūras (ceļu, dzelzceļa, jūras, kabeļu un cauruļvadu) savienojumu tālāka attīstīšana starp ES un Baltijas valstīm, tādējādi ciešāk integrējot šo reģionu Eiropas transporta tīklos un mazinot nošķirtību no ES attīstītākajām dalībvalstīm;
- arī tuvākajā nākotnē Latvija izjutīs vajadzību pēc ES fondu finansējuma. Taču, lai novērstu atkarību no ES finansējuma, turpmāk lielāks uzsvars būtu liekams uz līdzekļu piešķirumiem konkursu veidā, turklāt lielāku finansējuma daļu novirzot zinātnes un inovāciju attīstībai, uzņēmumu kooperācijas atbalstam un jaunu uzņēmumu attīstībai;
- ir būtiski padziļināt ES integrāciju pakalpojumu un digitālās ekonomikas jomās, kurās atšķirībā no rūpniecības izpaužas Latvijas ekonomiskās priekšrocības. Turklāt būtu nepieciešams izveidot vienotu Eiropas patentu reģistru, lai atvieglotu šādu patentu reģistrāciju un aizsardzību, kā arī atvieglot noteikumus piekļuvei patentētajām tehnoloģijām;
- jomas, kurām būtu jāvelta lielāka uzmanība un resursi, ietver, piemēram, lielāku ienākumu vienlīdzību starp iedzīvotāju sociālajām grupām un reģioniem, nabadzības izskaušanu, elastīgu izglītības piedāvājumu un arodprasmju piedāvājuma paplašināšanu, veselības aprūpes tālāku uzlabošanu, tiesu sistēmas efektivizāciju, korupcijas un ēnu ekonomikas apkarošanu, maksātspējas procesu sakārtošanu, mobilitātes iespēju paplašināšanu starp reģioniem un starp Latviju un citām ES dalībvalstīm, sociālā dialoga stiprināšanu un uzņēmēju informēšanu par augstu godīgas konkurences un patērētāju drošības standartu nozīmi ES vienotajā tirgū;

⁶⁴ European Commission. (2018). *Consumer Markets Scoreboard: 2018 Edition*, pp. 134–136.

- ir jāmainās uzskatiem par to, kāda nozīme ir Latvijas investīcijām ārvalstīs. Ir zināms, ka visintensīvākā investīciju apmaiņa notiek starp attīstītākajām valstīm, un parasti tā ir divvirzienu kustība. Arī Latvijai ir nepieciešams iekļauties šādā iekšējo un ārējo investīciju apmaiņā, bet, lai tas notiktu, jāstiprina vietējo uzņēmumu spēja radīt inovatīvus produktus un veikt uzņēmējdarbību globālā mērogā;
- Latvijas tālākā ekonomiskā attīstība būs lielā mērā atkarīga no eksporta iespējām ES iekšējā tirgus ietvaros, tāpēc Latvijas interesēs būtu mazināt esošo ekonomisko nelīdzsvarotību starp ES ziemeļu un dienvidu valstīm.

II SOCIĀLEKONOMISKĀS PĀRMAIŅAS LATVIJĀ

ES pastāv virkne politiku/programmu sociālekonomisko pārmaiņu veicināšanai dalībvalstīs. Tiek uzsvērts, ka sociālais progress, kas vērsts uz augstu nodarbinātības un sociālās aizsardzības līmeni, dzīves līmeņa paaugstināšanu un dzīves kvalitāti, kā arī ekonomisko un sociālo kohēziju, ir Eiropas sabiedrības modeļa galvenais elements, ko raksturo līdzsvars starp sociālo taisnīgumu un ekonomisko efektivitāti. ES sevi pozicionē kā sociālo pārmaiņu katalizatoru, kas cenšas palielināt nodarbinātības un darba ņēmēju mobilitāti, uzlabot darba vietu kvalitāti un darba apstākļus, iesaistīt strādājošos dialogā ar uzņēmumu vadību, cīnīties pret nabadzību un sociālo atstumtību, veicināt vienlīdzīgas iespējas un apkarot diskrimināciju, kā arī modernizēt sociālo aizsardzību. Vienlaikus ar izglītības, jaunatnes un sporta programmu palīdzību tiek stiprināta Eiropas dimensija, veicināta mobilitāte un starptautiskā sadarbība.

ES sociālā politika aptver plašu tēmu loku, piemēram, tādu kā darba ņēmēju dzīves un darba apstākļi, viņu veselība un drošība, vienlīdzīgas iespējas vīriešiem un sievietēm, dialogs starp sociālajiem partneriem, cilvēkresursu attīstība, nodarbinātība, sociālā aizsardzība, sociālā atstumtība. Taču vairums šo sociālekonomiskās nozīmes politiku, piemēram, ekonomiskās, nodarbinātības, sociālās, veselības, izglītības, kultūras u. c. politikas, ietilpst vai nu tā dēvēto dalīto kompetenču, vai atbalsta kompetenču grupā. Tas nozīmē, ka šajās jomās rīcība ES līmenī parasti aprobežojas ar vispārīgu principu un mērķu nosprašanu, dalībvalstu ziņā atstājot instrumentu izvēli, kā šos nospraustos mērķus sasniegt. Izņēmumi ir ekonomiskās, sociālās un teritoriālās kohēzijas politika un atsevišķi sociālās un sabiedrības veselības politikas aspekti – šajās jomās ES līmenī var tikt izstrādāti dalībvalstīm saistoši noteikumi.

ES sociālekonomiskās politikas tiek veidotas, izmantojot dažādus instrumentus, tostarp tiesību aktus, Eiropas Sociālo fondu, kā arī realizējot pasākumus konkrētās jomās, piemēram, tādās kā sabiedrības veselība, nabadzība un invalīdu loma. Liela nozīme tiek atvēlēta atvērtās koordinācijas metodei, kas balstās uz regulāru dalībvalstu progresa novērtējumu konkrētās jomās. Šo instrumentu skaitā ir stratēģija “Eiropa 2020” – ES izaugsmes un nodarbinātības programma desmit gadiem (2011–2020), un tajā ir uzsvērtas gudras, ilgtspējīgas un integrējošas izaugsmes nozīme, lai pārvarētu Eiropas ekonomikas strukturālās nepilnības, uzlabotu konkurētspēju un liktu pamatus ilgtspējīgai sociālajai tirgus ekonomikai. Šīs programmas ietvaros ES dalībvalstīs ir apņēmušās līdz 2020. gadam sasniegt virkni indikatoru, piemēram, nodarbinātībā – 75 procentiem cilvēku vecumā no 20 līdz 64 gadiem ir jāstrādā; pētniecībā jāiegulda vismaz 3 procenti no ES IKP; klimata pārmaiņu un enerģētikas jomā – siltumnīcefekta gāzu emisijām jābūt par

20 procentiem zemākām nekā 1990. gadā, 20 procenti enerģijas jāiegūst no atjaunojamiem energoresursiem un par 20 procentiem jāuzlabo energoefektivitāte; izglītībā – nepieļaut, lai izglītību priekšlaikus pamestu vairāk nekā 10 procenti skolēnu, un lai vismaz 40 procentu cilvēku vecumā no 30 līdz 34 gadiem iegūtu augstāko izglītību; nabadzības izskaušanas un sociālās atstumtības jomā – visā ES vismaz par 20 miljoniem jāsamazina to cilvēku skaits, kuri dzīvo nabadzībā vai ir sociāli atstumti.

Jāuzsver, ka sociālekonomiskas pārmaiņas noris ne tikai ES politiku iespaidā. Liela nozīme ir arī valstu iekšējiem sociālajiem procesiem, kuru ietvaros mainās sabiedrības vērtības, attieksme un ikdienas prakses. Piemēram, svarīga ir attieksmes maiņa cilvēkiem pret sevi, pret līdzcivēkiem un pret dažādām institūcijām, tajā skaitā valsts iestādēm. Nozīmīga ir arī sabiedrību nelabvēlīgi ietekmējošas rīcības izskaušana (ar vai bez tiesībsargājošo institūciju iesaistes), piemēram, tādas rīcības kā zagšana, krāpšana, melošana, lai to vietā veidotos noderīgākas prakses, piemēram, lielāka uzticēšanās un funkciju deleģēšana – divas vērtības, bez kurām nav iespējama tāda līmeņa indivīdu profesionālā specializācija, kāda novērojama augsti organizētās un attīstītās sabiedrībās. Liela nozīme šādu vērtību un prakšu pārmaiņu veicināšanā ir cilvēku pārrobežu mobilitātei. Cilvēkiem pārvietojoties, tiek nodrošināta arī informācijas apmaiņa par dažādās sabiedrībās pastāvošajiem priekšstatiem un rīcības modeļiem.

Jebkurā gadījumā, runājot par sociālekonomiskajām pārmaiņām, nevar neapminēt eiropeizācijas konceptu, turklāt tā iespējami plašākajā formulējumā, kādu, piemēram, piedāvā Klaudio Radelli.⁶⁵ Saskaņā ar Radelli skatījumu eiropeizācija ir virkne procesu, kuru laikā tiek radīti, izplatīti un institucionalizēti gan formāli, gan neformāli noteikumi, arī procedūras, politiskās paradigmas, stili un prakses, kas sākotnēji tiek definētas un konsolidētas ES politiskajā procesā un pēc tam tiek iekļautas dalībvalstu nacionālā līmeņa diskursā, politiskajā struktūrā un publiskajās politikās. Respektīvi, no šāda skatpunkta eiropeizācija ir divvirzienu process (valstis – ES un ES – valstis), turklāt eiropeizācijas process nav saistīts tikai ar ES formālo noteikumu pārņemšanu, bet arī neformālo noteikumu, procedūru un uzvedības standartu ieviešanu.

Latvijai, pievienojoties ES, bija jādemonstrē atbilstība ES formālajiem noteikumiem – ES dalībvalstu tiesību un pienākumu kopumam (*acquis communautaire*), tajā skaitā arī sociālekonomiskajās politikās. Latvijai bija jāapliecina, ka tā respektē iedzīvotāju ekonomiskās, sociālās un kultūras tiesības, piemēram, tiesības uz iztikas līdzekļu minimumu, sociālo nodrošinātību, brīvību būt par

⁶⁵ Radaelli, C. M. (2000). Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. *European Integration Online Papers*, Vol. 4, Issue. 8. Izgūts (14.03.2019.) no: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-008.pdf>

arodbiedrības biedru, tiesības streikot, bezmaksas izglītību un tamlīdzīgi. Latvija to spēja, taču saskaņā ar ES vērtējumu⁶⁶ tolaik vēl pastāvēja nepilnības attiecībā uz nelabvēlīgā situācijā nonākušo cilvēku iesaisti darba tirgū, uz infrastruktūras izveidi, kas nepieciešama lielākas darbaspēka mobilitātes nodrošināšanai, un arī attiecībā uz izglītības sistēmas kvalitāti. Tika uzsvērtas efektīvas īstenošanas un izpildes nozīme attiecībā uz darba tiesībām, veselību un drošību un sabiedrības veselību, un tika atgādināts, ka jāturpina ieguldīt administratīvo spēju stiprināšanā, jo īpaši – attiecībā uz pārbaudēm, sadarbību un koordināciju visos pārvaldes līmeņos.

2.1. Sociālekonomiskā situācija

Latvijas iedzīvotāju sociālekonomiskā situācija un dzīves kvalitāte ir būtiski uzlabojusies kopš Latvijas iestāšanās ES. Ir auguši iedzīvotāju ienākumi, samazinājies bezdarbs, dažādojusies mājsaimniecību patēriņa struktūra, proti, šajā struktūrā vairs tik izteikti nedominē pārtika, un šodien ģimenes Latvijā spēj vairāk līdzekļu atļūcināt arī sekundārām vajadzībām, piemēram, transportam un atpūtai arī zemu ienākumu iedzīvotāju kvintiļu grupās (2.1.1. tabula).

2.1.1. tabula. Patēriņa izdevumu sastāvs un struktūra procentos ienākumu kvintiļu grupās vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī

	1		2		3		4		5	
	2004	2017	2004	2017	2004	2017	2004	2017	2004	2017
Pārtika un bezalkoholiskie dzērieni	41,0	33,1	39,1	29,9	35,4	28,4	30,5	25,3	21,5	20,5
Alkoholiskie dzērieni, tabaka	4,3	4,0	3,1	2,7	3,4	2,9	3,6	3,6	3,4	3,1
Apģērbi un apavi	5,6	4,9	5,8	4,9	6,8	4,9	7,4	6,6	8,4	7,4
Mājoklis, ūdens, elektroenerģija, gāze un cits kurināmais	13,3	17,6	16,0	17,1	13,9	16,6	12,7	15,1	10,6	12,6
Mājokļa iekārta, mājturības piederumi un mājas uzkopšana	3,8	3,7	4,4	4,3	4,2	4,7	5,6	5,2	6,1	5,5
Veselība	3,1	5,6	5,5	9,1	4,5	8,3	3,8	5,9	3,5	5,3
Transports	8,7	11,3	7,6	11,1	9,4	11,6	11,5	14,6	16,1	17,3
Sakari	5,3	5,4	6,0	4,6	6,3	4,4	7,3	4,2	7,0	3,8
Atpūta un kultūra	5,3	5,2	4,7	6,3	5,8	6,9	6,1	7,9	7,4	9,5
Izglītība	1,2	1,3	0,9	1,0	1,5	1,5	1,9	1,0	2,3	1,2
Restorāni, kafējnīcas un viesnīcas	4,3	3,0	2,8	3,6	4,4	4,0	5,0	4,6	7,0	7,0
Dažādas preces un pakalpojumi	4,2	5,0	4,1	5,4	4,4	5,7	4,7	6,0	6,6	6,8

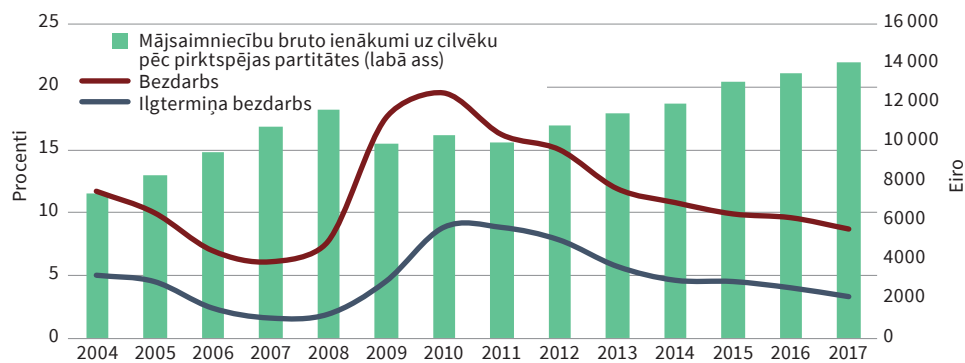
Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa [MBG140]

⁶⁶ Eiropas Komisija. (09.10.2002.). Regulārais ziņojums par Latvijas progresu attiecībā uz pievienošanu.

Latvijas sociālekonomisko progresu pēc pievienošanās ES lielā mērā raksturoja tieši iekšējā patēriņa attīstība. Piemēram, laikā starp 2004. un 2017. gadu mājsaimniecību patēriņš ir pieaudzis no 9,5 līdz 13,8 miljardiem eiro jeb 1,45 reizes, un iekšējais patēriņš bija nozīmīgs ekonomiskās attīstības dzinulis līdz 2008. gadam. Latvijas iedzīvotājiem ir radusies piekļuve daudz plašākam un cenu ziņā samērīgākam preču un pakalpojumu klāstam neatkarīgi no tā, vai runa ir par pārtikas produktiem, sadzīves lietām vai mājokļiem.

Ienākumu un bezdarba dinamika ir atspoguļota 2.1.1. attēlā. Redzams, ka ir bijuši divi izaugsmes periodi: no 2004. līdz 2007. gadam un no 2010. gada līdz 2017. gadam. Pēdējos gados bezdarbs turpina samazināties, arī ilgtermiņa bezdarbs, lai gan tā līmenis vēl nav nokritis līdz pirmskrīzes rādītājam. Toties reālo ienākumu dinamika ir pozitīvāka – lai gan 2009.–2011. gada periodā ir vērojams kritums, ienākumi ir auguši un jau ir būtiski pārsnieguši pirmskrīzes līmeni. Kopumā, salīdzinot 2004. un 2017. gadu, mājsaimniecību ienākumi ir palielinājušies teju divas reizes. Aplūkojot mājsaimniecību ienākumus naudas izteiksmē, skaitļi ir pieticīgāki, proti, mājsaimniecību ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli (ienākumi no algota darba, transfertiem, īpašuma un pašnodarbinātības) ir pieauguši vidēji no 141,33 eiro 2004. gadā līdz 488,84 eiro 2017. gadā, taču relatīvā izteiksmē šie ienākumi ir auguši īpaši strauji – 3,4 reizes.

2.1.1. attēls. Reālo ienākumu un bezdarba dinamika Latvijā pa gadiem (2004–2017)

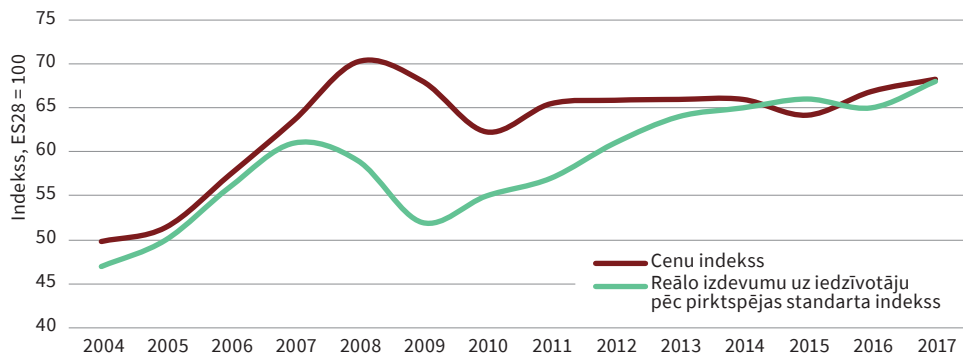

Avots: Eurostata datu kopas [une_rt_a], [une_ltu_a] un [sdg_10_20]

Ienākumiem konverģējot ar ES attīstītākajām dalībvalstīm, konverģējušas ir arī izmaksas. 2.1.2. attēlā ir atspoguļota cenu un reālo izdevumu pēc pirktspējas paritātes standarta konverģences ar ES28 vidējiem rādītājiem dinamika. Šajā attēlā spilgti redzams, kā krīze 2008.–2010. gadā iespaidoja iedzīvotāju ienākumus

un rezultātā reālo patēriņu, vai, precīzāk runājot, kā izpaudās iekšējā devalvācija. Iekšējās devalvācijas laikā tautsaimniecības konkurētspēja tiek atjaunota, nevis devalvējot nacionālo valūtu, bet gan nospiežot cenas tautsaimniecības iekšienē, samazinot iedzīvotāju ienākumus un patēriņu.

2.1.2. attēls. Cenu un iedzīvotāju reālo izdevumu uz cilvēku pēc pirktspējas standarta indeksi salīdzinājumā ar ES28 vidējiem rādītājiem (ES28 = 100) pa gadiem (2004–2017)

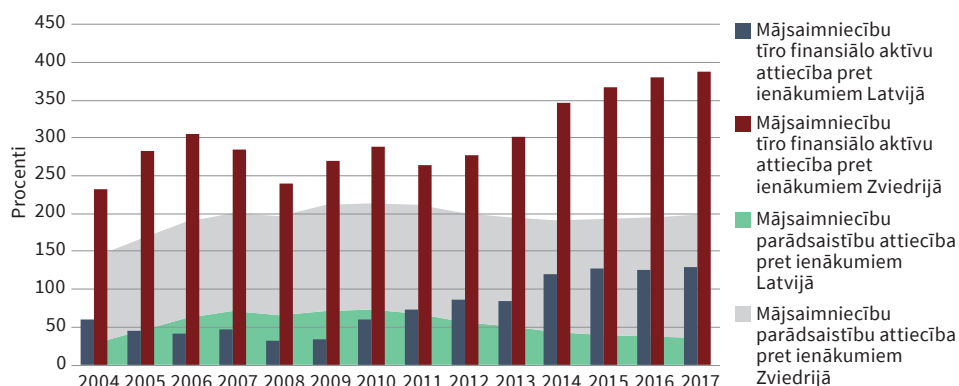
Avots: Eiropas Komisijas datu kopas [prc_ppp_ind]

Pateicoties Latvijas integrācijai ES, Latvijas iedzīvotāji var dzīvot tīrākā un veselīgākā vidē, baudīt lielāku finansiālo noguldījumu aizsardzību, augstākus sociālās drošības, personas datu un patērētāju tiesību aizsardzības standartus. ES mērogā īstenotā brīvā personu un darbaspēka kustība, izglītības programmu sāpīgšana un profesionālu kvalifikāciju atzišana regulētajās profesijās savukārt nodrošina piekļuvi citu ES dalībvalstu darba tirgiem. Latvijas iedzīvotājiem ir pieejami arī lētāki un plašāki telekomunikāciju pakalpojumi un kvalitatīvāka publiskā infrastruktūra, tajā skaitā valsts centrālie autoceļi.

Apmainā pret šiem un citiem ieguvumiem Latvijas iedzīvotājiem ir nācies samierināties ar būtiski augstākām akcīzes preču cenām, piemēram, degvielai, tabakas izstrādājumiem un alkoholiskajiem dzērieniem. Piemēram, laikā starp 2004. un 2017. gadu cenas kopumā ir augušas 1,7 reizes, bet degvīna cena ir teju dubultojusies, savukārt tabakas izstrādājumu cenas ir augušas 4,8 reizes. Tas ir radījis vēlmi ne vienam vien cilvēkam pievērsties šo preču kontrabandai no kaimiņvalstīm – Baltkrievijas un Krievijas. No otras puses, akcīzes nodoklim nav tik daudz fiskāls, cik patēriņa ieradumus mainošs mērķis, atturot cilvēkus no veselībai un videi bīstamu produktu patēriņa. Kā redzams 2.1.1. tabulā, alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu patēriņa īpatsvars ir samazinājies gandrīz visās

iedzīvotāju ienākumu pamatgrupās. Audzis arī atkritumu apjoms – visā tautsaimniecībā no 556 līdz 1292 kilogramiem uz iedzīvotāju, tātad 2,3 reizes. Tajā pašā laikā pārstrādāto sadzīves atkritumu apjoms ir pieaudzis no 25 līdz 56 procentiem no kopējo atkritumu apjoma (vidējais attiecīgais rādītājs ES 2016. gadā bija 55 procenti), kas ir ļoti pozitīva attīstība. Mainījušies arī Latvijas iedzīvotāju enerģijas ieguves un patēriņa ieradumi. Piemēram, šobrīd salīdzinājumā ar 2001. gadu enerģijas patēriņā stipri mazāk tiek izmantota koksne un akmeņogles, savukārt vairāk – elektrība un gāze. Latvijai arī izdevies samazināt enerģijas primārā patēriņa apjomus par 6,7 procentiem, ja salīdzina 2004. gada datus ar 2016. gada datiem. Tas noticis apstākļos, kad iedzīvotāju tēriņi par elektroenerģiju, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, ir auguši trīs reizes (no 123,51 eiro 2001. gadā līdz 372,92 eiro 2015. gadā).

2.1.3. attēls. Mājsaimniecību turība un parādsaistību attiecība pret ienākumiem Latvijā un Zviedrijā pa gadiem (2004–2017)

Avots: Eiropas Komisijas dati [nasa_10_ki]

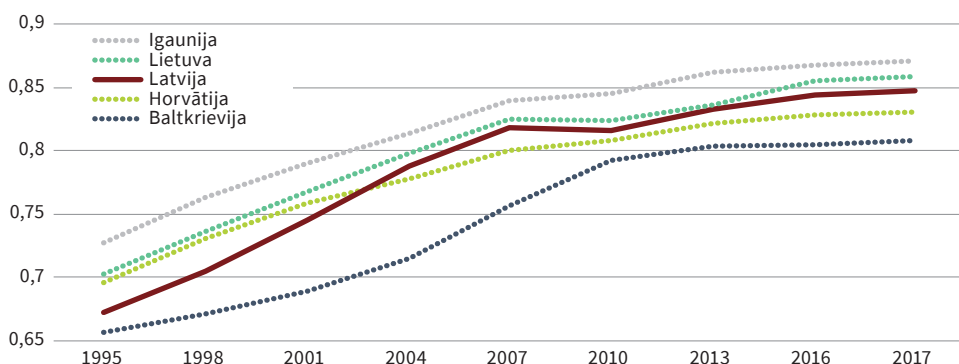
Analīze par pārmaiņām Latvijas iedzīvotāju sociālekonomiskajā situācijā būtu nepilnīga, ja netiktu izvērtētas izmaiņas mājsaimniecību turībā un parādsaistībās. Jāatgādina, ka viens no tautsaimniecības pārkaršanas iemesliem 2005.–2007. gadā bija ārvalstu investīciju stimulētais nekustamā īpašuma bums Latvijā. Šajā laikā daudzas mājsaimniecības, kuras līdz tam nebija apgrūtinātas ar parādsaistībām, plaši izmantoja komercbanku hipotekārās un patēriņa kredītēšanas pakalpojumus. Samērīgs mājsaimniecību parādsaistību pieaugums ir ļoti vēlams, jo veicina valsts finanšu sistēmas attīstību un jaunu uzkrājumu veidošanos. Latvijas gadījumā viena problēma bija tā, ka, sākot ar 2006. gadu, aizņemšanās pārsniedza

mājsaimniecību aktīvus (2.1.3. attēls), tātad kļuva pārmērīga, samērojot ar iedzīvotāju turību. Otra problēma – galvenais avots aizņēmumu finansēšanai bija nevis iekšējie uzkrājumi, bet gan ārējie avoti, tādējādi arvien lielākā mērā ieslīgstot atkarībā no naudas ieplūdēm no ārvalstīm, pakļaujot tautsaimniecību kapitāla bēgšanas apdraudējumam. Sākot ar 2011. gadu, situācija strauji uzlabojās – samazinājās mājsaimniecību parādsaistību attiecība pret ienākumiem, turklāt auga mājsaimniecību finansiālo aktīvu apjoma rādītājs jeb turība. Jau 2017. gadā Latvijas iedzīvotāji ir daudz mazākā apmērā noslogoti ar parādsaistībām nekā, piemēram, Zviedrijā, taču Latvijas iedzīvotāju turība ir daudz mazāka.

2.2. Dzīves kvalitāte un iekļaujoša sabiedrība

Dzīves kvalitāti valstīs un tās pārmaiņu dinamiku detalizēti raksturo ANO veidotais Tautas attīstības indekss. 2.2.1. attēlā ir redzama Latvijas tautas attīstības indeksa attīstība kopš 1995. gada salīdzinājumā ar dažām citām, no attīstības viedokļa līdzīgām valstīm, savukārt 2.2.2. attēlā – Latvijas tautas attīstības indeksa attīstība kontekstā ar tā atsevišķiem komponentiem: cilvēku ienākumiem, izglītību un veselību (jo augstāka indeksa vērtība, jo augstāks attīstības līmenis). Kā redzams, Latvijā tautas attīstība ir bijusi veiksmīgāka nekā Baltkrievijā un, sākot ar 2003. gadu, arī Horvātijā. Tā kā Baltkrievija nav ES dalībvalsts, bet Horvātija ES pievienojās tikai 2013. gadā, ir ticami, ka Latvijas atrāviens no šīm divām valstīm ir noticis kontekstā ar Latvijas dalību ES. Tajā pašā laikā Latvijai nav līdz galam izdevies panākt tuvākās kaimiņvalstis – Lietuvu un Igauniju, lai gan zināma konverģence ir notikusi.

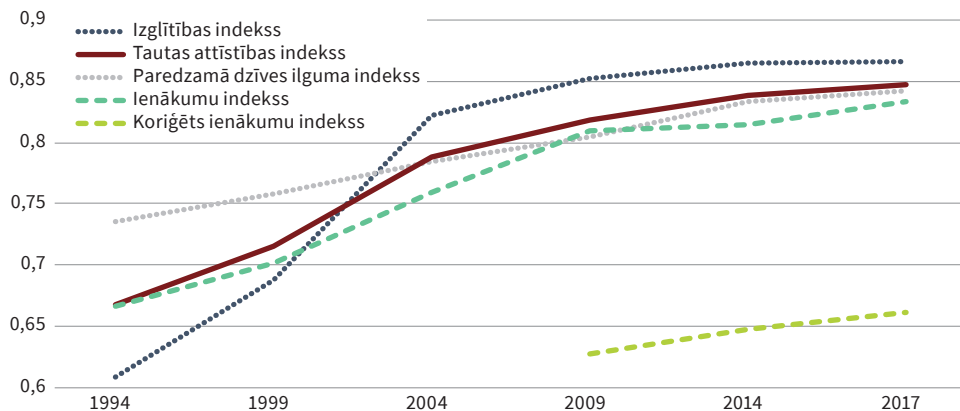
2.2.1. attēls. Tautas attīstības indeksi valstu salīdzinājumā pa gadiem (1995–2017)

Avots: Human Development Data (1990–2019), <http://hdr.undp.org/en/data>

Vērtējot tautas attīstības indeksa atsevišķos komponentus (2.2.2. attēls), redzams, ka Latvijā vislielāko pienesumu tautas attīstībai ir devusi izglītības sistēma, proti, izglītība ir kļuvusi kvalitatīvāka un pieejamāka, īpaši augstākā izglītība, ko raksturo straujais studējošo skaita pieaugums 90. gadu beigās un 2000. gadu sākumā. Piemēram, starp 30–34 gadus veciem iedzīvotājiem augstāko izglītību 2017. gadā bija ieguvuši 43,8 procenti, savukārt 2004. gadā – tikai 18,2 procenti. Arī veselības aprūpe ir uzlabojusies, kā rezultātā pieaudzis iedzīvotāju paredzamais dzīves ilgums: vīriešiem no 65,9 gadiem 2004. gadā līdz 69,8 gadiem 2016. gadā un sievietēm attiecīgi no 76,2 gadiem līdz 79,6 gadiem. Aplūkojot ienākumu komponentu, atklājas divējāda aina. No vienas puses, ienākumu rādītājs ir būtiski audzis, un tas ir veicinājis tautas attīstību. No otras puses, ievērojamā ienākumu nevienlīdzība, lai arī ar tendenci samazināties, tomēr joprojām būtiski kavē tautas attīstību, ko raksturo 2.2.2. attēlā redzamā koriģētā ienākumu indeksa vērtību līkne. Piemēram, atšķirības ienākumu apjomos starp Latvijas iedzīvotāju bagātāko un nabadzīgāko kvintiļu grupu ir samazinājušās no 6,7 reizēm 2005. gadā līdz 6,3 reizēm 2017. gadā, lai gan ES vidējais rādītājs 2017. gadā bija 4,1 reize.

2.2.2. attēls. Tautas attīstības indekss un tā komponenti Latvijā pa gadiem (1994–2017)

Avots: Human Development Data (1990–2019), <http://hdr.undp.org/en/data>

Ienākumu nevienlīdzība un plaši izplatītā nabadzības problēma Latvijā ir tikusi atspoguļota virknē starptautisko institūciju, tajā skaitā arī Eiropas Komisijas, ziņojumu, taču progress ir bijis samērā lēns. Piemēram, laikā starp 2004. un 2017. gadu Latvijai ir izdevies samazināt to personu skaitu, kuras dzīvo nabadzībā

vai ir apdraudētas, no 46,3 līdz 28,2 procentiem no iedzīvotāju kopskaita, taču, neskatoties uz progresu, nabadzība Latvijā joprojām ir izplatītāka nekā daudzās citās ES dalībvalstīs (ES28 vidējais rādītājs – 22,4 procenti). Izplatītā nabadzība diemžēl pastiprina iedzīvotājos stresu un rada pesimistisku skatījumu attiecībā uz sabiedrību, valsts politiskajām struktūrām un pašu valsti. Veiksmīgāka Latvija ir dzimumu vienlīdzības nodrošināšanā. Lai arī joprojām pastāv atšķirības ienākumu ziņā, uz pārējo ES dalībvalstu fona Latvijā tās vēsturiski ir bijušas salīdzinoši mazas un kopš pievienošanās ES ir turpinājušas samazināties. Ņemot vērā atbildības, nodarbinātības un noslodzes atšķirības starp dzimumiem, 2014. gadā sieviešu ienākumi Latvijā bija vidēji par 22,8 procentiem mazāki nekā vīriešiem (ES28 vidējais rādītājs bija 39,6 procenti). Latvijā ir arī ES augstākais sieviešu īpatsvars vadošajos amatos – 2017. gadā tie bija 46 procenti.

2.3. Cilvēkresursu attīstība

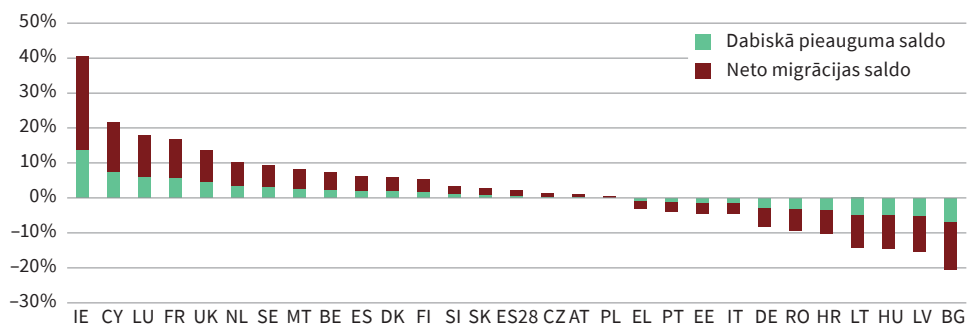
Ikvienas valsts tautsaimniecības attīstība galvenokārt ir atkarīga no kvalitatīvu cilvēkresursu pieejamības. Cilvēkresursus raksturo ekonomiski aktīvo cilvēku skaita dinamika (ekstensīva izaugsme) un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju prasmi un ar tām saistītā ražīguma attīstība (intensīva izaugsme). Ja valstij trūkst šo resursu, ir jāveicina ekonomiskā imigrācija vai arī jāīsteno investīciju politika ārvalstīs, kuras ir bagātākas ar cilvēkresursiem. Alternatīvs ceļš ir strukturālu pārkartojumu īstenošana: pagarināt cilvēku darba mūža ilgumu, uzlabojot veselības aprūpes sistēmu, un veicināt cilvēku lielāku spēju pielāgoties prasmi pieprasījuma svārstībām, pielāgojot izglītības sistēmu.

Kopš pievienošanās ES 2004. gadā Latvija ir piedzīvojusi nozīmīgas demogrāfiskās pārmaiņas, proti, saskaņā ar oficiālajiem datiem Latvijas iedzīvotāju skaits ir samazinājies no 2,28 līdz 1,95 miljoniem. Turklāt prognozes liecina, ka Latvijas iedzīvotāju skaits turpinās samazināties arī tuvākajā nākotnē. Šo kritumu veicina gan negatīvais dabiskā pieauguma saldo, gan arī negatīvais migrācijas saldo. 2.3.1. attēlā redzams, ka Latvija ir viena no tām ES dalībvalstīm, kura laika posmā no 2004. līdz 2017. gadam ir zaudējusi visvairāk iedzīvotāju – 15 procentus (5 procentus negatīvā dabiskā pieauguma dēļ un 10 procentus emigrācijas dēļ). Saskaņā ar Latvijas statistikas datiem māsaimniecību skaits šajā periodā ir samazinājies no 895 līdz 819 tūkstošiem, savukārt māsaimniecību vidējais lielums no 2,51 līdz 2,33 personām.

Demogrāfiskās pārmaiņas ir atstājušas nozīmīgu iespaidu uz iedzīvotāju vecumstruktūru. Šīs pārmaiņas salīdzinošā perspektīvā ir atspoguļotas 2.3.2. attēlā. Attēls kreisajā pusē rāda, ka 2004. gadā Latvijā bija lielāks 15 līdz 30 gadus vecu iedzīvotāju īpatsvars nekā vidēji ES, tātad Latvijas iedzīvotāju sastāvs

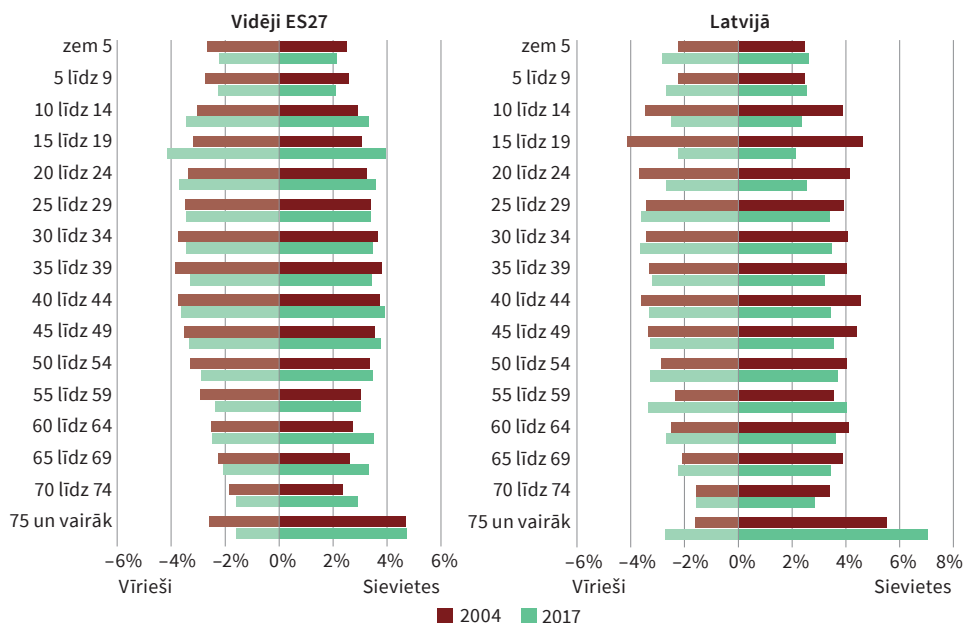
bija nedaudz jaunāks, nodrošinot zināmu rezervi. 2017. gadā, salīdzinot ar 2004. gadu, Latvija šo rezervi bija zaudējusi un demogrāfisko ainu raksturoja jau daudz lielāks vecākās paaudzes grupu (virs 50 gadiem) īpatsvars. Labās pu- ses attēlā, kurā salīdzināta Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2004. un 2017. gadā, redzams, ka 2017. gadā ir lielāks bērnu līdz 14 gadiem īpatsvars nekā

2.3.1. attēls. Iedzīvotāju skaita dabiskais pieaugums un migrācijas saldo ES dalībvalstīs procentos pret 2004. gadu (2004–2017)

Avots: Eirotata datu kopa [demo_gind]

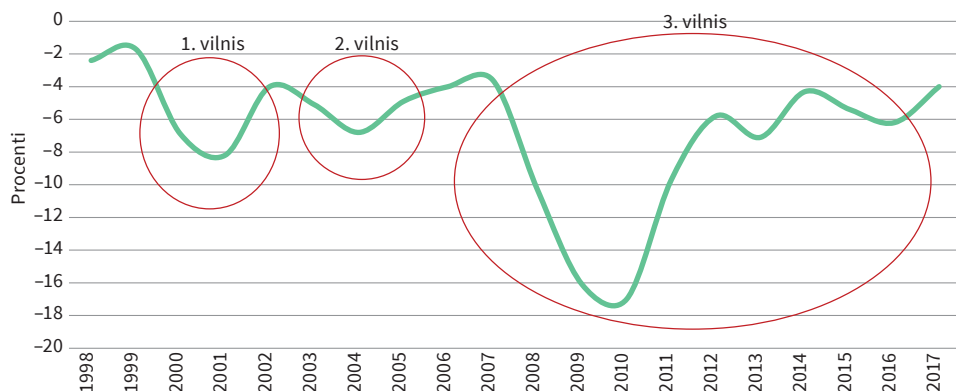
2.3.2. attēls. Iedzīvotāju skaita īpatsvars dažādās vecuma grupās salīdzinošā perspektīvā procentos

Avots: Eirotata datu kopa [demo_pjangroup]

2004. gadā, tas liecina, ka demogrāfiskā bedre Latvijā ir sasniegusi savu maksimumu un sāk aizvērties. Taču no demogrāfiskās slodzes viedokļa situācija turpmākajos gados tomēr vēl turpinās pasliktināties, jo, lai valsts varētu finansēt izglītības un sociālā nodrošinājuma programmas, pieaugs nodokļu slogs ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem.

2.3.3. attēls. Migrācijas neto saldo Latvijā procentos no iedzīvotāju skaita pa gadiem (1998–2017)

Avots: Eirotata datu kopa [demo_gind]

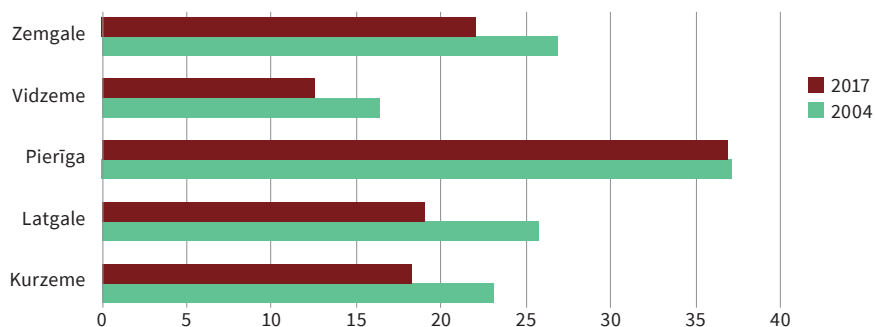
Kā redzams 2.3.1. attēlā, Latvija nav vienīgā valsts, kas cieš no demogrāfiskā krituma. Arī Itālijā un Vācijā ir vērojami identiski procesi, tāpēc ļoti ticams, ka cilvēkresursu nodrošinājums un konkurence par talantiem kļūs par nozīmīgu jautājumu visas ES mērogā jau tuvākajā nākotnē. Latvijas gadījumā, kā liecina pētījumi⁶⁷ un demonstrē 2.3.3. attēls, cilvēku aizplūšana ir noritējusi viļņveidīgi. Pirmais vilnis, apmēram 50 tūkstoši cilvēku, notika pirms Latvijas pievienošanās ES, laikā starp 2000. un 2004. gadu – šajā periodā no Latvijas izceļoja uz visiem pasaules reģioniem, un starp izceļotājiem pārsvarā bija augsti izglītoti un uzņēmīgi cilvēki, jo toreiz pastāvošo ierobežojumu dēļ atrast darbu ārvalstīs nebija viegli un tas prasīja zināšanas un vēlmi riskēt. Otrais vilnis, apmēram 70 tūkstoši, veidojās tūlīt pēc pievienošanās ES un turpinājās līdz 2007. gadam – tie bija cilvēki, kas izmantoja Lielbritānijas, Īrijas un Zviedrijas doto brīvo piekļuvi savam

⁶⁷ Piemēram, Hazans, M. (2011). Latvijas emigrācijas mainīgā seja. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. B. Zepa un E. Kļave (red.). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 70.–91. lpp.

darba tirgum.⁶⁸ Pārsvārā šie cilvēki bija ar zemu kvalifikāciju, kurus vilināja lielās algas par līdzīgu zemas kvalifikācijas darbu veikšanu šajās valstīs. Trešais vilnis, no 2008. līdz 2015. gadam, aptvēra 157 tūkstošus cilvēku. Emigrācija notika smagās ekonomiskās krīzes iespaidā, un daudzi no šiem emigrantiem bija augsti kvalificēti, turklāt daudzi izceļoja kopā ar savām ģimenēm. Lai gan jau ap 2012. gadu ekonomiskā situācija Latvijā stabilizējās, emigrācija turpinājās. To veicināja lētās ceļošanas iespējas ar zema budžeta avioliņijām, tapušais jaudīgais Latvijas emigrantu tīkls ārpus Latvijas, kurš turpināja piesaistīt cilvēkus no Latvijas, un ievērojamās atlīdzības atšķirības Latvijā un emigrantu mērķa zemēs.

Emigrācija ir atstājusi nozīmīgu iespaidu arī uz Latvijas iedzīvotāju sastāvu. Izceļotāji pārsvārā ir gados jauni cilvēki – 75 procenti ir vecumā zem 35 gadiem. Tas veicina straujāku Latvijas sabiedrības novecošanu. Turklāt emigrācija zināmā mērā veicina arī talantu un prasmju izniekošanu, jo daudzi emigranti nestrādā savam izglītības un kvalifikācijas līmenim atbilstošu darbu, īpaši pirmajos gados pēc izceļošanas. Šī problēma īpaši skar izceļojušās sievietes.⁶⁹ Turklāt emigrācija īpaši sāpīgi skar lauku reģionus, sevišķi Latgalē, jo cilvēki no šiem reģioniem aizplūst ne tikai ārējās, bet arī iekšējās migrācijas ietekmē, pārceļoties uz pilsētām vai Rīgu. 2.3.4. attēlā parādītas iedzīvotāju blīvuma izmaiņas Latvijas reģionos, salīdzinot 2004. un 2017. gadu.

2.3.4. attēls. Iedzīvotāju blīvums Latvijas reģionos 2004. un 2017. gadā (cilvēki uz kvadrātkilometru)

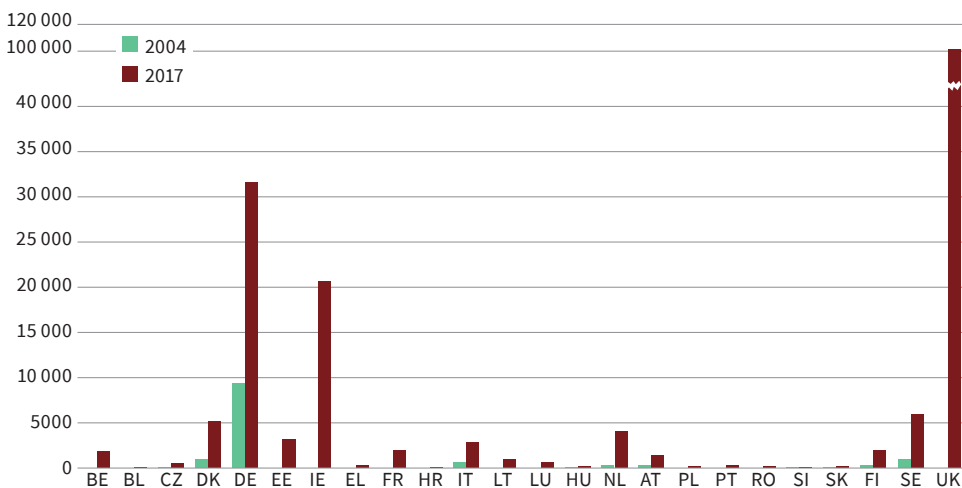

Avots: Eiropas Komisijas datu kopa [demo_r_d3dens]

⁶⁸ Kā norāda pētnieki, iestāšanās sarunās ar ES pati Latvija uzstāja uz vienlīdzīgām tiesībām ES darba tirgū visu dalībvalstu iedzīvotājiem, pienācīgi nenovērtējot, cik daudz Latvijas iedzīvotāju varētu šādu iespēju izmantot. Krūmiņš, G. (2017). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 665.–666. lpp.

⁶⁹ Skatīt: Hazans, M. (2015). Latvijas emigranti Eiropas darba tirgos. *Latvijas emigrantu kopienas: Cerību diaspora*. Inta Mieriņa (red.). Rīga: LU FSI, 70.–74. lpp. Izgūts (14.03.2019.) no: <http://goo.gl/llHg03>

2.3.5. attēls. Latvijas iedzīvotāju kopienas ES dalībvalstīs ārpus Latvijas 2004. un 2017. gadā

Avots: Eurostata datu kopa [migr_pop1ctz]

Emigrācijai ir arī pozitīvā puse. Proti, šobrīd Latvijai ir izveidojušās diasporas kopienas būtībā visās ES dalībvalstīs, turklāt lielākās kopienas ir tieši vecajās jeb rietumu dalībvalstīs, piemēram, Lielbritānijā, Vācijā, Īrijā un Zviedrijā (2.3.5. attēls). Tādējādi Latvijai ir izdevies nodibināt ciešas saites ar Rietumeiropas valstīm, pateicoties Latvijas iedzīvotāju izceļošanai uz šīm valstīm, apstākļos, kad tirdzniecības un investīciju aprīte ar šīm valstīm tik ļoti nesekmējas. Tas ir viens no ES fenomeniem, proti, ES vienotajā tirgū pārvietot darbaspēku ir vieglāk nekā investēt un celt ražotnes citas dalībvalsts teritorijā. Taču šīm diasporas kopienām piemīt liels ekonomiskās sadarbības potenciāls. Tās var nākotnē veicināt tirdzniecības saites starp Latviju un mītnes valstīm. Turklāt emigrējušo uzkrātās zināšanas un pieredze var lieti noderēt, nākotnē veidojot konkurētspējīgus uzņēmumus Latvijā. Un, kā liecināja krīzes gadu pieredze, diasporas naudas pārvedumi bija nozīmīgs faktors iekšējā pieprasījuma uzturēšanā Latvijā tajā laikā.

Latvijas iestāšanās ES ir veicinājusi studentu mobilitāti: 2004. gadā 1,7 procenti no Latvijas studentu kopskaita bija izvēlējušies studēt kaut kur citur ES, 2012. gadā šī proporcija bija pieaugusi līdz 7,2 procentiem. Latvijas studenti citās ES valstīs izvēlas studēt gan bakalaura, gan maģistra, gan doktorantūras programmās. Īpaši populāri ir studēt ārvalstīs doktorantūras programmās (10 procenti), maģistra un bakalaura studiju programmās mācās 5 līdz 6 procenti. Latvijā ir audzis arī ārvalstu studentu skaits no ES dalībvalstīm – no 0,6 procentiem 2004. gadā līdz 2,6 procentiem 2017. gadā (no kopējā Latvijā studējošo skaita).

Īpaši populāras ir maģistra programmas – piemēram, 2016. un 2017. gadā 10 procenti no maģistrantiem Latvijā bija no kādas citas ES dalībvalsts. ES dalībvalstu studentu īpatsvars doktorantūras programmās ir nedaudz mazāks – 5–6 procentu robežās.

2.4. Cilvēkkapitāla attīstība

Demogrāfiskais kritums un emigrācija ir atstājuši nozīmīgu iespaidu ne tikai uz Latvijas demogrāfisko struktūru, bet arī uz Latvijas darba tirgu un prasību piedāvājumu. Nodarbināto skaits ir sarucis no 964 miljoniem 2004. gadā līdz 894 miljoniem 2017. gadā jeb par 7 procentiem (2.4.1. tabula). Tikpat lielā mērā – par 7 procentiem – ir samazinājies darba ņēmēju skaits. Vienlaikus ir audzis darba devēju (par 34 procentiem) un pašnodarbināto personu (par 6 procentiem) skaits.

2.4.1. tabula. Nodarbināto skaits un struktūra Latvijā 2004. un 2017. gadā

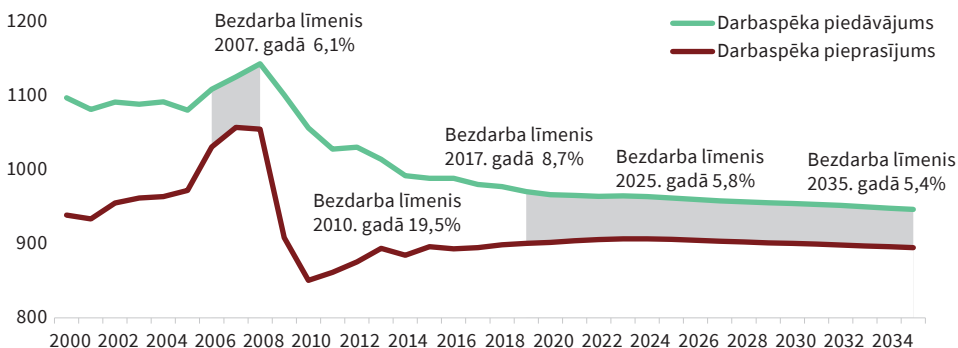
	2004. g. (tūkstoši)	2017. g. (tūkstoši)	2017. g. pret 2004. g. (procenti)
PAVISAM	963,8	894,8	93
Darbinieks (darba ņēmējs)	839,7	781,6	93
Darba devējs (īpašnieks)	31,3	41,9	134
Pašnodarbināta persona	61,4	64,9	106
Neapmaksāta persona ģimenes uzņēmumā/ privātpriekšē vai lauku saimniecībā	31,5	6,5	21

Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa [NBG090]

Samazinoties darbaspēka piedāvājumam un pieaugot darbaspēka pieprasījumam, Latvijā samazinās bezdarbs. 2017. gadā tas gan vēl nebija sasniedzis pirmskrīzes rekordzemo 6,1 procenta līmeni, taču bezdarbs ir turpinājies un turpinās samazināties arī turpmāk, kā to apliecina Ekonomikas ministrijas aplēses (2.4.1. attēls).⁷⁰ Jāatzīmē gan, ka Latvijā bezdarba līmenis joprojām ir salīdzinoši augsts (2017. gadā 8,7 procenti), salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm (ES vidējais rādītājs bija 7,6 procenti), kas liecina, ka Latvijā vēl ir neizmantoja ekonomiski aktīvo iedzīvotāju rezerve.

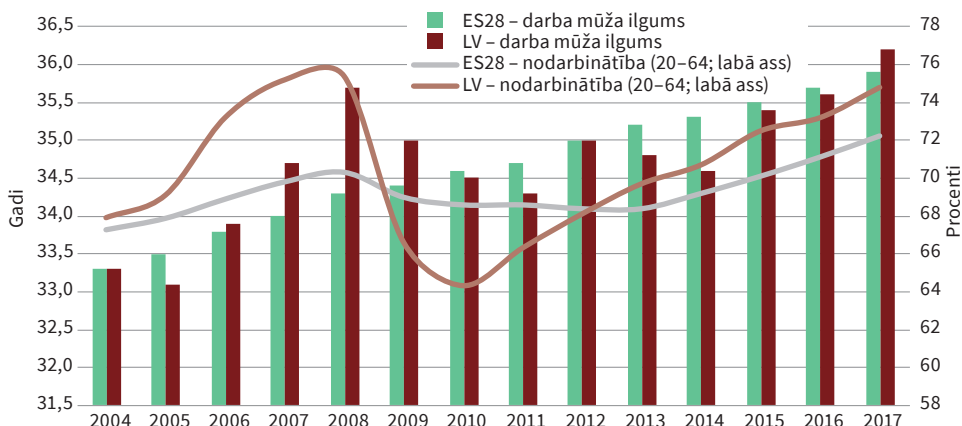
⁷⁰ Par šiem un citiem aspektiem skatīt: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2018). Informatīvais ziņojums par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm 2018. Izgūts (14.03.2019.) no: https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/dsp/EMZino_06072018_full.pdf

2.4.1. attēls. Darbspēka piedāvājuma un pieprasījuma proporcijas un prognozētā attīstība tūkstošos pa gadiem (2000–2034)

Avots: pārpublicēts no Ekonomikas ministrijas Informatīvā ziņojuma par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm (2018)⁷¹

2.4.2. attēls. Ekonomiskās aktivitātes līmenis un darba mūža ilgums Latvijā un ES28 pa gadiem

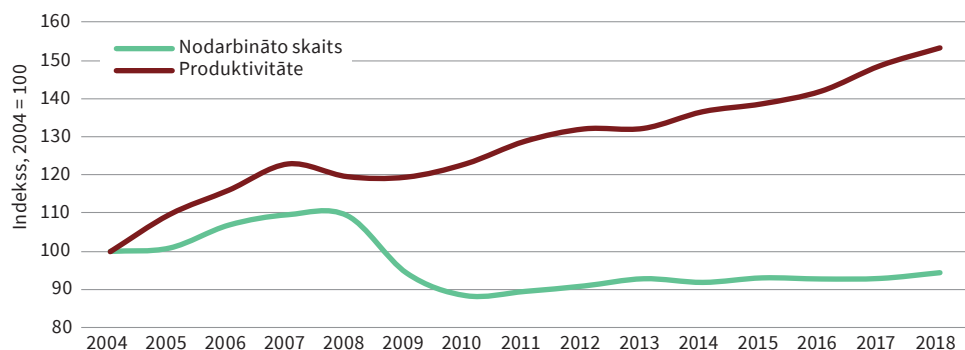
Avots: Eurostata datu kopas [lfsi_dwl_a] un [lfsi_emp_a]

Tajā pašā laikā kopš Latvijas iestāšanās ES ir strauji samazinājies ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju skaits – no 305,7 līdz 200,1 tūkstotim vecuma grupā no 20 līdz 64 gadiem. 2.4.2. attēlā ir parādīts ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars un darba mūža ilgums pa gadiem Latvijā un ES28. Tas liecina par vairākām pozitīvām tendencēm. Pirmkārt, ir mazinājies ēnu ekonomikas apjoms, un daļa produktīvā vecuma iedzīvotāju ir legalizējuši savu ekonomisko darbību. Otrkārt, pakāpeniski ir ticis pārvarēts 90. gadu ekonomiskās transformācijas iespaidā

⁷¹ Skatīt: https://www.em.gov.lv/files/tautsaimniecibas_attistiba/dsp/EMZino_06072018_full.pdf

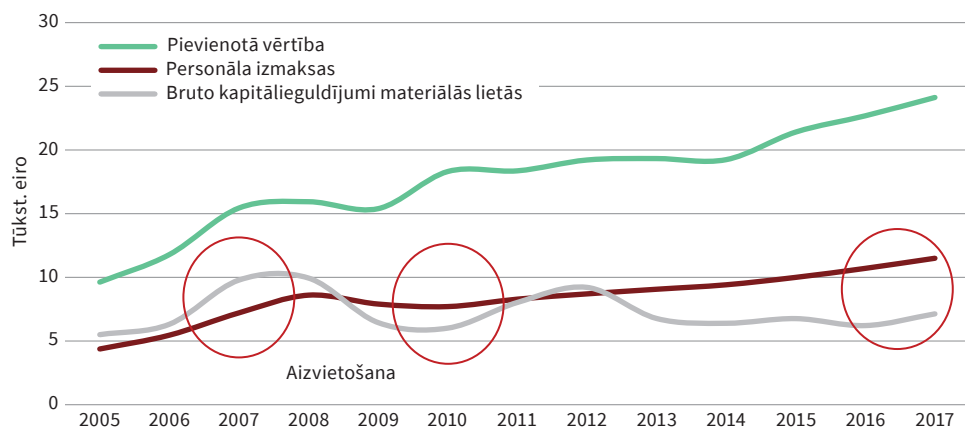
radītais ievērojams strukturālais bezdarbs un prasmju deficīts, lai cilvēki varētu atrast piemērotu nodarbošanos modernā brīvā tirgus ekonomikā. Treškārt, ir notikusi emigrējušā darbaspēka aizstāšana ar ekonomiski neaktīvajiem. Mazāk pozitīvi ir tas, ka jau 2017. gadā iedzīvotāju ekonomiskās iesaistīšanas rādītājs vecumā no 20 līdz 64 gadiem Latvijā (74,8 procenti) bija sasniedzis vienu no visaugstākajiem līmeņiem ES (ES vidēji 72,3 procenti). Tā kā Latvijā vidējais darba mūža ilgums ir salīdzināms ar ES vidējo rādītāju, arī šajā aspektā Latvija nevarēs iegūt kādu salīdzinošu priekšrocību, ja vien būtiski nepaaugstinās pensionēšanās

2.4.3. attēls. Nodarbināto skaita un ražīguma dinamikas indeksi un prognozētā attīstība (2000 = 100) pa gadiem (2004–2018)

Avots: pārpublicēts no Ekonomikas ministrijas Analitikas dienesta 14.06.2018. prezentācijas “Darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozes”

2.4.4. attēls. Pievienotās vērtības, personāla izmaksas un kapitālieguldījumu uz vienu nodarbināto dinamika Latvijas uzņēmumos (tūkst. eiro, 2005–2017)

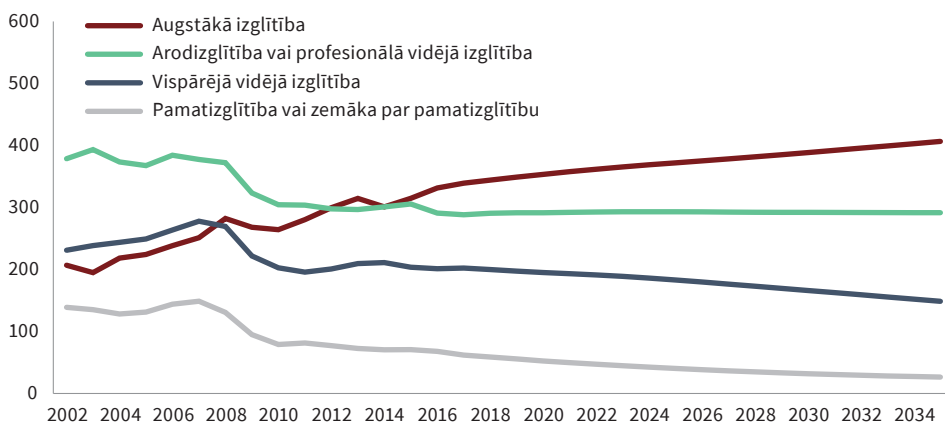
Avots: Centrālās statistikas pārvaldes datu kopa [SBG010]

vecumu. Līdz ar to, kā jau norādīts iepriekš, vienīgā rezerve ir nenodarbinātie ekonomiski aktīvie iedzīvotāji.

Kaut gan darbaspēka resursi samazinās, Latvijas tautsaimniecība tomēr līdz šim ir spējusi augt. To ir nodrošinājis ražīguma pieaugums. Un arī turpmāk tieši ražīguma pieaugums noteiks Latvijas ekonomiskās izaugsmes tempu (2.4.3. attēls). Salīdzinot datus ar investīciju veidošanos (2.4.4. attēls), redzams, ka, sākot ar 2016. gadu, līdzīgi kā 2006. un 2010. gadā, Latvijā arvien intensīvāk notiek darbaspēka aizstāšana ar kapitālu, proti, priekšplānā izvirzās nozares un uzņēmumi, kuros kapitāla izmantošanai ir lielāka nozīme nekā darbaspēka piesaistei.

Ietekme ir bijusi ne tikai fiziskā kapitāla piesaistei, bet arī cilvēkkapitāla attīstībai. Šajā ziņā Latvijai ir gan ieguvumi, gan risināmas problēmas. Kā jau minēts, ir būtiski uzlabojusies izglītības sistēmas kvalitāte, ir audzis arī augstskolās studējošo skaits. 2.4.5. attēlā sniegtā informācija liecina, ka Latvijā iedzīvotāji ir sekojuši darba tirgus tendencēm par pieaugošu pieprasījumu pēc zināšanām un prasmēm. Nodarbinātībā arvien lielāku nozīmi iegūst augstākā izglītība. Arī arodizglītībai un profesionālajai vidējai izglītībai ir pieaugoša vērtība. Kā atzīst nodarbinātības eksperti, tieši investīcijas no ES strukturālajiem fondiem ir veicinājušas augstas pievienotās vērtības nozaru attīstību un attiecīgi kvalificēta darbaspēka pieprasījumu.⁷²

2.4.5. attēls. Nodarbināto skaits pēc izglītības līmeņa un prognozētā attīstība tūkstošos pa gadiem (2002–2034)

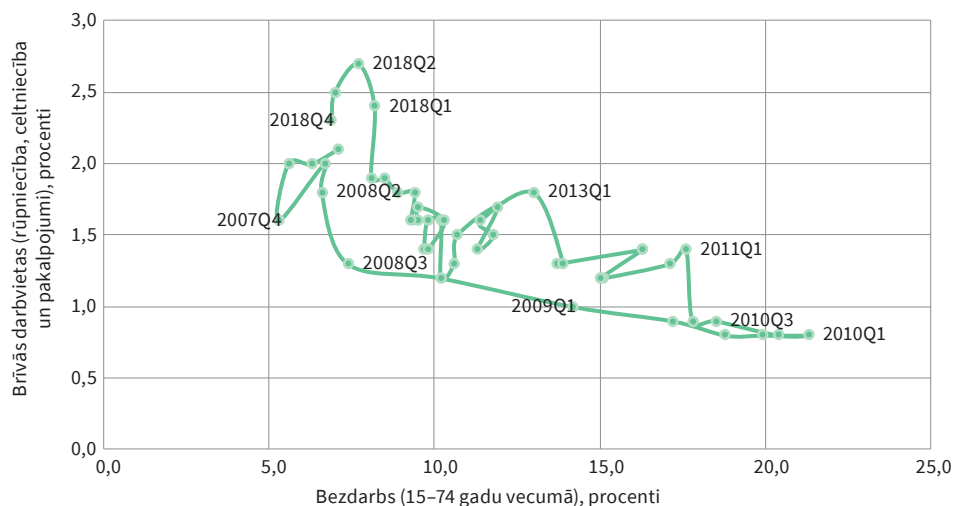

Avots: pārpublicēts no Ekonomikas ministrijas Analitikas dienesta 14.06.2018. prezentācijas “Darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozes”

⁷² Intervija ar Ekonomikas ministrijas speciālistu darbaspēka prognozēšanas jautājumos.

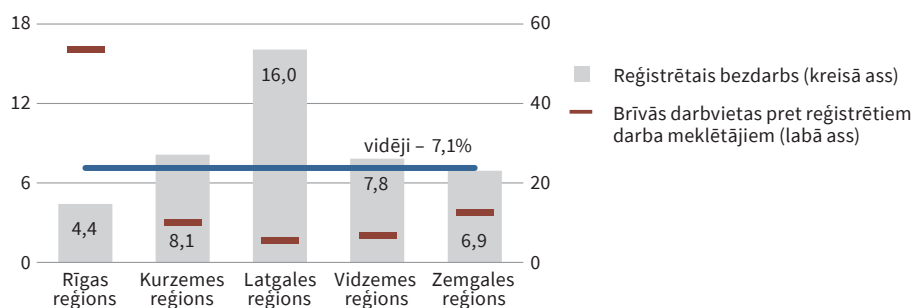
Tajā pašā laikā Latvijā ir vērojamas arī vairākas negatīvas tendences. Pirmkārt, kā liecina Beveridža likne (2.4.6. attēls), kas raksturo vakanto darbvietu saikni ar bezdarbu laika gaitā, Latvijā vakanču skaits ir strauji audzis un jau pārsniedzis pirmskrīzes līmeni, kamēr bezdarba līmenis vēl nav sasniedzis pirmskrīzes rādītāju. Tas liecina, ka darba tirgū ir vērojama strukturāla nelīdzsvarotība, proti, ir izveidojušās ievērojamas disproporcijas starp darba piedāvājumu un pieprasījumu reģionālā vai specifisku prasmju līmenī. Kā redzams 2.4.7. attēlā, Latvijā ir vērojamas nozīmīgas darba tirgus atšķirības reģionu līmenī. Rīgā darba roku trūkst, reģionos tieši pretēji – strādāt gribētāju ir vairāk nekā darbvietu.

2.4.6. attēls. Darba tirgus situācijas dinamika Latvijā kopumā – Beveridža likne (2007–2018)

Avots: Eiropas Komisijas datu kopas [jvs_q_nace2] un [lfsq_urgan]

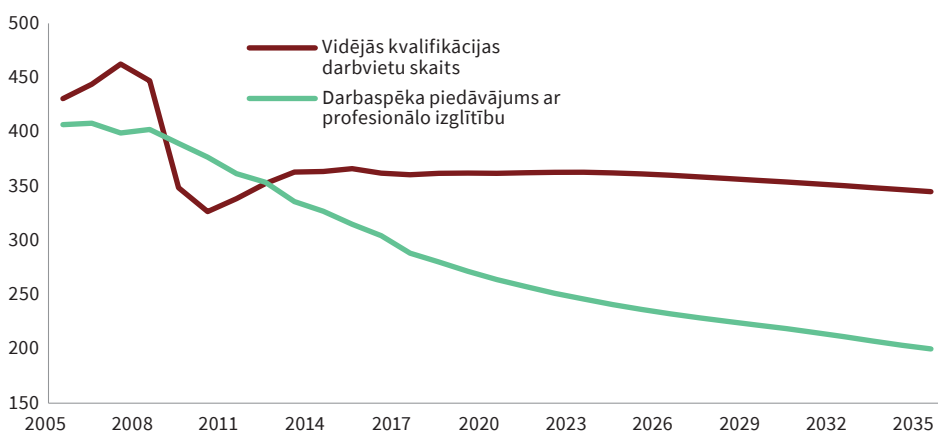
2.4.7. attēls. Reģistrētais bezdarbs un brīvās darbvietas pa reģioniem procentos 2018. gada beigās

Avots: pārpublicēts no Ekonomikas ministrijas Informatīvā ziņojuma par darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozēm (2018)

Latvijā ir novērojams arī atsevišķu kvalifikāciju un prasmju ievērojams deficīts apvienojumā ar ievējamu pārpalikumu citās kvalifikāciju un prasmju kategorijās. Kā redzams 2.4.8. attēlā, Latvija piedzīvos pieaugošas disproporcijas starp darbaspēka piedāvājumu ar profesionālo izglītību un vidējas kvalifikācijas darbvietu skaitu. Saskaņā ar Ekonomikas ministrijas aprēķiniem pašreizējās profesionālās izglītības piedāvājums nodrošina tikai pusi no darba tirgū pieprasītā. Tāpat Latvija tuvākā nākotnē izjutīs akūtu augstākās kvalifikācijas speciālistu trūkumu dabas, informācijas tehnoloģiju un inženierzinātnēs. Šīs ir profesijas, pēc kurām ir augsts pieprasījums arī citās ES dalībvalstīs, tāpēc Latvijas speciālistu emigrācija padziļina šo problēmu valstī. Plaši tiek piedāvātas kvalifikācijas un prasmes, pēc kurām nav pieprasījuma, jo ir apgūta vispārējā pamata vai vidējā izglītība – Ekonomikas ministrija ir aprēķinājusi, ka aptuveni divas piektdaļas jauniešu iesaistās darba tirgū ar šādām zināšanām. Latvijā ir arī pārmērīgi augsts zemi kvalificēta darbaspēka īpatsvars, aptuveni 9 procenti. Arī pēc šāda darbaspēka pieprasījums strauji krīt. Viens no iemesliem, kāpēc Latvijā ir tik augsts vispārējās izglītības un zemu kvalifikāciju īpatsvars, ir lielais audzēkņu atbirums visās izglītības pakāpēs. No tā izriet, ka ekonomiski aktīvo iedzīvotāju spēja pārkvalificēties un lielāks prasmju elastīgums ir nozīmīgs izaicinājums Latvijai. Nesakārtotā infrastruktūra darbaspēka efektīvākai komutēšanai starp reģioniem Latvijas iekšienē un cirkulārās mobilitātes trūkums starp Latviju un citām ES dalībvalstīm būs ne mazāk akūta problēma.

2.4.8. attēls. Darbaspēka pieprasījums un piedāvājums ar vidējo profesionālo izglītību tūkstošos pa gadiem (2005–2035)

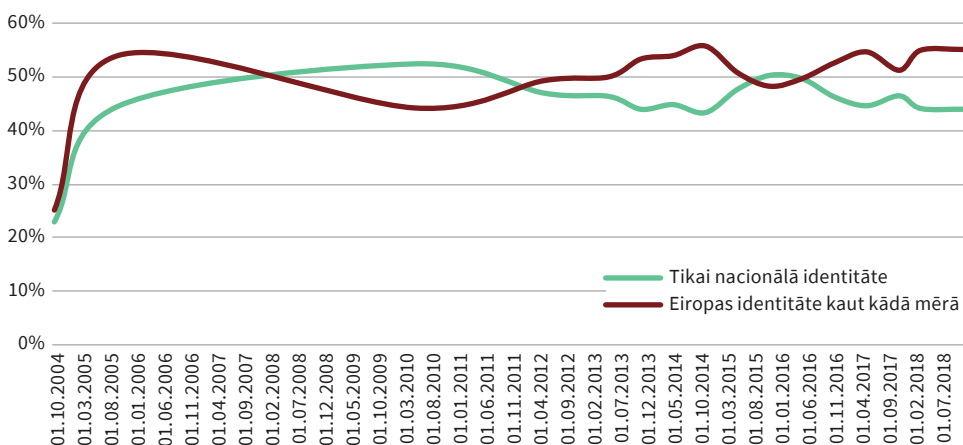
Avots: pārpublicēts no Ekonomikas ministrijas Analītikas dienesta 14.06.2018. prezentācijas “Darba tirgus vidēja un ilgtermiņa prognozes”

2.5. Sabiedrības attieksme

Iepriekš ir atspoguļoti un vērtēti objektīvie rādītāji, kas raksturo Latvijas sociālekonomiskās pārmaiņas. Taču ne mazāk būtisks ir arī iedzīvotāju subjektīvais vērtējums par to, kas ir noticis Latvijā kopš pievienošanās ES, kādi ir bijuši ieguvumi un kādi – zaudējumi, kā mainījusies, piemēram, uztvere par dzīves kvalitāti Latvijā un attieksme pret ES.

2.5.1.–2.5.3. attēlā atspoguļoti Eiropabarometra Latvijā veikto sabiedrisko aptauju rezultāti saistībā ar atsevišķiem parametriem, kas raksturo sabiedrības indivīdu noskaņojuma maiņu attiecībā uz latvisko un eiropisko identitāti, uzskatiem par cilvēku viedokļa ietekmi uz valsti un apmierinātību ar dzīvi. 2.5.1. attēlā redzams, ka kopš 2004. gada identitātes aspekti Latvijas cilvēku dzīvē vērtību sistēmā ir ieguvuši lielāku nozīmi. Atsevišķos laika posmos nacionālā identitāte ir ņēmusi virsroku (2008–2012 un 2016), tomēr cilvēku identifikācija vismaz kaut kādā mērā (pilnībā vai daļēji) ir bijusi salīdzinoši stabila.

2.5.1. attēls. Nacionālā un Eiropas identitāte Latvijā pa gadiem (2004–2018)

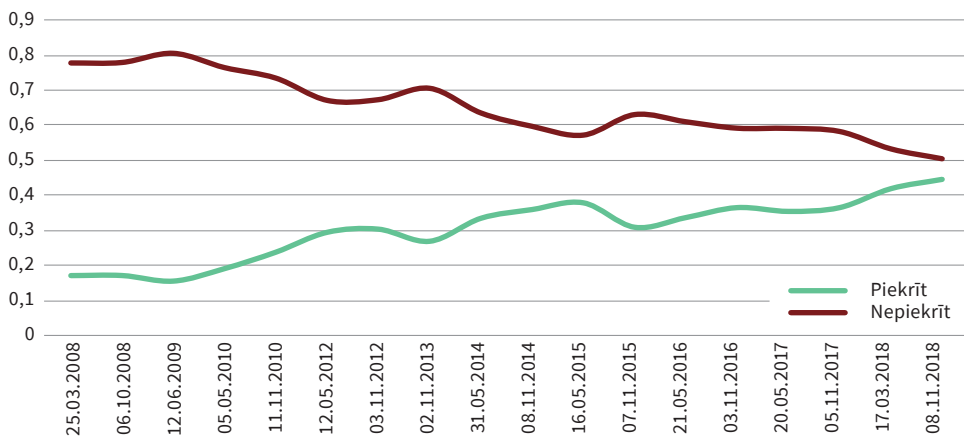

Avots: Interaktīvais Eiropabarometrs, “Vai tuvākajā nākotnē sevi redzat kā ...?”, Latvija (no 01/10/04 līdz 01/10/18)

2.5.2. attēls parāda arī pozitīvu dinamiku, proti, arvien vairāk cilvēku uzskata, ka viņu viedoklim Latvijā ir nozīme: 2008. gadā tādi bija vien 17 procenti, 2018. gadā – jau 45 procenti. Lai arī to cilvēku, kas nepiekrīt šim apgalvojumam, joprojām ir vairāk (50 procenti), cilvēku skaitam ar šādiem uzskatiem ir tendence sarukt. Arī cilvēku apmierinātība ar dzīvi (2.5.3. attēls) ir uzlabojusies, īpaši

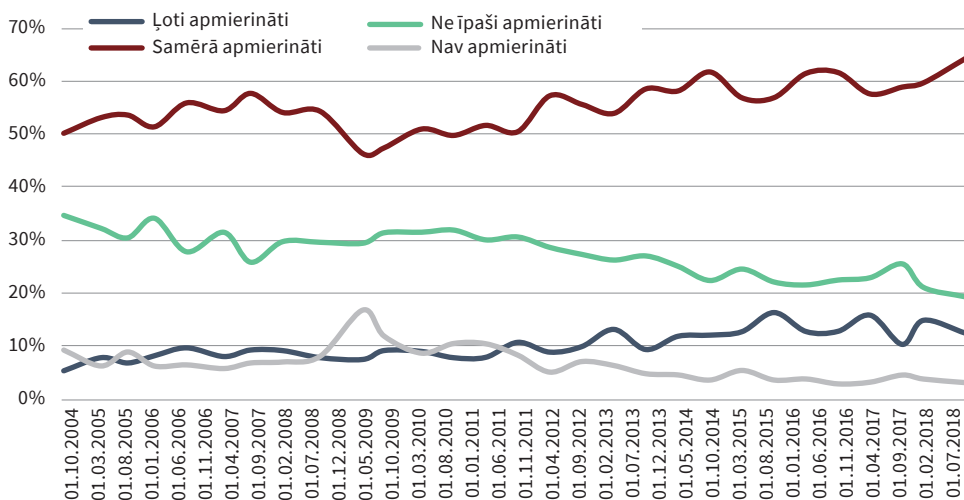
pēc 2011. gada. Tas ir gads, kad Latvija sāka atkopties no dziļās ekonomiskās krīzes. Zīmīgi, ka pirmskrīzes gados, par spīti straujam ekonomiskajam izrāvienam, apmierinātības līmenis būtiski nemainījās. Tas varētu būt izskaidrojams ar līdzvērtīgi straujo dzīves dārdzības pieaugumu, ko piedzīvoja tautsaimniecība un no kā cieta iedzīvotāji, kuriem bija fiksēti ienākumi.

2.5.2. attēls. Iedzīvotāju atbildes uz apgalvojumu “Ar manu viedokli Latvijā rēķinās” pa gadiem (2008–2018)

Avots: Interaktīvais Eirobarometrs, “Manai balsij Latvijā ir nozīme”, Latvija (no 01/03/08 līdz 01/09/18)

2.5.3. attēls. Iedzīvotāju apmierinātība ar savu dzīvi

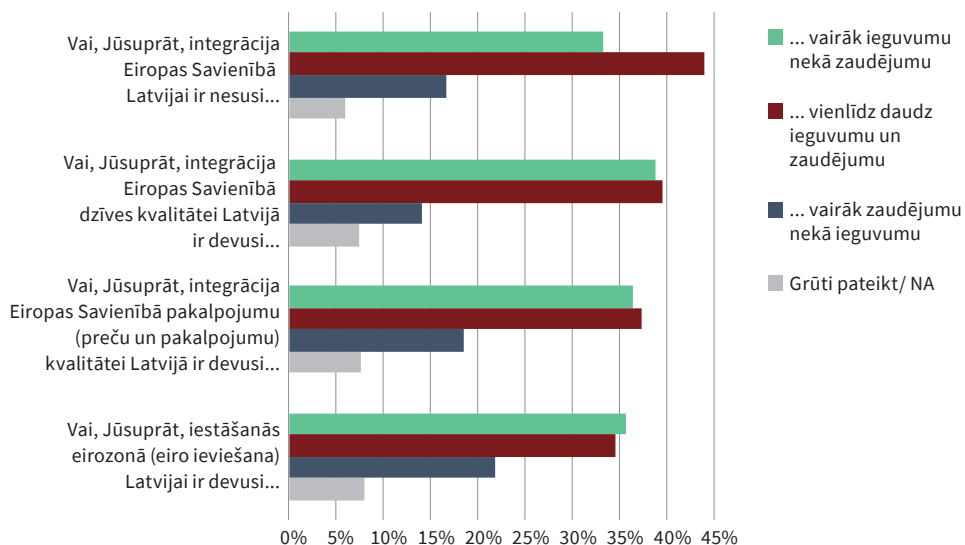

Avots: Interaktīvais Eirobarometrs, “Vai kopumā esat ļoti apmierināts, apmierināts, ne visai apmierināts vai neapmierināts ar savu dzīvi?”, Latvija (no 01/10/04 līdz 01/10/18)

Sabiedriskās aptaujas Latvijā kontekstā ar Latvijas dalību ES liecina, ka Latvijas iedzīvotāju uztverē brīva personu kustība vienmēr ir bijusi daudz nozīmīgāka par ekonomiskajiem, identitātes un drošības aspektiem. Šāds iedzīvotāju vērtējums atšķiras no Latvijas valsts iestāžu pozīcijas, saskaņā ar to ES kontekstā vairāk tiek akcentētas tieši drošības un ekonomiskās attīstības dimensijas. SKDS 2019. gada februāra aptauja sniedz detalizētu ieskatu dažādu Latvijas iedzīvotāju sociāldemogrāfisko grupu vērtējumos par ES.

Kā redzams 2.5.4. attēlā, vaicāti par Latvijas iestāšanās ES rezultātiem, lielākā daļa respondentu (44 procenti) ir norādījuši, ka ieguvumu un zaudējumu ir vienlīdz daudz, 33 procenti ir uzskatījuši, ka vairāk ir ieguvumu, bet 17 procenti – vairāk zaudējumu nekā ieguvumu. Attiecībā uz integrācijas ES ietekmi uz dzīves kvalitāti Latvijā, to respondentu skaits, kuri uzskatīja, ka ieguvumu ir vairāk un ka ieguvumu un zaudējumu ir vienlīdz daudz, ir līdzīgs, proti, 39 un 40 procenti. Arī viedokļu sadalījums attiecībā uz ietekmi uz pakalpojumu kvalitāti un iestāšanos eirozonā ir bijis līdzīgs starp tiem, kuri domā, ka ieguvumu ir vairāk, un tiem, kuri uzskata, ka ieguvumi un zaudējumi ir vienlīdz lieli, un svārstās 34 un 37 procentu robežās. Runājot par zaudējumiem, visbiežāk skeptiska attieksme ir bijusi pret iestāšanās eirozonā ieguvumiem (22 procenti), savukārt visretāk – pret ES iespaidu uz dzīves kvalitātes uzlabojumiem Latvijā.

2.5.4. attēls. Latvijas iedzīvotāju atbilžu uz jautājumu “Kā Jūs raksturotu Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā rezultātus?” sadalījums

Avots: SKDS 2019. gada janvāra pētījums “Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību”

Salīdzinot ar identiskas SKDS aptaujas datiem 2014. gada rudenī,⁷³ ir redzams, ka Latvijas iedzīvotāju viedoklis ir būtiski uzlabojies. Piemēram, uz jautājumu par to, vai integrācija ES ir nesusi vairāk ieguvumu nekā zaudējumu, 2014. gadā pozitīvi atbildēja tikai 18 procenti, bet noraidoši – 32 procenti. Uz jautājumu par pozitīvu ietekmi uz dzīves kvalitāti 2014. gadā apstiprinoši atbildēja tikai 21 procents, bet noraidoši – 34 procenti. Arī viedoklis par ietekmi uz sabiedrisko pakalpojumu kvalitāti ir kļuvis labāks – 2014. gadā tikai 28 procenti norādīja, ka integrācija ES ir devusi vairāk ieguvumu nekā zaudējumu, bet 2019. gadā – jau 34 procenti.

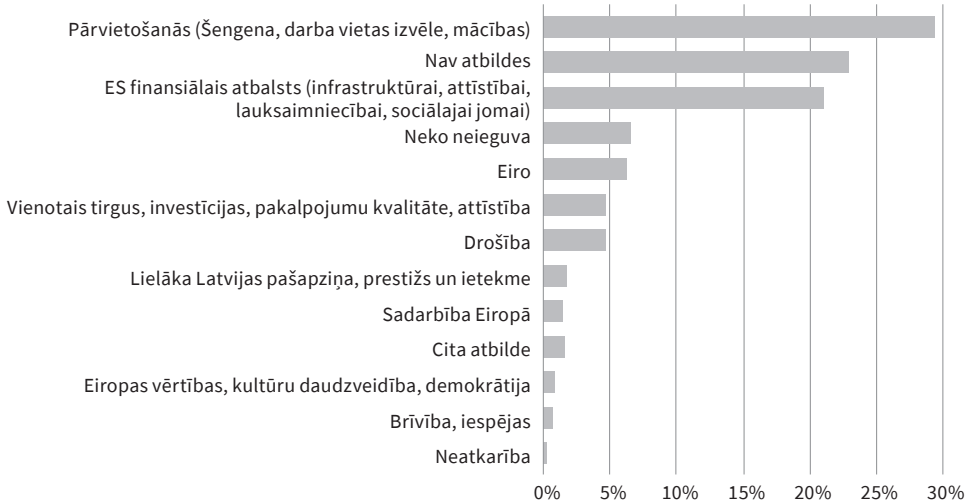
Respondentu atbildes sadalījumā pa sociāldemogrāfiskajām grupām liecina – jo vecākas paaudzes respondents, jo lielāka skepse par ieguvumiem no Latvijas integrācijas ES. Līdzīga sasaiste arī ar izglītību – jo zemāka izglītība, jo negatīvāks viedoklis. Un otrādi – jo respondents jaunāks un izglītotāks, jo optimistiskāk noskaņots. Savukārt, ja respondents pieder kādai no etniskajām minoritātēm, ir lielāka varbūtība, ka saskatīs Latvijas integrācijā ES vairāk zaudējumu nekā ieguvumu. Īpaši izteikti skepticisms ir vērojams krievvalodīgo iedzīvotāju vidū. Tāpat – jo zemāks ir respondenta sociālekonomiskais stāvoklis (nestrādā, bezdarbnieks, māsaimniece, strādnieks vai pensionārs) un jo mazāki respondenta ienākumi, jo mazāk optimisma par ES. Var secināt, ka izteikta optimiste ir Rīgā vai Pierīgā dzīvojoša sieviete, kuras ģimenes valoda ir latviešu, ir gados jauna, valsts sektorā vadoša amatā strādājoša, ar augstiem ienākumiem. Jāatzīmē, ka teju puse no tiem, kam ir augstākā izglītība, kas strādā vadošā amatā, ir saistīti ar valsts pārvaldi vai nodarbojas ar zemkopību, ir uzskatījuši, ka integrācija ES ir nesusi vairāk ieguvumu nekā zaudējumu. Izteikts skeptiķis savukārt ir kādā Latgales pilsētā dzīvojošs vīrietis, kura ģimenes valoda ir krievu, ir nestrādājošs vai pensionēts, ar zemiem ienākumiem.

Savdabīgu atbilžu kombināciju ir snieguši zemnieki. No vienas puses, absolūts aptaujāto zemnieku vairākums piekrīt viedoklim, ka iestāšanās ES ir nesusi vairāk ieguvumu nekā zaudējumu. Zemnieki ir izteikti pozitīvāki par citiem tautsaimniecības sektoriem piederīgajiem respondentiem attiecībā uz ietekmi uz pakalpojumu kvalitāti (68 procenti uzskata, ka ieguvumu ir daudz vairāk nekā zaudējumu) un dzīves kvalitāti (66 procenti). No otras puses, tieši zemnieki ir visnegatīvāk (68 procenti) noskaņotā grupa attiecībā uz to, cik lielā mērā ES ņem vērā Latvijas iedzīvotāju intereses, uz valdības spēju aizstāvēt ES Latvijas pilsoņu vajadzības (68 procenti) un attiecībā uz vispusīgāku un dziļāku ES integrāciju (pret 84 procenti).

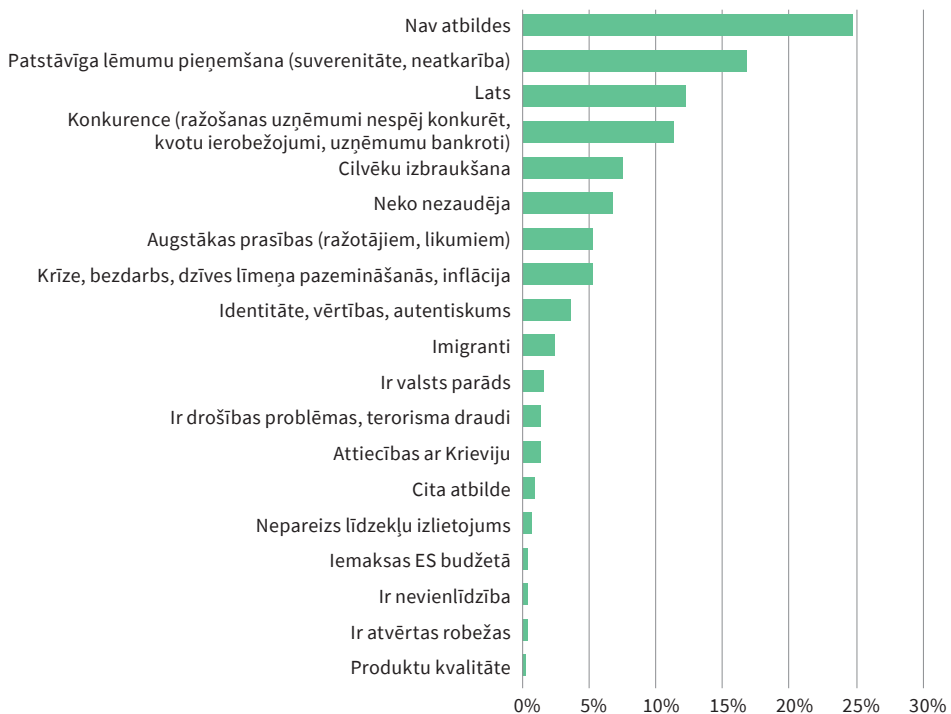
⁷³ Kažoka, I. (2014). *Latvijas 10 gadi Eiropas Savienībā: sabiedrības noskaņojums un lēmumu pieņemšana*. Providus, 6–10. lpp.

2.5.5. attēls. Latvijas iedzīvotāju skatījums uz nozīmīgākajiem ieguvumiem un zaudējumiem no iestāšanās ES

a) "Kas, Jūsaprāt, ir nozīmīgākais Latvijas ieguvums no iestāšanās Eiropas Savienībā?"

b) "Kas, Jūsaprāt, ir nozīmīgākais Latvijas zaudējums no iestāšanās Eiropas Savienībā?"

Avots: SKDS 2019. gada janvāra pētījums "Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību"

2.5.5. attēlā ir atspoguļots respondentu vērtējums par nozīmīgākajiem ieguvumiem un zaudējumiem no iestāšanās ES. Jāatzīmē, ka uz šiem jautājumiem liela daļa respondentu (23 procenti attiecībā uz ieguvumiem un 25 procenti attiecībā uz zaudējumiem) nav varējusi vai vēlējusies sniegt saturiski nozīmīgu atbildi. No ieguvumiem visaugstāk tiek vērtēta pārvietošanās brīvība (30 procenti), īpaši jauniešu (35 procenti) un pirmspensionēšanās vecuma respondentu grupās (37 procenti). Pārvietošanās brīvību arī augstu vērtē etniskajām minoritātēm piederīgie (33 procenti), privātajā sektorā strādājošie (32 procenti), ierēdņi (36 procenti) un cilvēki ar vidēji zemiem ienākumiem (36 procenti), tātad – tie cilvēki, kas ikdienā saskaras ar ceļošanu vai kuru nākotnes izredzes ir saistītas ar ceļošanu. ES finansiālais atbalsts tiek izcelts kā otrs nozīmīgākais ieguvums no iestāšanās ES, un to pozitīvi vērtē 21 procenti respondentu. Visaugstāk ES finansiālais atbalsts tiek vērtēts starp vidējās paaudzes (45–54 gadus veci) respondentiem (24 procenti), respondentiem ar pamatizglītību (24 procenti), Latvijas pilsoņiem (64 procenti) un Latgalē un Vidzemē (30 procenti) un laukos dzīvojošiem (27 procenti). Euro tiek vērtēts kā trešais nozīmīgākais ieguvums (6,6 procenti), un to visbiežāk kā ieguvumu minējuši zemnieki (18 procenti) un vadošos amatos strādājošie (11 procenti), un respondenti ar augstiem ienākumiem (12 procenti).

Sabiedrības ieskatā lielākie zaudējumi no iestāšanās ES ir saistīti ar nacionālās suverenitātes un identitātes aspektiem. Proti, 17 procenti no aptaujas respondentiem nožēlo patstāvības zaudēšanu lēmumu pieņemšanā un 12 procenti – atteikšanos no lata. Ekonomiska satura zaudējumus vai, precīzāk, problēmas ar konkurētspēju saskata 11 procenti. Zīmīgi, ka cilvēku izbraukšanu kā zaudējumu uztver tikai 8 procenti respondentu.

Secinājumi

Latvijas iedzīvotāju sociālekonomiskā situācija un dzīves kvalitāte kopš Latvijas iestāšanās ES ir būtiski uzlabojusies. Ir auguši iedzīvotāju ienākumi, samazinājies bezdarbs, dažādojusies mājsaimniecību patēriņa struktūra. Pateicoties Latvijas integrācijai ES, iedzīvotāji var dzīvot tīrākā un veselīgākā vidē, baudīt lielāku finansiālo noguldījumu aizsardzību, augstākus sociālās drošības, patērētāju tiesību aizsardzības un personas datu standartus. Ir uzlabojusies izglītības sistēma un veselības aprūpe, audzis paredzamais dzīves ilgums. Arī Latvijas enerģētiskā atkarība no Krievijas ir samazinājusies.

Tajā pašā laikā nav piepildījušās uz ES liktās cerības par strauju pāreju uz zināšanās balstītu ekonomiku un ienākumu līmeņa konvergenci. Dalība ES ir veicinājusi Baltijas valstu tirgu saplūšanu, taču sadarbība ar ES ekonomiskā kodola valstīm tik ļoti nesekmējas. Ienākošo un izejošo investīciju aprīte ir salīdzinoši

neliela: ārvalstu investoriem trūkst intereses par Latviju, savukārt Latvijas investoriem nav motivācijas izvietot aktīvus citās valstīs. Nav veicies nedz ar lielākas ienākumu vienlīdzības nodrošināšanu, nedz reģionālās attīstības atšķirību mazināšanu, savukārt darbspējīgā vecuma un kvalificētu iedzīvotāju pastiprinātā emigrācija saasina jau tā akūto darbaroku trūkuma un nodarbināto sociālās slodzes problēmu.

Salīdzinot ar 2014. gada rudeni, Latvijas iedzīvotāju viedoklis par ieguvumiem no dalības ES ir būtiski uzlabojies. Iedzīvotāju uztverē brīva personu kustība joprojām ir daudz nozīmīgāka par ekonomiskajiem, identitātes un drošības aspektiem.

III POLITIKA UN SABIEDRĪBA

Virspusēji raugoties, varētu šķist, ka Latvijas politika un sabiedrība kopš 2004. gada nav būtiski mainījusies. Jēkaba ielā joprojām strādā 100 parlamenta deputāti, politiķi joprojām cīnās ar reģionu administratīvi teritoriālo reformu, savukārt cilvēki joprojām sūdzas par valsts ceļu stāvokli. Tomēr dalībai Eiropas Savienībā ir bijusi fundamentāla ietekme uz Latvijas politiku un sabiedrību. Valsts amatpersonas konsekventi strādā gan valsts, gan Eiropas Savienības institūcijās, un augstākās ierēdniecības un politikas līmenī var redzēt pierādījumus par ietekmi uz nacionālās intereses skarošajiem jautājumiem. Latvijas pārstāvji ir vieni no pieredzes bagātākajiem un cienītākajiem Eiropas Parlamenta (EP) deputātiem, un Valdis Dombrovskis ir Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieks. Pēteris Ustubs ir Eiropas Savienības vēstnieks Kanādā, savukārt Eduards Stiprais ir ES delegācijas vadītājs Uzbekistānā. Eiropas Komisijā tiek nodarbināti gandrīz 300 Latvijas valsts piederīgie.⁷⁴ Politiskās partijas un nevalstiskās organizācijas ir iekļuvušas Eiropas sadarbības tīklos un paplašinājušas savas ietekmes mērogu. Latvijas iedzīvotājiem veidojas arvien izteiktāka eiropeiskā identitāte, un tie arvien vairāk savā ikdienā saredz Eiropas integrācijas vērtīgumu. Salīdzinot ar situāciju pirms pieciem gadiem, 2019. gadā gandrīz divreiz vairāk Latvijas iedzīvotāju norādīja, ka dalība ES ir sniegusi vairāk ieguvumu nekā zaudējumu (39 procenti 2019. gadā salīdzinājumā ar 21 procentu 2014. gadā).⁷⁵

Sabiedriskās politikas centra *Providus* 2014. gadā sagatavotajā pētījumā “Latvija pēc desmit gadiem Eiropas Savienībā – cita Latvija?” tika secināts, ka Latvija desmit gadu laikā pēc pievienošanās ES ir kļuvusi “drošāka un labklājīgāka”, un brīdināts, ka sabiedrības uzticēšanās publiskajām institūcijām joprojām ir pārāk zema.⁷⁶ Piecus gadus vēlāk Latvija ir vēl drošāka un labklājīgāka. 45,8 procenti SKDS 2019. gada aptaujas respondentu uzskatīja, ka dalība ES Latvijas drošībai sniedz vairāk ieguvumu nekā zaudējumu, un tikai 12,1 procents apgalvoja pretējo.⁷⁷ Notiekošais Latvijas ekonomikā tiek analizēts citās šī izdevuma sadaļās, tomēr būtu jāpiemin, ka Latvija periodā no 2014. līdz 2019. gadam piedzīvoja pastāvīgu ekonomikas izaugsmi, valstī samazinājās bezdarba līmenis un pieauga ienākumu līmenis. Šajā periodā ir būtiski pieaugusi arī sabiedrības uzticēšanās Eiropas institūcijām. Eiropas Parlamenta un Eiropas Komisijas sniegumu pozitīvi

⁷⁴ Latvijas iedzīvotāji veido 0,9 procentus no Komisijas darbiniekiem, bet mazāk nekā 0,3 procentus no ES iedzīvotājiem. Eiropas Komisija. (2018). Cilvēkresursu dati. Izgūts (18.03.2019.) no: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-commission-hr-key-figures_2017_en.pdf

⁷⁵ SKDS. (2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja.

⁷⁶ Providus. (2014). Latvija pēc desmit gadiem Eiropas Savienībā – cita Latvija?, 1. lpp.

⁷⁷ Tā kā šis jautājums netika uzdots 2014. gadā, tiešs salīdzinājums nav iespējams. Avots: SKDS. (2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 8. lpp.

vērtējošo respondentu skaits ir pieaudzis gandrīz par pusi (3.1. tabula), turklāt ir uzlabojies, kaut pieticīgāk, arī sabiedrības vērtējums par Latvijas deputātu sniegumu Eiropas Parlamentā un valdības aktivitātēm Eiropas Savienībā. Tāpat ir vērojams neliels to respondentu skaita pieaugums, kuri uzskata, ka Eiropas Savienība lēmumu pieņemšanā ņem vērā Latvijas intereses. Šī pieauguma rezultātā ir būtiski palielinājusies uzticēšanās Latvijas spējai ietekmēt notiekošo ES sistēmā.

3.1. tabula. Sabiedrības attieksme pret Eiropas Savienības institūcijām un Latvijas ietekmi Eiropā

Pozitīvi vērtē...	2014	2019
Eiropas Parlamenta aktivitātes?	25,1%	36,5%
Eiropas Komisijas aktivitātes?	22,7%	32,6%
to, cik efektīvi Eiropas Parlamenta deputāti no Latvijas aizstāv Jūsu kā pilsoņa vajadzības Eiropas Savienības līmenī?	17,5%	20,1%
to, cik lielā mērā Latvijas valdība aizstāv Jūsu kā pilsoņa vajadzības Eiropas Savienības līmenī?	14%	18,2%
to, cik lielā mērā Eiropas Savienība ņem vērā Latvijas pilsoņu intereses un Latvijas prioritātes?	14,7%	16,1%

Avots: SKDS, 2014, 2019⁷⁸

Turpmākajās sadaļās tiek analizētas abas Eiropas integrācijas procesa pušes – Latvijas ietekme uz Eiropas Savienības institūcijām un politikām, kā arī Latvijas iekšējo institūciju un aktoru eiropeizācija. Tajās tiek izmantoti gan nacionālā, gan Eiropas līmeņa statistikas avoti, pētnieciskie raksti, SKDS aptauju dati, kā arī intervijas ar četriem pieredzējušiem cilvēkiem, kuri katrs pārstāv atšķirīgu Latvijas – ES attiecību dimensiju, proti, Lolitu Čīgāni (Saeimas Eiropas lietu komisijas priekšsēdētāja, 2014–2018), Zandu Kalniņu-Lukaševicu (Ārlietu ministrijas parlamentārā sekretāre kopš 2014. gada), Robertu Zīli (Eiropas Parlamenta deputāts jau 15 gadus) un Andri Gobiņu (pārstāv pilsonisko sabiedrību kā “Eiropas Kustības Latvijā” prezidents). Šajā sadaļā tiek aktualizēts statistikas vēstījums par to, kā dalība ES ir ietekmējusi politiku un sabiedrību Latvijā, apskatīts, kā Latvija formulē un cenšas īstenot savas nacionālās intereses, analizēts, kā notiek mijiedarbība starp nacionālajām un Eiropas politiskajām institūcijām un iesaistītajām personām, savukārt tās noslēgumā tiek pievērsta uzmanība joprojām aktuālajiem izaicinājumiem saistībā ar Latvijas dalību ES, kā arī nākotnes aspektiem. Tā sākas ar apskatu par Latvijas nacionālajām interesēm ES.

⁷⁸ SKDS. (2014, 2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja.

3.1. Latvijas nacionālās intereses Eiropas Savienībā

Skaidri definētas un plaši izprastas nacionālās intereses jeb vienkāršoti – valsts mērķi un ambīcijas – ir tas, kas vitāli nepieciešams, lai gūtu panākumus ES.⁷⁹ Kā norādījis ilglaicīgais biedrības “Eiropas Kustība Latvijā” prezidents Andris Gobiņš – Latvija ir diezgan neparasta tajā ziņā, ka tai nav vienota dokumenta, kurā definētas tās vidēja vai ilgtermiņa nacionālās intereses ES.⁸⁰ Kaut arī pastāv virkne dokumentu, kuros ir daļēji ieskicētas Latvijas intereses, piemēram, ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos, kalendārā gada prioritāšu saraksts vai arī deklarācija, ko publicē katra jaunā valdība, tomēr tie ir drīzāk *ad-hoc* vai īstermiņa nekā stratēģiskie dokumenti.⁸¹ Piemēram, valdības 2019. gada janvāra deklarācijas ārlietu sadaļā, kas, iespējams, satur valdības viskonkrētāk definētās Latvijas aktuālās nacionālās intereses ES, ir uzskaitīta virkne detalizētu mērķu (skatīt tālāk publicēto uzskaitījumu).

Šai *ad-hoc* pieejai ir gan priekšrocības, gan trūkumi. Galvenā priekšrocība ir elastīgums, ko tā sniedz ātri mainīgajā starptautiskajā vidē. Latvijas lēmumpieņēmēji netiek sasaistīti ar potenciāli novecojušu nacionālo interešu dokumentu, un tas Latvijas Eiropas politikai piešķir lielāku elastību. Savukārt šīs pieejas trūkums slēpjas tajā, ka nacionālās intereses var tikt potenciāli pakļautas politiskā spiediena untumiem. Piemēram, ja koalīcijas sarunās nevar panākt vienošanos par kādu jautājumu, tas var netikt iekļauts koalīcijas vienošanās dokumentā un potenciāli izgaist no Latvijas interesēm. Galu galā K. Kariņa valdības deklarācija aptver visu veidu detalizētus īstermiņa jautājumus, bet tajā nekas nav rakstīts par Latvijas vietu Eiropā – vai Latvijas interesēs ir, piemēram, atrasties visu Eiropas iniciatīvu centrā vai to perifērijā? Šajā aspektā to nevar uzskatīt par vidēja vai ilgtermiņa nacionālo interešu ietvara dokumentu.

⁷⁹ Šī nav vieta akadēmiskai diskusijai par nacionālajām interesēm. Vienlaikus – interesants raksts par 2004. gada diskusiju šī jautājuma kontekstā ir pieejams šeit: Nīgals, A. (2004). Kas ir nacionālās intereses? Izgūts (19.03.2019.) no: <http://providus.lv/article/kas-ir-nacionalas-intereses>; Stratēģiskās analīzes komisija. (2004). Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos. Izgūts (19.03.2019.) no: http://petijumi.mk.gov.lv/sites/default/files/file/VP_Nacionalas_intereses.pdf

⁸⁰ Intervija ar Andri Gobiņu. 2019. gada 11. februāris.

⁸¹ Aktuālie dokumenti par 2018. gadu: Ārlietu ministrija (2018). Ārlietu ministra ikgadējais ziņojums par paveikto un iecerēto darbību valsts ārpolitikā un Eiropas Savienības jautājumos (2018. gads). Izgūts (19.03.2019.) no: https://www.mfa.gov.lv/images/ministrija/Arpolitikas_zinojums_2018.pdf; Latvijai prioritārie Eiropas Savienības jautājumi 2019. gadā. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/latvijas-prioritates-es>; Ministru kabinets. (2019). Deklarācija par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību. Izgūts (19.03.2019.) no: https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/kk-valdibas-deklaracija_red-gala.pdf

209. Iestājoties par pašreizējās starptautiskās sistēmas saglabāšanu un attīstību atbilstoši mūsdienu izaicinājumiem, nodrošināsim Latvijas aktīvu dalību starptautiskajās organizācijās, īpaši ES, NATO un OECD, un saglabāsim stingru Latvijas Rietumu ģeopolitisko orientāciju.
210. Veidosim Eiropas Savienību kā spēcīgu nacionālu valstu savienību un veicināsim ciešāku sadarbību atbilstoši Latvijas un Eiropas Savienības interesēm.
211. Veicināsim vienotu Eiropas Savienības ārējo un drošības politiku, kas balstīta Eiropas Savienības līgumos un stiprina Eiropas Savienību kopumā.
212. Sarunās par Eiropas Savienības daudzgadu budžetu 2021.–2027. gadam atbalstīsim finansējuma piešķiršanu jaunajām prioritātēm, vienlaikus turpinot ievērot Latvijas galvenās intereses daudzgadu budžetā: 1) nepieļaut būtisku nacionālās kohēzijas aploksnes samazinājumu; 2) kopējās lauksaimniecības politikas jomā – finansējuma saglabāšanu esošajā līmenī lauku attīstībai, kā arī taisnīgu tiešmaksājumu politiku; 3) finansējumu ziņātnei un pētniecībai un reģionālās enerģētiskās neatkarības nodrošināšanai.
213. Attiecībās ar Austrumu partnerības valstīm, kuras atbilstoši Lisabonas līguma 49. pantam vēlas pievienoties Eiropas Savienībai (Ukraina, Gruzija un Moldova), paudzīsim viedokli par nepieciešamību skaidri definēt Eiropas Savienības nostāju.
214. Stiprināsim transatlantiskās attiecības, kuru pamats ir NATO, nodrošinot būtisku un ilglaicīgu NATO spēku klātbūtni Latvijā un Baltijas reģionā.
215. Stiprināsim NATO kā Eiropas drošības garanta pozīcijas, veicinot un atbalstot tādas sadarbības formātus, kas papildina NATO mērķus un darbību, tādējādi nostiprinot alianses lomu Eiropā.
216. Aktīvi atbalstīsim mūsu uzņēmējus jaunu, augošu tirgu apgūšanā, atverot jaunas vēstniecības, sniedzot atbalstu eksporta veicināšanā un investīciju piesaistīšanā un atbalstot Eiropas Savienības brīvās tirdzniecības līgumu noslēgšanu.
217. Stiprināsim Latvijas piederību Baltijas un Ziemeļvalstu reģionam. Latvijas interesēs ir izmantot Baltijas valstu un Baltijas un Ziemeļvalstu (NB8) sadarbības formātus un pastiprināt Eiropas Savienības sadarbību jomās, kurās ir kopīgs un tuvs politiskais redzējums. Veicināsim aktīvu Baltijas un Ziemeļvalstu reģiona sadarbību ar Lielbritāniju, Benilukša, Višegradas valstīm un Īriju, padziļinot Baltijas valstu sadarbību gan valdības, gan parlamenta līmenī, tai skaitā lai attīstītu iespējas digitālās ekonomikas un e-pakalpojumu jomā.
218. Stiprināsim reģionālās partnerības ne tikai esošajos formātos, bet iesaistoties jaunās sadarbības iniciatīvās un formās Eiropā un citur pasaulē.
219. Stiprinot Latvijas drošību un labklājību un veicinot tai un Eiropas Savienībai ģeogrāfiski tuvu un nozīmīgu reģionu stabilitāti, drošību un prognozējamību, spēcīnāsim attīstības sadarbības politikas instrumentus un palielināsim tiem pieejamo finansējumu.
220. Uzturēsim sankciju politiku pret Krievijas Federāciju tik ilgi, līdz tā ievēro starptautisko tiesību principus.

⁸² Ministru kabinets. (2019). Deklarācija par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību. Izgūts (19.03.2019.) no: https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/kk-valdibas-deklaracija_red-gala.pdf

221. Aizstāvēsim Latvijas un tās pilsoņu intereses un tiesības *Brexit* kontekstā. Latvijas interesēs ir, lai arī pēc Lielbritānijas izstāšanās no Eiropas Savienības Lielbritānijas un Eiropas Savienības attiecības saglabājas ciešas un konstruktīvas gan ekonomikas, gan drošības un aizsardzības jomās.

Kādas ir Latvijas nacionālās intereses ES? Uz šo jautājumu var atbildēt, izmantojot konstruktīvista, starptautisko attiecību pētnieka Aleksandra Venta izveidoto modeli, kurā apkopotas četras “vajadzības”, ko visas nacionālās intereses tiecas apmierināt (3.2. tabula): 1) fiziskā izdzīvošana, 2) autonomija (jeb suverenitāte), 3) ekonomiskā labklājība un 4) kolektīvā pašapziņa (ko A. Vents skaidro kā “grupas vajadzību pēc laba pašvērtējuma, cieņas vai statusa”).⁸³

3.2. tabula. Nacionālo interešu tipoloģija

Nodrošinājusi dalība ES	Uz ko tiek ties
Fiziskā izdzīvošana	Ekonomiskā labklājība
Suverenitāte	Kolektīvā pašapziņa

Avots: adaptēts no: Wendt, A. (1999). *Social Theory of International politics*. Cambridge: Cambridge University Press

Latvijas pievienošanās ES bija process, kas galvenokārt tika uzsākts, lai nodrošinātu pirmās divas interešu kopas. Pirmā interešu kopa – palielināt Latvijas cieto drošību (*hard security*), tās iekšējās politiskās institūcijas un ekonomiku cieši sasaistot ar Eiropas spēcīgākajām valstīm un tādējādi radot lielāku virtuālo distanci no Krievijas. Otrā interešu kopa – piekrist kopīgai lēmumu pieņemšanai par funkcionāliem jautājumiem, piemēram, tirdzniecību un vienoto valūtu, lai tādējādi ilgtermiņā nodrošinātu Latvijas politisko suverenitāti. Atlikušās nacionālo interešu kopas – ekonomisko labklājību un kolektīvo pašapziņu – varēja īstenot ar pieejamo Eiropas instrumentu palīdzību jau pēc pievienošanās. Piemēram, Lolita Čigāne, bijusī Saeimas Eiropas lietu komisijas priekšsēdētāja (2014–2018), identificē šādas šai kategorizācijai atbilstošas Latvijai aktuālās nacionālās intereses: 1) ES finansējuma piesaiste un izmantošana, kā arī piekļuve vienotajam tirgum kā ekonomiskās izaugsmes avoti un 2) ES tiesību aktu pārņemšana kā modernizācijas katalizators.⁸⁴ Pirmajā punktā minētais pilnīgi noteikti

⁸³ Wendt, A. (1999). *Social Theory of International politics*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 199, 336.

⁸⁴ Intervija ar Lolitu Čigāni. 2019. gada 4. februāris.

veicina ekonomisko labklājību, savukārt otrajā – pārveido valsti un rada jauninājumus, kas vainagojas ar lielāku kolektīvo pašapziņu.

Nav noliedzams, ka pastāv plaša nacionālā vienotība par to, ka ir vēlams Latvijai piesaistīt ES finansējumu. Visas politiskās partijas sola cīnīties par lielākiem (parasti definētiem kā “taisnīgiem”) tiešajiem maksājumiem Latvijas lauksaimniekiem un saglabāt ievērojamo strukturālo un kohēzijas fondu, kā arī sociālo un citu fondu finansējuma plūsmu uz Latviju. Daudzkārt tiek uzsvērts arī, ka Latvija par katru ES budžetā iemaksāto eiro saņem atpakaļ četrus eiro. Pēdējo piecu gadu lielākie publisko investīciju projekti – reģionālās koncertzāles, *Rail Baltica*, daudzie veloceļiņi Latvijas mazajās pilsētās – galvenokārt ir tikuši finansēti no ES fondiem.

Kaut arī sabiedrības un politiskā vienotība (vai pat izpratne) par ES kā Latvijas modernizācijas lokomotīves vēlamību varētu nebūt tikpat liela, par to, ka tā ir vēlama, nevar būt nekādu šaubu. Tas vislabāk bija redzams laikā pirms Latvijas iestāšanās ES 2004. gadā, kad Latvija un pārējās kandidātvalstis steidzās pārņemt *acquis communautaire* (tiesību aktu kopums), kas ietvēra arī jaunu institūciju izveidi, piemēram, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroju (KNAB), un ES likumdošanas pārņemšanu. Šis process ir tieši skāris Latvijas sabiedrību tādās jomās kā atkritumu apsaimniekošana un ūdens kvalitātes kontrole, vienlaikus pastāvot arī netiešai ietekmei tādās jomās kā Latvijas pētniecības iestādes, ko valdība ir reformējusi, lai tās spētu labāk konkurēt cīņā par ES pētniecības fondu finansējumu, kā arī pielāgoties Eiropas Pētniecības telpas jaunajām prasībām.⁸⁵

Tādējādi galvenās ilgtermiņa intereses ir skaidras – ES finansējums un piekļuve vienotajam tirgum kā ekonomiskās izaugsmes avots un ES politikas kā valsts iekšējās modernizācijas virzītājs. Un kā tad šīs galvenās Latvijas intereses ir pārstāvētas ES? Nākamajā sadaļā tiks apskatīta Latvijas loma ES lēmumu pieņemšanas procesā, īpaši fokusējoties uz pēdējiem pieciem gadiem un pievēršoties paveiktajam attiecībā uz šīm galvenajām nacionālajām interesēm.

3.2. Latvija Eiropas Savienības lēmumu pieņemšanas procesā

Šajā sadaļā tiks apskatīts, kā Latvijas intereses tiek pārstāvētas četrās galvenajās ES lēmumu pieņemšanas institūcijās (Eiropas Komisija, Eiropas Savienības Padome, Eiropadome un Eiropas Parlaments), kā arī Eiropas Savienības Tiesā.

⁸⁵ Skatīt: Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 19. novembra Direktīva 2008/98/EK par atkritumiem un par dažu direktīvu atcelšanu. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0098>; Eiropas Pētniecības telpas apraksts pieejams šeit: Eiropas Komisija. (2019). European Research Area (ERA). Izgūts (19.03.2019.) no: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/era_en

Eiropas Komisija ir ES izpildvara, kura veic izšķiroši svarīgo tiesību aktu ierosināšanas un ieviešanas, kā arī politiku īstenošanas uzdevumu. Dalībvalstīm uz Komisiju ir tikai netieša ietekme. Ne velti pirms komisāru darba uzsākšanas Eiropas Savienības Tiesā tiek nodots neatkarības zvērests, apņēmoties

“savu pienākumu izpildē būt pilnīgi neatkarīgam vispārējās Savienības interesēs; veicot savus pienākumus, nelūgt un nepieņemt nevienas valdības vai citas iestādes vai struktūras norādījumus”.⁸⁶

Vienlaikus komisāri var netieši veicināt savas valsts politiskos procesus, ja tie kontrolē svarīgu un atbilstošu jomu. Latvijai kopš 2004. gada ir bijuši trīs komisāri, ieskaitot Sandru Kalnieti, kura neilgi – sešus mēnešus (2004. gada maijs–novembris) – ieņēma lauksaimniecības, lauku attīstības un zivsaimniecības komisāra amatu. 2004. gadā Latvijas valdība par savu komisāri bija nominējusi Ingridu Ūdri (Zaļo un Zemnieku savienība), tomēr bija spiesta atsaukt I. Ūdres kandidatūru, jo kļuva skaidrs, ka Eiropas Parlaments balsotu pret viņu, un Eiropas Komisijas prezidents Hosē Manuels Barrozu (tobrīd kandidāts uz Komisijas prezidenta amatu) rakstīja Latvijas valdībai, lai lūgtu kandidāta maiņu.

Tad valdība kā kandidātu izvirzīja pieredzējušo politiķi un diplomātu Andri Piebalgu, kurš komisāra posteni ieņēma divus termiņus (2004–2014). Pirmajā termiņā – enerģētikas komisāra amatu (laikraksts *The Economist* 2007. gadā piešķīra viņam titulu “gada eiokrāts”), savukārt otrajā termiņā viņš tika iecelts attīstības komisāra amatā (Vācijas pārstāvim pārņēmot enerģētikas komisāra portfeli pēc tā svarīguma pieauguma saistībā ar Krievijas un Ukrainas 2005.–2009. gadā notikušo strīdu par gāzi, kad tika traucētas gāzes piegādes 18 ES dalībvalstīm⁸⁷). Abos termiņos tika panākti būtiski sasniegumi, kas pilnīgi noteikti atbilda Latvijas nacionālajām interesēm. Atrodoties enerģētikas komisāra amatā, A. Piebalgs virzīja iniciatīvas, kas tiecās pilnveidot enerģijas patēriņa efektivitāti (enerģijas pieprasījuma samazināšana) un sekmēt piegāžu dažādību (padarot Latviju neatkarīgāku no Krievijas enerģijas piegādēm), veicināja Latvijas (un ES) enerģētiskās drošības uzlabošanu un modernizāciju. A. Piebalgs paveica lielu daļu no Enerģētikas savienības stratēģijas izveidei nepieciešamajiem ilgtermiņa pamatdarbiem, kā rezultātā 2017. gadā Latvijā tika izbeigts gāzes monopols uzņēmuma “Latvijas Gāze” personā un panākta pakāpeniska Latvijas atkarības mazināšana no Krievijas gāzes. Tāpat arī A. Piebalga termiņā attīstības komisāra amatā tika

⁸⁶ Eiropas Komisija. (2014). Junkera komisija dod neatkarības zvērestu Eiropas Savienības Tiesā. Izgūts (19.03.2019.) no: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-2511_lv.htm

⁸⁷ Keating, D. (2015). “Imagining an EU energy union”. Politico.eu, 19.02.2015. Izgūts (10.03.2019.) no: <https://www.politico.eu/article/imagining-an-euprocentiE2procenti80procenti88energy-union/>

nodrošināts, ka Austrumu partnerības valstis (Armēnija, Azerbaidžāna, Baltkrievija, Gruzija, Moldova un Ukraina), kas veido Latvijas attīstības atbalsta stratēģijas kodolu, turpina saņemt dāsnu ES attīstības programmu atbalstu.

Valdis Dombrovskis kopš 2014. gada ieņem Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieka eiro un sociālā dialoga jautājumos amatu. Viņa uzdevumi ietver Ekonomiskās un monetārās savienības padziļināšanu, fiskālās un makroekonomiskās uzraudzības likumdošanas pārskatīšanu (*six-pack* jeb sešpaka) un jaunos budžeta noteikumus (*two-pack* jeb divpaka). Dombrovskis atrašanās šajā amatā ir arī veicinājusi Latvijas budžeta veidošanas procesa modernizāciju, nodrošinot lielāka budžeta disciplīnu, lai tādējādi izvairītos no “trekno gadu” pieļautajām kļūdām un pārmērībām.

3.3. tabula. Eiropas Komisijas komisāri no Latvijas

Vārds, uzvārds	Amata ieņemšanas periods	Portfelis
Sandra Kalniete	2004	Lauksaimniecība, lauku attīstība un zivsaimniecība
Andris Piebalgs I	2004–2009	Enerģētika
Andris Piebalgs II	2009–2014	Attīstība
Valdis Dombrovskis	2014–2019	Eiro un sociālais dialogs

Eiropas Komisijas ziņojums “Eiropas Savienības tiesību aktu piemērošanas pārraudzība” piedāvā citu skatpunktu uz Latvijas mijiedarbību ar Eiropas Komisiju.⁸⁸ Šajā dokumentā tiek sniegts ikgadējais pārskats par to, kādā mērā dalībvalstis ievieš attiecīgos pasākumus un iestrādā Eiropas direktīvu noteikumus nacionālajā likumdošanā. Citiem vārdiem – cik aktīvi dalībvalstis aizsargā savas nacionālās intereses un apstrīd Komisijas sagatavotos tiesību aktus. Aktuālākajā ziņojumā ir redzams, ka no 716 jaunajām pienākumu neizpildes procedūrām, kas tika atvērtas 2017. gadā, tikai 22 bija pret Latviju. Tikai deviņām valstīm – tostarp Lietuvai (14 procedūras) un Igaunijai (17 procedūras) – bija mazāk pret tām atvērtu procedūru. Turklāt no 1559 pienākumu neizpildes lietām, kas kopumā bija atvērtas 2017. gada beigās, tikai 35 bija pret Latviju (tikai Dānijai, Igaunijai, Maltai un Lietuvai ir mazāk pret tām atvērtu lietu). Raugoties no pozitīvā viedokļa, tas norāda, ka Latvija ir “labs eiropietis”, kas uzticīgi pārņem kopīgi pieņemtos tiesību aktus. Tomēr, no cita skatpunkta raugoties, varētu iebilst, ka valdība nav bijusi pietiekami aktīva savu nacionālo interešu aizstāve – jo, piemēram, visas

⁸⁸ Eiropas Komisija. (2018). Eiropas Savienības tiesību aktu piemērošanas pārraudzība. 2017. gada ziņojums. Izgūts (19.03.2019.) no: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu28-factsheet-2017_en.pdf

piecas valstis, pret kurām 2017. gada beigās bija atvērts lielākais skaits pienākumu neizpildes lietu, bija “vecās” ES dalībnieces (Spānija, Portugāle, Beļģija, Grieķija un Vācija), kuras diez vai varētu definēt kā dziļi eiroskeptiski noskaņotas. Latvijas entuziasms, ieviešot Eiropas tiesību aktus, norāda uz *ex ante* politikas novērtējuma trūkumu publiskajā sektorā.

Latvijas augstākais punkts **Eiropas Savienības Padomes** kontekstā neapšaubāmi ir bijusi šīs struktūras prezidentūras nodrošināšana 2015. gada pirmajā pusē.⁸⁹ Liela daļa šajā periodā notiekošā publiskā diskursa fokusējās uz ideju, ka prezidentūra ir palielinājusi Latvijas starptautisko atpazīstamību. Patiesība, protams, gan ir tāda, ka Eiropas sabiedrības vairākums ir vāji informēts par Padomes prezidentūru, un šajos sešos mēnešos Latvijas atpazīstamība plašākā sabiedrībā palielinājās ļoti pieticīgi.⁹⁰ Eiropas Parlamenta plenārsēžu zāle bija faktiski tukša gan prezidentūras sākumā, gan beigās, tomēr Ministru prezidentei Laimdotai Straujumai nācās uzklaut dažus diezgan skarbus komentārus no nedaudzajiem klātesošajiem EP deputātiem. Piemēram, Eiropas Parlamenta plenārsēdē, kas noslēdza Latvijas prezidentūru, pārstāvis no grupas “Brīvības un tiesās demokrātijas Eiropa” norādīja:

“Esmu no Anglijas ziemeļiem, mēs sakām to, ko domājam. Latvijas prezidentūra bija nepieņemama izvēle. [Krievijas prezidents Vladimirs] Putins turpina vadīt ES, nosaka toni Ukrainā, joprojām Vidusjūrā ir tūkstošiem migrantu. Tas nav labs rezultāts. Jūs noskatāties, kā ES sabruk .. es vēlos, lai Latvija vēl sešus mēnešus prezidē, tad ES tiešām sabruks,” aplausu pavadīts, sacīja EFDD pārstāvis.”⁹¹

Latvijai kā godīgam sarunu vedējam (*honest broker*) izdevās sekmēt vairāku ES plašākās darba kārtības elementu progresu, nodrošinot vienošanos gan par Eiropas Stratēģisko investīciju fondu (ESIF), gan Enerģētikas savienības ietvara stratēģiju, gan arī vienojoties par mobilo telekomunikāciju viesabonēšanas maksas izbeigšanu un brīvās piekļuves internetam aizsardzību, kā arī noorganizējot vēl divus sarunu aplūsus par Transatlantiskās tirdzniecības un ieguldījumu partnerību jeb TTIP (kopš 2017. gada Amerikas Savienoto Valstu puse to nolikusi malā)

⁸⁹ Dziļāka analīze par Latvijas prezidentūru ES Padomē ir pieejama šeit: Auers, D., Rostoks, T. (2016). The 2015 Latvian Presidency of the Council of the European Union. *Journal of Common Market Studies*. 54, pp. 83–90.

⁹⁰ Kaut arī Ārlietu ministrija konstatēja, ka 142 dažādi televīzijas kanāli pārraidīja 5710 par prezidentūru sagatavotus TV ziņojumus un ka Latvijas prezidentūras pasākumus apmeklēja 800 žurnālisti no vairāk nekā 40 valstīm. Latvijas Ārlietu ministrija. (2015). Latvijas prezidentūras Eiropas Savienības Padomē rezultāti. Izgūts (19.03.2019.) no: https://eu2015.lv/images/news/EU2015LV_rezultati_lv.pdf

⁹¹ LETA. (2015). EP grupu pārstāvjiem krasi atšķirīgi viedokļi par Latvijas prezidentūras panākumiem; diskusijas ievirzās par Grieķiju.

ar ASV, kaut arī šos jautājumus nevarētu definēt kā Latvijas nacionālajām interesēm īpaši svarīgus. Vienlaikus būtu jāatceras, ka Latvijas plānoto Ministru padomes darba kārtību izjauca terorisma un migrācijas krīzes, kurās Eiropa tika ierauta 2015. gada pirmajā pusē.

Neraugoties uz iepriekš minēto, prezidentūra ir atstājusi būtisku un ilgstošu ietekmi uz vienu jomu Latvijā. Tā ļāva strauji pilnveidot Latvijas valsts amatpersonu kontaktus ar Eiropas partneriem, kā arī uzlabot šo amatpersonu prasmes un zināšanas par Eiropas jautājumiem. Latvijas pastāvīgās pārstāvniecības darbinieku skaitam trīskāršojoties no 62 līdz 185 cilvēkiem 2015. gada pirmajā pusē⁹², vairāk valsts ierēdņu ieguva darba pieredzi ES institūcijās. Pirms prezidentūras pārņemšanas Latvijas valsts amatpersonas piedalījās arī intensīvās mācībās, gūstot ES kontekstā svarīgas prasmes un zināšanas. Programmas dalībnieki sākotnēji novērtēja savas zināšanas par ES jautājumiem ar vidēji 4,8 punktiem (desmit punktu sistēmā), savukārt kursa beigās šis vērtējums pieauga līdz 7,3 punktiem.⁹³

Eiropadomes samitu sanāksmēs, kas notiek ik pēc dažiem mēnešiem, Latviju pārstāv Ministru prezidents. Eiropadome definē ES politisko virzību un politikas darbākārtību, un tādējādi tā ir ES varas centrs.⁹⁴ Valsts lielums un pārstāvja stāžs Eiropadomē tiek atzīti par diviem politisko līderu ietekmes avotiem. Tā kā Latvija ir viena no mazākajām un trūcīgākajām ES valstīm, ietekme Eiropadomē tai varētu būt tikai tādā gadījumā, ja tai būtu viens Ministru prezidenta amatā jau ilgi esošs cilvēks, kuram ir lielāks stāžs nekā pārējiem salīdzinoši nedaudzajiem valstu un valdību vadītājiem, kuri apmeklē Eiropadomes samitus. Diemžēl Latvijai ir raksturīga salīdzinoši bieža valdību maiņa. Ieskaitot Krišjāni Kariņu, kurš Ministru prezidenta amatā stājās 2019. gada janvārī, Latvijai kopš 2004. gada, kad tā pievienojās ES, ir bijuši septiņi Ministru prezidenti. Igaunijai šajā periodā ir bijuši četri premjeri, bet Lietuvu Eiropadomes sanāksmēs pārstāv Valsts prezidents(-e). Tādējādi Latvijas Ministru prezidentiem ir ierobežotas iespējas iegūt vērā ņemamu stāžu Eiropadomes kontekstā biežo valdības maiņu dēļ, un tādēļ Eiropadome nav tas forums, kurā Latvija atstāj būtisku ietekmi.

Latvijai kā mazai valstij ir neliels balsu skaits **Ministru padomē**. Ietekme vismaz daļēji tiek palielināta, pateicoties sadarbībai NB6 formātā ar divām pārējām Baltijas valstīm (B3) un trim Ziemeļvalstīm (Dānija, Somija un Zviedrija). NB6 formāts ir daudz mazāk strukturēts nekā līdzīgas grupas, piemēram,

⁹² Juhansone, I. (2014). Latvia is ready to take charge. *The Parliament Magazine*. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/opinion/latvia-ready-take-charge>

⁹³ Latvijas Ārlietu ministrija. (2015). Latvijas prezidentūras Eiropas Savienības Padomē rezultāti. Izgūts (19.03.2019.) no: https://eu2015.lv/images/news/EU2015LV_results_en.pdf

⁹⁴ Hodson, D., Peterson, J. (2017). *The Institutions of the European Union*. 4th edition. Oxford. Oxford University Press, pp. 65–66.

Višegradas četrinieks (V4)⁹⁵ (kuram ir rotējoša prezidentūra) vai Beniluksa grupa, kurai ir vairākas kopīgas institūcijas. NB6 grupa (tā veido tikai 5,4 procentus no ES iedzīvotāju skaita, un tas nozīmē, ka tai pietrūkst gandrīz 30 procentu no bloķējošajam vairākumam nepieciešamajiem 35 procentiem) ir arī pārāk maza, lai Ministru padomē bloķētu iniciatīvas. Tādējādi NB6 grupa parasti tiek raksturota kā neformāla, elastīga un atvērta sadarbībai ar citām valstīm. Līdz brīdim, kad *Brexit* balsojums pielika punktu šai darba kārtībai, AK bija biežs partneris. Jau nesenākā pagātnē NB6 ir pastiprinājusi savu sadarbību ar Īriju un Nīderlandi, veidojot kopumu, kas tiek dēvēts par Jauno Hanzas savienību jeb Hanzas savienību 2.0.⁹⁶ NB6 arī regulāri konsultējas ar Beniluksa un V4 grupām, un atsevišķas NB6 valstis divpusējā formātā tiek ar citām ES valstīm. Tomēr galvenā sadarbības forma ir sadarbība NB6 ietvarā, kā tas tika apstiprināts arī Eiropas Ārlietu padomes (*European Council on Foreign Relations*) 2018. gada pētniecības projektā.⁹⁷

3.4. tabula. Latvijas reģionālās sadarbības struktūras

B3	NB6	Otrā Hanzas savienība
Latvija	Latvija	Latvija
Igaunija	Igaunija	Igaunija
Lietuva	Lietuva	Lietuva
	Dānija	Dānija
	Somija	Somija
	Zviedrija	Zviedrija
		Nīderlande
		Īrija

Eiropas Parlamentam Latvijas politikā ir svarīga loma. Salīdzinoši nesenā laika posmā EP deputāti divreiz ir atgriezušies no Briseles, lai veidotu valdību.⁹⁸ Valdis Dombrovskis savu pirmo valdību izveidoja 2009. gada martā un amatā noturējās rekordilgu laiku, proti, gandrīz piecus gadus. Desmit gadus vēlāk,

⁹⁵ Čehija, Polija, Slovākija un Ungārija.

⁹⁶ Laikraksts *The Economist* popularizēja Jauno Hanzas savienību savā 2018. gada decembra rakstā. Avots: *The Economist*. (2018). Northern member states unite on euro-zone reform. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.economist.com/europe/2018/12/08/northern-member-states-unite-on-euro-zone-reform>. Savukārt laikraksts *Financial Times* ir devis priekšroku nosaukumam *Hanseatic League 2.0* (Otrā Hanzas savienība). Avots: Brunson, J., Acton, M. (07.11.2017.). The Hanseatic League 2.0. *Financial Times*. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.ft.com/content/83e0427c-c399-11e7-a1d2-6786f39ef675>

⁹⁷ European Council on Foreign Research. (2018). EU Coalition Researcher. Results of the EU28 survey 2018 on coalition building in the European Union. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.ecfr.eu/eucoalitionexplorer>

⁹⁸ Arī kaimiņos esošā Igaunija par savu prezidentu 2006. gadā ievēlēja EP deputātu Tomasu Hendriku Ilvesu.

2019. gada janvārī, Krišjāņa Kariņa valdība ieguva Saeimas vairākuma atbalstu pēc tam, kad vairāk nekā trīs mēnešus bija risinājušās partiju pēcvēlēšanu sarunas. Šāda veida situācija (kad Eiropas Parlamenta deputāts tiek atsaukts mājās, lai pārņemtu valdību) nav iedomājama vairumā citu ES dalībvalstu un norāda uz augsto statusu, kas Latvijā tiek piešķirts EP deputātiem un Eiropas institūcijām kopumā. Tas daļēji ir skaidrojams ar to, ka Latvijas iedzīvotājiem ir tendence Eiropas Parlamentā ievēlēt augsta līmeņa politiķus. Vienlaikus vietējos politiķus Brisele piesaista salīdzinoši lielā atalgojuma dēļ un tāpēc, ka piedāvā izaicinājumu, ko sniedz darbs lielā, starptautiskā likumdošanas institūcijā, kas lielākoties nodarbojas ar sarežģītiem un tehniskiem tiesību aktiem, kā arī tāpēc, ka darbs Eiropas Parlamentā nozīmē prestižu, atgriežoties mājās.⁹⁹

Latvijai parlamentā, kas sastāv no 751 deputāta (705 pēc tam, kad AK izstāsies no ES), ir astoņi pārstāvji. Savukārt, piemēram, Vācijai ir 96 EP deputāti un Polijai – 51. 2019. gadā intervijā ziņu aģentūrai LETA Iveta Grigule dalījās pārdomās:

“Šis EP attiecībā uz Latvijas interešu aizstāvību ir bijis tieši tāds pats kā iepriekš. Arī attiecībā uz balsojumiem vērojams tas pats, proti, ir deputāti, kas balsojuši lojālāk Latvijas interesēm, un deputāti, kas balsojuši mazāk lojāli. Tādas īpašas veiksmes mazai valstij ir grūti izcīnīt. Latvijas deputāti EP ir astoņi, kopā ar lietuviešiem un igauņiem esam nedaudz pāri 20.”¹⁰⁰

Tomēr ne visi EP deputāti ir tik pesimistiski noskaņoti. Roberts Zīle norāda:

“Latviju pārstāv astoņi deputāti ar ļoti dažādiem politiskajiem uzskatiem, un, ja pretī ir 96 vācu deputāti, kas strādā dažādās politiskajās grupās, saprotams, ka ar balsu pārsvaru šeit neko nevar iegūt. Šo gadu laikā esmu sapratis un atzinis – vienīgā iespēja ir iegūt autoritāti un pozīciju vienā vai, maksimums, divās jomās, jo vairāk nav iespējams izdarīt. Iegūstot šo autoritāti un labus kontaktus ar ekspertiem un lobistiem, var koncentrēties uz lietām, kur Latvijas intereses var pamatot un, ja tās nav pretrunā ar vācu vai franču vai citu lielo valstu interesēm tirgus ziņā vai kā citādi, tad tās var īstenot.”¹⁰¹

⁹⁹ No 2018. gada jūlija EP deputātu ikmēneša atalgojums pirms nodokļu nomaksas ir 8758 eiro (pēc ES nodokļu un sociālo iemaksu atskaitījumiem tas veido 6825 eiro), kā arī vecuma pensija no 63 gadu vecuma, ko veido 3,5 procenti no katra pilnā gada atalgojuma par mandāta izpildi, bet ne vairāk par 70 procentiem kopumā. Salīdzinājumam – Latvijas Saeimas deputātu atalgojums 2018. gada jūlijā bija 2749 eiro pirms nodokļu un sociālo iemaksu atskaitījumiem.

¹⁰⁰ LETA. (30.01.2019.). Kritizējot EP par bezjēdzīgumu, Grigule-Pēterse politikai saka “nekad un nemūžam vairs”.

¹⁰¹ Strazdiņa, I. (2011). Ar argumentiem ir jāpanāk rezultāts. Intervija ar Eiropas Parlamenta deputātu Robertu Zīli. *Latvijas Intereses Eiropas Savienībā*, 2011/2, 88. lpp.

3.5. tabula. EP deputāti no Latvijas. 2014. gada septembris – 2019. gada janvāris¹⁰²

EP deputāts (partija) Komitejas	Ziņotāja statusā sagatavotie ziņojumi	Ziņotāja statusā sagatavotie atzinumi
Krišjānis Kariņš (EPP) Rūpniecība, pētniecība un enerģētika (loceklis) Ekonomikas un monetārie jautājumi (aizstājējs)	4	0
Roberts Zīle (ECR) Transports un tūrisms (loceklis) Ekonomikas un monetārie jautājumi (aizstājējs)	3	2
Sandra Kalniete (EPP) Ārlietas (locekle) Lauksaimniecība un lauku attīstība (aizstājēja)	2	0
Andrejs Mamikins (S&D) Ārlietas (loceklis) Pilsoņu brīvības, tieslietas un iekšlietas (aizstājējs)	2	2
Artis Pabriks (EPP) Starptautiskā tirdzniecība (loceklis) Pilsoņu brīvības, tieslietas un iekšlietas (aizstājējs)	2	1
Miroslavs Mitrofanovs (Greens/EFA) Nodarbinātība un sociālās lietas (loceklis) Lūgumraksti (loceklis)	1	0
Inese Vaidere (EPP) Budžets (locekle) Iekšējais tirgus un patērētāju aizsardzība (aizstājēja)	1	1
Iveta Grigule-Pēterse (ALDE) Ārlietas (locekle) Drošība un aizsardzība (locekle)	0	0
Tatjana Ždanoka (Nevienā komitejā)	0	0

Avots: sarindojis portāls Votewatch.eu

Abu projektu, kas cenšas kvantificēt EP deputātu salīdzinošo ietekmīgumu – votewatch.eu un mepranking.eu –, sniegtie dati atklāj, ka EP deputātiem no Latvijas tik tiešām izdodas *uzlēkt augstāk par savu augumu*. *VoteWatch* 2017. gada septembra pētījumā Krišjānis Kariņš tika atzīts par deviņpadsmito ietekmīgāko EP deputātu Briselē.¹⁰³ *VoteWatch* saraksts lielākoties balstās uz to, cik daudz ziņojumu un atzinumu ziņotāja statusā tiek uzticēts sagatavot katram EP deputātam, kas savukārt korelē ar attiecīgā EP deputāta personisko ietekmi gan

¹⁰² *Votewatch*. (2019). List of MEPs. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.votewatch.eu/en/term8-european-parliament-members.html>

¹⁰³ *Votewatch*. 2017. Top 70 most influential Members of the European Parliament. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.votewatch.eu/blog/ranking-by-influence/>

politiskajā grupā, gan konkrētajā komitejā. 3.5. tabulā ir redzams, ka atbilstoši *VoteWatch* sarakstam pašreizējā parlamenta sasaukuma (2014. gada septembris – 2019. gada janvāris) ietekmīgākie deputāti no Latvijas ir Krišjānis Kariņš, Roberts Zīle un Sandra Kalniete. Vietne *mepranking.eu* izmanto sarežģītāku algoritmu, kas balstās uz četriem galvenajiem indikatoriem (ziņojumi, viedokļi, lomas un apmeklējums).¹⁰⁴ Saskaņā ar šo aprēķinu lielāko punktu skaitu ieguvušais deputāts ir Roberts Zīle, kurš tiek ierindots 23. vietā (no 751 EP deputāta).¹⁰⁵

Visiem trim ietekmīgākajiem Latvijas EP deputātiem piemīt līdzīgas kvalitātes. Pirmkārt, visi trīs ir ieņēmuši augstus amatus Latvijā (K. Kariņš ir bijis ekonomikas ministrs, S. Kalniete ir bijusi ārlietu ministre un R. Zīle – finanšu ministrs). Ņemot vērā, ka vairumam EP deputātu no “vecajām” ES dalībvalstīm trūkst jebkādas izpildvaras pieredzes, ministra darba pieredze Latvijas eiroparlamentāriešiem sniedz palielinātu ietekmi. Otrkārt, visi trīs Eiropas Parlamentā ir strādājuši vismaz desmit gadus (R. Zīle kopš 2004. gada, S. Kalniete un K. Kariņš kopš 2009. gada). Tas nozīmē, ka viņiem ir liela pieredze Eiropas Parlamenta darbā un viņi pārzina daudzus veidus, kādos tajā tiek strādāts, turklāt viņu kontā ir arī gari kontaktu saraksti un ievērojams darba stāžs savās politiskajās grupās. Treškārt, visi trīs ir ieguvuši plašas zināšanas par konkrētām Eiropas politikas nozarēm. Pirms došanās uz Latviju 2019. gada janvārī, lai vadītu tās valdību, K. Kariņš bija attīstījis plašas zināšanas par banku sektora regulāciju, R. Zīle ir transporta nozares eksperts, savukārt S. Kalniete savu diplomātes un ministres darba pieredzi ir pārnesusi uz ārlietām. Ar šo autoritāti uzkrātais politiskais kapitāls ir ticis ieguldīts jautājumos, kas atbilst Latvijas nacionālajām interesēm. Piemēram, R. Zīle ir strādājis pie transporta nozares noregulēšanas, lai tādējādi Latvijas pieredzējušajiem un nozīmīgajiem tranzīta nozares spēlētājiem pavērtu lielākas iespējas konkurēt visā Eiropā, kā arī veicinātu Latvijas transporta tīklu modernizāciju. Šī kombinācija, ko veido politiskā pieredze, daudzi gadi Briselē un nozaru specializācija, šķiet, ir atslēga, ar kuras palīdzību EP deputāti Briselē var *uzlēkt augstāk par savu augumu*.

3.3. Eiropas Savienība Latvijā. Iekšpolitikas eiropeizācija

Iepriekšējās pētījuma daļās tika analizēta Latvijas aktivitāte ES un tās ietekme ES, savukārt šajā sadaļā tiks apskatīta Eiropas ietekme uz Latviju – tas ir, process, ko pētnieki sauc par eiropeizāciju. Šis process ietver gan oficiālos

¹⁰⁴ MEP Software. (2017). Izgūts (19.03.2019.) no: <http://www.mepsoftware.eu/blog/?p=355>

¹⁰⁵ MEP Ranking. (02.2019.). Roberts Zīle. Izgūts (19.03.2019.) no: <http://www.mepranking.eu/mep.php?id=28615>

elementus – tādus kā direktīvu, regulu un institucionālo struktūru pārnese valsts iekšējā līmenī –, gan arī neoficiālākus elementus, kas attiecas uz kopīgo uzskatu, diskursu un identitāšu pārnesi politiskajā sistēmā un sabiedrībā. Šajā sadaļā vispirms tiks skatīta ES oficiālā ietekme uz Latvijas politiskajām institūcijām, savukārt pēc tam – ES atstātais iespaids uz Latvijas sabiedrību.

ES ir bijusi fundamentāla ietekme uz Latvijas publisko sektoru. Ministriju augstākās amatpersonas regulāri dodas uz Briseli un citām Eiropas galvaspilsētām un veido daļu no Eiropas Savienības Padomes komitoloģijas tīkla, kā arī citām grupām. Arī ES likumdošanas prakse tagad ir iestrādāta valsts lēmumu pieņemšanas sistēmā. Tas visizteiktāk ir jūtams Ārlietu ministrijā, kuras ES koordinācijas un politiku departaments koordinē Latvijas darbu Ministru padomē, kā arī ES lēmumu pieņemšanu Latvijā. Turklāt arī pārējās ministrijas regulāri piedalās lēmumu pieņemšanas procesā.

Lisabonas līgumam piešķirot nacionālajiem parlamentiem visās dalībvalstīs lielāku kontroli pār ES jautājumiem, Saeima, Latvijas likumdevējs, ir kļuvusi vēl eiropeizētāka. Parlamenti tagad ir iesaistīti kolektīvajā kontrolē pār ES lēmumu pieņemšanu un arvien vairāk savstarpēji sadarbojas, izmantojot divreiz gadā notiekošās Eiropas Savienības parlamentu Eiropas lietu komiteju konferences (COSAC) tikšanās, kas veicina gan informācijas un labās prakses apmaiņu valstu parlamentu un Eiropas Parlamenta starpā, gan arī debates par politiku jautājumiem.¹⁰⁶

Tāda pati eiropeizācijas tendence, kaut arī ne tik intensīva, ir redzama arī Latvijas pašvaldību līmenī. Vietējām pašvaldībām ir nodaļas, kas administrē ES finansējumu un projektus un kas ir izveidojušas gan attiecības ar ES institūcijām, gan arī divpusējas attiecības ar citām pašvaldībām un institūcijām, lai tādējādi veicinātu cilvēku sadarbību, kā arī veidotu projektu partnerības. Gandrīz visas publiskās iestādes – sākot ar skolām, bibliotēkām un muzejiem un beidzot ar sabiedrisko pakalpojumu sniedzējiem un uzņēmumiem – ir guvušas labumu no ES fondiem un cer to gūt arī turpmāk (šie aspekti ir detalizētāk iztirzāti sadaļā par ES ietekmi uz Latvijas ekonomiku).

Arī politiskās partijas šajā periodā ir tikušas ievērojami eiropeizētas. EP deputātiem ir jāpieder pie kādas no politiskajām grupām, lai tiem būtu kāda ietekme Eiropas Parlamentā, tas ir, lai tie varētu tikt ievēlēti kādā no komitejām vai ieņemt kādu augstāka līmeņa pozīciju. “Jaunā Vienotība” un Nacionālā apvienība ir izveidojušas īpaši ciešas saites ar Eiropas Tautas partijas (*EPP*) grupu un Eiropas Konservatīvo un reformistu (*ECR*) grupu (3.6. tabula). 2014. gadā “Vienotības” biedrs Valdis Dombrovskis rīkoja kampaņu, lai kļūtu par *EPP* vadošo kandidātu

¹⁰⁶ Plašāka informācija ir atrodamā COSAC vietnē: <http://www.cosac.eu/en/>

jeb *spitzenkandidat*, un, kaut arī viņam nācās piekāpties Žanam Klodam Junkeram, viņam vienlaikus izdevās arī nodrošināt sev ietekmīgo 2014.–2019. gada komisāru kolēģijas priekšsēdētāja vietnieka amatu.

2014. gadā tika panākta vienošanās par noteikumiem, kas regulē eiropartijas (Eiropas līmeņa politiskās partijas, kas juridiski ir nodalītas no Eiropas Parlamenta partiju grupām, bet ir ar tām saistītas un kas saņem pamata finansējumu no Eiropas Parlamenta budžeta). Šīs eiropartijas, izstrādājot kopīgas programmas un stratēģijas Eiropas Parlamenta vēlēšanām, kā arī veidojot kultūru, kurai raksturīga mācīšanās un labās prakses nodošana citiem, vēl vairāk pastiprina saites starp Latvijas politiskajām partijām un to līdziniecēm citās ES valstīs.¹⁰⁷

3.6. tabula. Latvijas galveno partiju piederība Eiropas Parlamenta politiskajām grupām (2019. gads)

Politiskā grupa	Ietilpstošā partija no Latvijas
Eiropas Tautas partija (Kristīgo demokrātu) grupa (<i>EPP</i>)	“Jaunā Vienotība” (JV)
Eiropas Parlamenta sociālistu un demokrātu progresīvās alianses grupa (<i>S&D</i>)	“Saskaņa” (S)
Eiropas Liberāļu un demokrātu apvienības grupa (<i>ALDE</i>)	“Attīstībai/Par!” (AP!)
Zaļie/Eiropas Brīvā apvienības grupa (<i>G/EFA</i>)	Latvijas Krievu savienība (LKS)
Eiropas Konservatīvo un reformistu grupa (<i>ECR</i>)	Nacionālā apvienība (NA)
Neviena	“Kam pieder valsts?” (KPV) Jaunā Konservatīvā partija (JKP) Latvijas Reģionu apvienība (LRA) Zaļo un Zemnieku savienība (ZZS)

3.7. tabulā ir parādīts, ka pēdējos piecos gados būtiski ir uzlabojies arī sabiedrības vērtējums par nacionālā un Eiropas līmeņa politiku. Kopš pārskata, kurā tika vērtēti Latvijas desmit gadi ES, rādītāji ir uzlabojušies visās galvenajās uzticēšanās un apmierinātības kategorijās. Vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju (54 procenti) pašlaik ir apmierināti ar demokrātijas kvalitāti Latvijā, savukārt apmierinātība ar demokrātijas kvalitāti ES ir pieaugusi līdz 67 procentiem. Vispietieciņākais pieaugums (tikai 1 procents, kas ir statistiskā kļūda) ir vērojams kategorijā par uzticēšanos politiskajām partijām.

¹⁰⁷ Eiropartijas parasti tiek labi finansētas, īpaši vēlēšanu gados. 2019. gadā Eiropas Sociālistu partija saņēms 11,5 miljonus eiro finansējumu un *EPP* – vairāk nekā 16,5 miljonus. Avots: Eiropas Parlaments. (2019). Piešķirumi eiropartijām. Izgūts (19.03.2019.) no: http://www.europarl.europa.eu/pdf/grants/funding_amounts_parties_01-2019.pdf

3.7. tabula. Laba pārvaldība

	lestājoties ES	2014. gada <i>Providus</i> pētījums	2018. gada dati
Apmierināti ar demokrātijas kvalitāti Latvijā	35% (2004)	41% (2013)	54% (2018)
Apmierināti ar demokrātijas kvalitāti ES	40% (2004)	59% (2013)	67% (2018)
Uzticas politiskajām partijām	9% (2004)	9% (2013)	10% (2018)
Uzticas valdībai	28% (2004)	20% (2013)	31% (2018)
Uzticas Latvijas parlamentam	20% (2004)	15% (2013)	21% (2018)
Uzticas Eiropas Savienībai	39% (2004)	36% (2013)	49% (2018)

Avots: Eurobarometrs 2004, 2013, 2018

Pretēji uzņēmējdarbības sektoram, kurā pēc pievienošanās ES tika piedzīvota strauja izaugsme, dalība ES sākotnēji samazināja Latvijas pilsoniskās sabiedrības finansējumu, jo tādi no deviņdesmitajiem gadiem ierastie finanšu atbalsta sniedzēji kā Sorosa fonds un divpusējie fondi no Dānijas un citām Ziemeļvalstīm novirzīja savu fokusu uz nākamajām potenciālajām ES dalības kandidātvalstīm Balkānos un postpadomju teritorijā. Starp šī ierastā finansējuma izbeigšanos un jaunā, uz projektiem fokusētā ES finansējuma ienākšanu NVO sektorā bija nobīde. Tomēr kopš tā laika NVO ir pielāgojušās šai normai, attīstījušās savas prasmes projektu iesniegšanas un pārvaldības jomā, kā arī kļuvušas par ES, Norvēģijas, Šveices un citu ar ES saistītu fondu finansējuma izmantošanas ekspertēm. Lielās NVO un sociālie partneri – tādas kā darba devēju asociācijas (piemēram, LTRK un LDDK, kā arī lielās nozaru asociācijas, kas pārstāv zivsaimnieku vai kokmateriālu ražotāju intereses) un arodbiedrības – ir izveidojušas ciešu saikni ar līdzīgām organizācijām citās ES valstīs un par savām interesēm cīnās gan ES institūcijās (Eiropas un sociālo lietu komiteja), gan arī caur Eiropas līmeņa lobija sistēmu.

2014. gada *Providus* pētījumā par Latvijas desmit gadiem Eiropas Savienībā tika secināts, ka Latvija ir kļuvusi par ievērojami drošāku valsti. Piekļuve plašākajiem Eiropas policiju sadarbības tīkliem, piemēram, caur tādām aģentūrām kā Eiropols vai *CEPOL* (Eiropas Savienības Tiesībaizsardzības apmācības aģentūra), kā arī palielināta informācijas apmaiņa, operacionālā sadarbība un citi sadarbības veidi tieslietu un iekšlietu jomā ir sekmējuši tiesībaizsardzības spēju pieaugumu Latvijā. 3.8. tabulā ir redzams galveno *Providus* pētījumā iekļauto statistikas datu papildinājums. Kaut arī kopējais noziegumu skaits Latvijā pastāvīgi krītas, tas skaidrojams gan ar rūkošo iedzīvotāju skaitu, gan tiesībsargājošo iestāžu iekļaušanos ES brīvības, drošības un tiesiskuma telpā, gan ar pieredzes pārņemšanu no ES dalībvalstu prakses noziegumu novēršanā un apkarošanā. Turklāt noziegumu

skaits uz 10 000 iedzīvotāju periodā no 2005. līdz 2013. gadam pieauga, savukārt līdz 2016. gadam samazinājās, nokrītoties zem 2005. gada kopējā rādītāja. Pašlaik Latvijā ir arī ievērojami mazāk ieslodzīto, īpaši nepilngadīgo grupā.

3.8. tabula. Noziedzība un ieslodzītie

	Iestājoties ES	2014. gada Provdus pētījums	2018. gada dati
Reģistrēto noziedzīgo nodarījumu skaits kopā	62 173 (2004)	47 561 (2013)	45 639 (2016)
Kriminālnoziedzīgu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem	230 (2005)	236 (2013)	229 (2016)
Slepkavības ar iepriekšēju nodomu	199 (2004)	75 (2013)	67 (2016)
Izvarošanas	319 (2004)	73 (2013)	59 (2016)
Laupīšanas	2467 (2004)	917 (2013)	651 (2016)
Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumi ar smagām sekām	1613 (2004)	665 (2013)	573 (2016)
Ieslodzīto skaits kopā (apcietināti un notiesāti)	8231 (2004)	5120 (2013)	3765 (2017)
Nepilngadīgie ieslodzītie kopā (apcietināti un notiesāti)	158 (2004)	41 (2013)	41 (2017)

Avoti: CSP, Iekšlietu ministrija, Ieslodzījuma vietu pārvalde

Iespējams, ka negaidītākā ietekme, ko uz Latviju ir atstājusi pievienošanās ES, ir bijusi lielā migrācijas plūsma no Latvijas uz vecākajām dalībvalstīm, īpaši AK un Īriju. Šādu plūsmu nebija prognozējis neviena no pusēm. 2003. gadā AK Iekšlietu ministrija bija aprēķinājusi, ka kopumā no 10 valstīm, kas ES pievienojās 2004. gadā, AK katru gadu apmetīsies apmēram 5000–13 000 imigrantu.¹⁰⁸ Tomēr laikā no 2005. gadam līdz 2010. gadam ikgadējā imigrācija AK bija ceturtdaļmiljons cilvēku, no kuriem aptuveni pusi veidoja iebraucēji no jaunajām dalībvalstīm. Latvijas gadījumā nav vienprātības par to, cik tieši Latvijas iedzīvotāju ir pārcēlušies uz AK, bet pamatots pieņēmums varētu būt, ka tie ir aptuveni 150 000 cilvēku (kas ir aptuveni 7–8 procenti no visiem Latvijas valstspiederīgajiem pasaulē).¹⁰⁹ Tiek lēsts, ka vēl 100 000 cilvēku ir emigrējuši uz citām ES valstīm, galvenokārt uz Īriju, Ziemeļvalstīm, Vāciju un Nīderlandi. Šī migrācija ir neizbēgams Eiropas integrācijas procesa elements. Brīvā cilvēku plūsma jeb pārvietošanās ir viena no ES dalībvalstu četrām pamatbrīvībām, un, raugoties retrospektīvi – lielās atalgojuma atšķirības starp vecākajām un jaunākajām ES dalībvalstīm padarīja šo migrāciju gandrīz neizbēgamu. Atalgojumam

¹⁰⁸ Dustmann, C., Casanova, M., Fertig, M., Preston, I., Schmidt, C. M. (2003). *The impact of EU enlargement on migration flows*. Home Office Online Report 25/03, Research Development and Statistics Directorate, Home Office: London, UK.

¹⁰⁹ Tikai aptuveni puse no šī skaita parādās nacionālajā statistikā. Šī atšķirība ir skaidrojama ar daudziem migrantiem, kuri neregistrē faktu, ka ir aizbraukuši no Latvijas.

Latvijā turpinot tuvināties ES vidējiem rādītājiem, pienāks brīdis, kad šī migrācijas plūsma būs vien urdziņa, un, kā liecina Igaunijas piemērs pēdējos trīs gados – migrācijas saldo pat varētu kļūt pozitīvs.

Vienlaikus vienmēr būs noteikts skaits ambiciozu un pēc piedzīvojumiem kāru, lielākoties jaunu, cilvēku, kuri priecāsies izmantot priekšrocības, ko sniedz brīvā pārvietošanās, kas veido daļu no ES *acquis*. Un, ņemot vērā, ka 2018. gadā 71 procenti Latvijas iedzīvotāju, īpaši jauni cilvēki un profesionāļi, kuri ir potenciāli vismobīlākie, jutās piederīgi ES (atpaliekot tikai no Polijas un Luksemburgas), mobilitāte ir gandrīz neizbēgama.¹¹⁰

3.9. tabula. Integrācija, migrācija, internacionalizācija

	Iestājoties ES	2014. gada Providus pētījums	2018. gada dati
Latvijas pilsoņu īpatsvars iedzīvotāju vidū	77,8% (2004)	83,6% (2014)	84,6% (2019)
Latvijas nepilsoņu īpatsvars iedzīvotāju vidū	20,8% (2004)	12,9% (2014)	10,7% (2019)
Krievijas pilsoņu īpatsvars iedzīvotāju vidū	1% (2004)	2,3% (2014)	2,6% (2019)
Citu ES valstu pilsoņu īpatsvars iedzīvotāju vidū	0,2% (2004)	0,6% (2014)	0,8% (2019)
Ārzemnieku skaits, kuri Latvijā uzturas ar termiņuzturēšanās atļauju	7547 (2004)	18 716 (2013)	8986 (2019)
Ārzemnieku skaits, kuri Latvijā uzturas ar pastāvīgo uzturēšanās atļauju	25 466 (2004)	47 391 (2013)	42 104 (2019)
Cilvēku skaits ar bēgļa statusu	10 (2006)	35 (2013)	180 (2019)
Ārvalstu tūristu skaits	3 774 422 (2005)	5 821 779 (2013)	7 726 000 (2017)

Avoti: Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Centrālā statistikas pārvalde, Eurobarometrs

ES bēgļu pārvietošanas programmas rezultātā Latvija ir pieredzējusi strauju bēgļu skaita pieaugumu (no 35 cilvēkiem 2013. gadā līdz 180 cilvēkiem 2019. gadā). Pēdējo gadu laikā arī Rīga ir kļuvusi manāmi internacionālāka, pateicoties to ārzemju studentu skaita pieaugumam, kuri izvēlas iegūt savu diplomu vai grādu kādā no Latvijas augstākās izglītības iestādēm (papildus Latvijas augstākās izglītības iestādēs katru gadu studē arī vairāki tūkstoši apmaiņas studentu, galvenokārt *Erasmus* apmaiņas programmas ietvarā, savukārt apmaiņas programmu ietvarā ārzemēs 2017./2018. mācību gada sākumā studēja 1500 Latvijas studentu). Turklāt pašlaik Latvijas izglītības iestādēs studējošo ārzemju studentu

¹¹⁰ European Commission. (2018). Standard Eurobarometer 89. Izgūts (19.03.2019.) no: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2180>

skaits ir lielāks nekā ārvalstīs studējošo Latvijas iedzīvotāju skaits.¹¹¹ Ārzemju studenti veicina augstākās izglītības sektora internacionalizāciju, ienes papildu naudu citādi diezgan pieticīgi finansētajām Latvijas universitātēm un sniedz pienesumu Latvijas ekonomikai kopumā. Universitāšu infrastruktūras modernizācijai, tostarp līdzfinansējot (gan finansējuma, gan aizdevumu formā) Latvijas Universitātes jaunā Torņakalna kompleksa būvniecību, ir ticis izmantots arī ES fondu finansējums. Latvijas augstākās izglītības un pētniecības iestādes sacenšas arī Eiropas līmeņa pētniecības konkursos un ir izveidojušas partnerības ar pētniecības iestādēm dažādās Eiropas valstīs.

3.10. tabula. Zinātne un izglītība

	iestājoties ES	2014. gada Providus pētījums	2018. gada dati
Augstākās izglītības studentu skaits	127 656 (2004)	89 671 (2013)	80 400 (2018)
Latvijas studentu skaits, kuri studē ārzemēs	308 (2004)	1745 (2013)	5559 (2018)
Ārzemju studenti Latvijā (% no visiem studentiem)	1,8% (2004)	5,25% (2013)	11% (2017)
Skolu skaits	1044 (2004)	807 (2013)	780 (2018)
Skolēnu skaits	327 358 (2004)	212 433 (2013)	215 053 (2017)
Jauniešu īpatsvars, kuri priekšlaicīgi pārtraukuši mācības	14,7% (2004)	9,8% (2013)	8,6% (2017)
% iedzīvotāji, kuri iesaistījušies mūžizglītības apmācībās	8,4% (2004)	6,5% (2013)	7,5% (2017)
iedzīvotāju īpatsvars, kuriem ir augstākā izglītība	16,7% (2004)	27% (2013)	30% (2017)

Avoti: Izglītības ministrija, Eurostat, Centrālā statistikas pārvalde, UNESCO

Apkopojot iepriekšminēto – pēdējo piecu gadu laikā Latvija ir turpinājusi pakāpeniski paplašināt savu ietekmi ES, savukārt Latvijas sabiedrība ir turpinājusi pielāgoties dzīvei ES. Ja neskaita imigrāciju un iedzīvotāju skaita mazināšanos, radītā aina kopumā ir pozitīvās noskaņās, kaut tas nenozīmē, ka nav bijušas arī kļūdas. Turpmākajā sadaļā tiks analizēti divi joprojām aktuālie integrācijas procesa izaicinājumi un apskatīti arī iespējamie risinājumi un jauninājumi.

¹¹¹ Saskaņā ar UNESCO datiem 2018. gadā ārpus Latvijas studēja 5559 Latvijas studentu. Avots: UNESCO. (2018). Global Flow of Tertiary-Level Students. Izgūts (19.03.2019.) no: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow>

3.4. Izaicinājumi un iespējamie risinājumi

Neskatoties uz visiem neapšaubāmajiem eiropeizācijas ieguvumiem, Latvija integrācijas procesā ir konsekventi saskārusies ar divām problēmām. Pirmais izaicinājums ir lielo ES finansēto infrastruktūras projektu, tādu kā *Rail Baltica* un iekšējā dzelzceļu tīkla elektrifikācija, pārvaldība un īstenošana. Savukārt otrais izaicinājums ir bijis veiksmīga ES finansējuma izmantošana reģionālās ekonomikas konkurētspējas radišanai.

Rail Baltica – pazīstams kā “gadsimta projekts” – ir piecus miljardus eiro liels austrumus un rietumus savienošs dzelzceļa infrastruktūras projekts, kas caur Poliju integrē trīs Baltijas valstis ar pārējo ES.¹¹² 2011. gadā intervijā Latvijas Radio žurnālistei Inai Strazdiņai EP deputāts Roberts Zīle norādīja: “Bija iecerēts, ka 2016. gadā būs gatavs posms līdz Rīgai, 2020. gadā – līdz Tallinai. Tagad, kā redzam, padsmīti gadi ir zaudēti, taču es domāju, ka līdz 2020. gadam to izveidot ir reāli.”¹¹³ Tomēr celtniecība vēl nebija uzsākta arī 2019. gada sākumā, galvenokārt Baltijas valstu politiku ķīviņu un ministriju, dzelzceļa amatpersonu un citu iesaistīto personu domstarpību rezultātā izraisītās aizkavēšanās dēļ. 2019. gada sākumā jaunais satiksmes ministrs Tālis Linkaits pārvērtēja arī lielo projektu par Latvijas dzelzceļa tīkla elektrifikāciju, viņš paskaidroja, ka lielajiem infrastruktūras projektiem Latvijā ir raksturīga šāda aina:

“Latvijā, gūstot līdzekļus no Eiropas Savienības (ES) projektu īstenošanai, viena no lielākajām kļūdām ir tā, ka šie projekti bieži vien tiek virzīti līdzekļu apgūšanas labad, nedomājot par to, kas ir sasniedzamais rezultāts un vai tas tiešām ir tāds, kas ilgtermiņā valstij būtu vislabākais un vislietderīgākais.”¹¹⁴

Miljardiem eiro ES finansējuma ir ticis ieguldīts Latvijas reģionos. Tā rezultātā ir notikusi acīmredzama publiskās infrastruktūras uzlabošana visā Latvijā. Skolas ir tikušas modernizētas, bibliotēkas un muzeji ir tikuši pilnveidoti un kultūras iestādes – pārbūvētas. Veloceliņi tagad krustām šķērsām pārklāj Latvijas mazpilsētas un ciemus, savukārt parki un spēļu laukumi lepojas ar jaunu aprīkojumu. Tomēr Latvijas lauku reģioni, mazpilsētas un pilsētas joprojām piedzīvo strauju iedzīvotāju skaita samazināšanos, jo cilvēki aizplūst uz Rīgu un Rīgas

¹¹² Somija ir izteikusi vēlmi pievienoties *Rail Baltica* projektam, un pagaidām tā piedalās netiešā veidā. Skatīt: <http://www.railbaltica.org/lv/par-projektu/>

¹¹³ Strazdiņa, I. (2011). Ar argumentiem ir jāpanāk rezultāts. Intervija ar Eiropas Parlamenta deputātu Robertu Zīli. *Latvijas Intereses Eiropas Savienībā*, 2011/2, 86. lpp.

¹¹⁴ Sjadīte, S. (2018). Riskantie projekti, kam “tur roku uz pulsa”: elektrifikācija, Krievu sala un Rīgas tramvajs. *Baltic News Network*. Izgūts (20.02.2019.) no: <https://bnn.lv/kritiskie-projekti-kuros-satiksmes-ministrija-tur-roku-uz-pulsa-elektrifikacija-krievu-sala-rigas-tramvaju-projekts-316191>

reģionu vai ārzemēm. Tas nozīmē, ka daļa par ES finansējumu uzlaboto skolu tiek slēgtas vai arī netiek izmantotas atbilstoši to kapacitātei un ka daudzi pilnībā vai daļēji par ES finansējumu neseni uzbūvētie sabiedriskie objekti, piemēram, reģionālās koncertzāles, draud kļūt par slogu jau tā ierobežotajiem pašvaldību publiskajiem finanšu resursiem.

Šo izaicinājumu iespējams risinājums ir vienotākas pieejas izveide attiecībā uz Eiropas politikas pārvaldību. Šis risinājums ietver divas dimensijas. Pirmās dimensijas uzdevums ir izstrādāt skaidri definētas Latvijas vidēja un ilgtermiņa intereses ES, tostarp integrētu un detalizētu ES finansējuma izmantošanas plānu, savukārt otrās – visu Eiropas politikas dimensiju centralizācija vienā skaidri definētā institūcijā, kas atbild par Eiropas integrāciju.

Latvijai šobrīd nav ietvara dokumenta, kurā būtu noteiktas tās vidēja un ilgtermiņa nacionālās intereses ES. Tas lielā mērā skaidrojams ar to, ka Latvija kopš pievienošanās ir īstenojusi salīdzinoši konsekventu Eiropas politiku. Kopš iestāšanās ES Latvijai ir bijuši tikai seši ārlietu ministri (salīdzinot ar vienpadsmit ekonomikas vai veselības ministriem tajā pašā periodā). Tomēr šis aspekts negarantē stabilitāti nākotnē, jo īpaši tāpēc, ka politika gan Latvijā, gan Eiropā kļūst manāmi dalītāka un fragmentārāka. Attiecīgi šis varētu būt īstais brīdis, lai apspriestu pāreju no paļaušanās uz pieredzējušu cilvēku nosvērtu vadību uz to, lai attīstītu stabilus institucionālos ietvarus. Kā, 20. gadsimta piecdesmitajos gados skaidrojot Eiropas jaunās politiskās arhitektūras nozīmību, norādījis viens no ES dibinātājiem Žans Monē: “nekas nav iespējams bez cilvēkiem; nekas nav ilgstošs bez institūcijām”.¹¹⁵

Kaimiņos esošajai Igaunijai, piemēram, kopš pievienošanās ES 2004. gadā ir bijuši pieci ietvara dokumenti, no kuriem pēdējais aptver periodu no 2015. līdz 2019. gadam.¹¹⁶ Šo dokumentu funkcija ir:

“.. izveidot vienotu pārvaldību un noteikt vienotus mērķus kā pamatu Igaunijas kā ES locekles darbībām .. tā mērķis ir radīt pieeju, kas sniedz pāri dažādajiem sektoriem, un ka saistītās darbības ir saskanīgas.”¹¹⁷

No vienas puses, diplomāti uzsver, ka šāda dokumenta neesamība sniedz Latvijas izpildvarai lielāku elastīgumu, vedot sarunas ar citām valstīm, un arī

¹¹⁵ Citāts: Barroso, J. (2014). Keeping our collective European memory alive. Speech. Izgūts (19.03.2019.) no: europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-371_en.doc

¹¹⁶ Republic of Estonia Government. (2015). Estonia's European Union Policy 2015–2019. Izgūts (19.03.2019.) no: https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/eesti_el_politika_eng.pdf

¹¹⁷ Turpat.

publiski neatklāj Latvijas pozīciju par attiecīgo jautājumu. Pieredzējusi Ārlietu ministrijas parlamentārā sekretāre Zanda Kalniņa-Lukaševica ir norādījusi, ka šis aspekts ļāva Latvijai veikli pielāgot tās 2015. gada sešu mēnešu prezidentūras ES Padomē fokusu, atkāpjoties no tās sākotnējā plāna par fokusu uz strauji attīstošās bēgļu krīzes pārvaldību.¹¹⁸ No otras puses, Eiropas Kustības Latvijā prezidents Andris Gobiņš uzsver, ka šāda situācija var izraisīt nekonsekventu lēmumu pieņemšanu, jo īpaši zemākā Ministru Padomes ekspertu komiteju līmenī, attiecīgajiem cilvēkiem dažādajās institūcijās nezinot nacionālās pozīcijas par attiecīgajiem jautājumiem. Tas savukārt potenciāli apgrūtina Latvijas iespēju “iegūt to, ko tā vēlas”.

Latvijai nav arī centrālās koordinējošās institūcijas, kas, aptverot visus dažādos iesaistītos līmeņus un sektorus, varētu nodrošināt nacionālo pozīciju par ES politikām un lēmumu pieņemšanas pārvaldību. Tāpat kā daudzās citās ES dalībvalstīs, arī Latvijā šo funkciju pilda Ārlietu ministrija, tomēr tai kā nozares ministrijai trūkst disciplinārās varas, kas būtu piešķirta centralizētai iestādei, piemēram, Ministru kabineta pakļautībā. Apvienojot tālredzīgu vidēja un ilgtermiņa dokumentu, kurā definētas Latvijas nacionālās intereses ES, kopā ar pastāvīgu institucionālo bāzi ar Ministru prezidenta līmeņa varu, varētu būt iespējams institucionalizēt ES politikas veidošanu Latvijā, kā arī virzīties uz proaktīvāku un ne tik reaģējošu pieeju, amatpersonām iesaistoties politikas plānošanā Briselē agrīnākā posmā, tādējādi sniedzot lielāku iespēju paplašināt Latvijas ietekmes mērogu.

Secinājumi

Kādi izaicinājumi un riski sagaidāmi tuvākajā nākotnē? 2018. gada Eiropametra aptaujā respondentiem tika lūgts nosaukt divus lielākos aktuālos izaicinājumus Eiropas Savienībai. 3.11. tabulā ir redzami Latvijas iedzīvotāju satraukuma cēloņi salīdzinājumā ar ES vidējo rādītāju. Raugoties uz šiem rezultātiem, ir jāsecina, ka bažas kopumā ir vienādas – imigrācija, drošība un ekonomika. Šie neapšaubāmi ir lielie Eiropas pārbaudījumi. Imigrācija un terorisma draudi rada spriedzi gan valstu iekšējai, gan Eiropas vienotībai. Turklāt Eiropa ir tik tikko gausi atguvusies no pirms desmit gadiem piedzīvotās dziļās ekonomikas recesijas. Ir vēl viena svarīga starptautiskā tendence, kas rada nozīmīgus riskus Latvijas nākotnei, bet nav iekļauta šajā sarakstā, proti, demokrātijas recesija Eiropā.

¹¹⁸ Intervija ar Zandu Kalniņu-Lukaševicu, 2019. gada 26. februāris.

3.11. tabula. Latvijas sabiedrības viedoklis par ES lielākajiem izaicinājumiem (procentos)

	Latvija	ES
Imigrācija	47	40
Terorisms	26	20
Dalībvalstu publisko finanšu stāvoklis	16	19
Ekonomiskā situācija	15	18
Inflācija	11	9
Noziedzība	10	9
Klimata pārmaiņas	9	16
ES ietekme pasaulē	9	11

Avots: Eurobarometrs 2018

Atkāpšanās no demokrātijas normām ir plaši izplatīta un lēni progresējoša, bet tā apdraud Eiropas integrācijas kodolu. ES vienmēr ir bijusi demokrātisku valstu savienība un ir veicinājusi demokrātijas izplatību visā kontinentā. Vienlaikus ir skaidrs, ka pasaulē pašlaik tiek piedzīvota demokrātijas recesija. 2019. gadā autoritatīvajā *Freedom House* ziņojumā par demokrātijas stāvokli pasaulē (*Freedom in the World 2019*) tika secināts, ka 2018. gads ir bijis trīspadsmitais gads pēc kārtas, kurā samazinājusies brīvība pasaulē.¹¹⁹ Līdzīgi tika secināts arī 2018. gada oktobrī publicētajā ikgadējā Bertelsmana fonda ziņojumā “Ilgtspējīgas pārvaldības indikatori” (*Sustainable Governance Indicators*), norādot, ka demokrātiskie standarti ir pasliktinājušies 26 no 41 pētījumā iekļautās OECD un ES valsts.¹²⁰ Eiropas Savienības institūcijas jau ilgstoši ir paudušas satraukumu par liberālās demokrātijas vājināšanos Ungārijā. Itālijas jaunā valdība ir apstrīdējusi eirozonas budžeta noteikumus. 2019. gada martā Francijas prezidents Emanuels Makrons šā drauda novēršanai pat ierosināja izveidot Eiropas demokrātiju aizsardzības aģentūru.¹²¹ Tika prognozēts, ka 2019. gada maijā notiekošajās Eiropas Parlamenta vēlēšanās tiks atspoguļotas nesenās izmaiņas Eiropas valstu iekšpolitikās un ka to rezultātā būs jārēķinās ar fragmentārāku un polarizētāku likumdevēju, kurā lielāku īpatsvaru veidos gan radikālās, gan mērenās eiro skeptiķu partijas. Nākamo piecu gadu laikā ES dalībvalstis saskarsies ar liberālās demokrātijas pamatnormu apstrīdēšanu gan valstu, gan Eiropas līmenī.

¹¹⁹ Freedom House. (2019). *Freedom in the World 2019*. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://freedom-house.org/report/freedom-world/freedom-world-2019>

¹²⁰ Bertelsmann Stiftung. (2018). *Policy performance and governance capacities in the OECD and EU. Sustainable Governance Indicators 2018*. Izgūts (19.03.2019.) no: http://www.sgi-network.org/docs/2018/basics/SGI2018_Overview.pdf

¹²¹ Macron, E. (04.03.2019.). *Dear Europe, Brexit is a lesson for all of us: it's time for renewal*. Izgūts (19.03.2019.) no: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/mar/04/europe-brexit-uk>

Protekcjonisma apdraudējumam varētu tikt pakļauts vienotais tirgus (kas ir izšķiroši svarīgs Latvijas kā mazas, atvērtas ekonomikas ekonomiskajai attīstībai), savukārt atkāpšanās riskam – ES četras pamatbrīvības. Šie procesi nenāktu par labu Latvijas nacionālajām interesēm.

Kaut arī atkāpšanās no liberālās demokrātijas pamatnormām rada nepārprotamus draudus gan valstu, gan Eiropas līmenī, tā Latvijai sniedz arī iespēju. Latvijas tuvākie partneri NB6 reģionālajā grupā atrodas pasaules demokrātisko valstu vidū. Aizvien ciešāk turoties pie NB6 valstīm un Eiropas kodolu veidojošajām valstīm – Beniluksa, Francijas un Vācijas –, tā arvien vairāk iekļautos Eiropas kodolā, kas savukārt ir aspekts, ko Latvijas ES jautājumu eksperti atkārtoti ir uzsvēruši kā valsts nacionālajām interesēm atbilstošu rīcību, un tajā pašā laikā arī labāk sevi pasargātu no iekšpolitiskā drauda attiecībā uz atkāpšanos no demokrātijas normām. ES jau atkal darbotos kā iekšējās modernizācijas katalizators.

Pēdējo piecu gadu laikā Latvijai ir izdevies spert nozīmīgus soļus, lai nostiprinātu sevi kā valsti Eiropas notikumu centrā. Latvija ir palielinājusi savu ietekmi Eiropā, pateicoties intensīvajam mācību kursam, ko tā apguva, īstenojot Eiropas Savienības Padomes prezidentūru, kā arī sarunu turpināšanai Ministru padomē un darbam, ko paveica nedaudzi pieredzējuši Eiropas Parlamenta deputāti no Latvijas. Vienlaikus visos Latvijas politiskās sistēmas līmeņos ir iegūti jauni kontakti un iegūta lielāka pieredze, kā strādāt kopā ar Eiropas partneriem un attīstīt ES politiku. Šim periodam raksturīgā Ārlietu ministrijas izteiktā stabilitāte, nenotiekot izmaiņām galvenajās pozīcijās, ir nodrošinājusi noturību un pakāpenisku Latvijas ietekmes pieaugumu.

Savukārt turpmākie pieci gadi neprognozējamo *Brexit* seku un, iespējams, fragmentārākā Eiropas Parlamenta un Komisijas kontekstā, visticamāk, būs trauksmaināki. Tādas globālās tendences kā ekonomikas izaugsmes palēnināšanās, protekcjonisma pieaugums, kā arī demokrātijas recesija radīs izaicinājumu ES pamatprincipiem.

IV SECINĀJUMI AR SKATU NĀKOTNĒ

Pētījumā apkopotie dati un informācija ļauj secināt, ka Latvijas dalības Eiropas Savienībā bilance ir pozitīva. Gandrīz visās jomās ir vērojami nozīmīgi panākumi – ekonomiskā izaugsme ir pārliecinoša, makroekonomiskā situācija stabilizējusies, fiskālā politika kļuvusi disciplinētāka, palielinājusies nodarbinātība, eksporta apjomi aug, ir modernizētas daudzas tautsaimniecības jomas, politiskā sistēma ir stabila, līdzdalība ES lēmumu pieņemšanā notiek, pārstāvot nacionālās intereses, un daudzi citi. Taču tajā pašā laikā ir vairāki sabiedrībai nozīmīgi sektori, kuros attīstība nav bijusi tik veiksmīga – joprojām saglabājas liels to iedzīvotāju skaits, kuri dzīvo uz nabadzības riska robežas, gandrīz trīs gadu desmitus ilgst iedzīvotājiem tik svarīgās veselības un izglītības reformas, reģionu attīstības līmeņu izlīdzināšanās ir lēna, arī demogrāfiskās izmaiņas sabiedrībā nav iepriecinošas. Neraugoties uz šo pozitīvo bilanci, svarīgi ir iezīmēt tos nosacījumus un tendences, kuras ietekmēs Latvijas vietu un lomu ES nākamajos piecos gados. Šos nosacījumus var iedalīt trīs lielās grupās – **ES iekšienē dominējošās tendences, Latvijas iekšpolitiskie procesi un sabiedrības attieksme pret ES** un tās nākotnes attīstības perspektīvām.

ES līmenī uzmanība būtu pievēršama šādām norisēm, kurām būs vistiešākā ietekme uz ES un Latvijas attiecību raksturu:

- 2019. gada maijā norisināsies Eiropas Parlamenta vēlēšanas. Šis notikums ir atskaites punkts jauna ES attīstības posma sākumam, jo mainīsies ne tikai parlamentāriešu sastāvs un politisko spēku samērs tajā, bet arī Eiropas Komisijas komisāru politiskās un ideoloģiskās prioritātes, kā arī darbu sāks jauni ES līderi. Latvijai jāreķinās, ka var mainīties Eiropas Parlamenta politisko grupu spēku samērs, kas var atstāt ietekmi uz lēmumu pieņemšanas ātrumu, kvalitāti un darba kārtību. Ja mazināsies Eiropas Tautas partijas politiskās grupas deputātu skaits un līdz ar to arī politiskā ietekme, bet pieaugs eiro skeptiķu skaits, var vājināties Latvijas izredzes darboties sev labvēlīgā politiskā vidē. Vienlīdz svarīga ir Latvijas pārstāvju ES institūcijās kompetence un politiskā griba darboties valsts interešu labā;
- ir pieaugušas ES iedzīvotāju, tajā skaitā Latvijas pilsoņu, bažas par drošību Eiropā.¹²² ES institūcijas ir reaģējušas uz pieaugošo nedrošības izjūtu

¹²² Saskaņā ar SKDS datiem Latvijas iedzīvotāji uzskata, ka ES aktivitātes drošības jomā ir uzlabojušas aizsardzību pret apkārtējās vides apdraudējumiem (44 procenti), 43 procenti atzina, ka tās ir uzlabojušas cīņu pret kibernetizāciju un nelikumīgām darbībām internetā (t. sk. krāpšanos ar kredītkartēm, kibernetizāciju, narkotiku un ieroču tirdzniecību internetā, bērnu pornogrāfiju); 39 procenti atzina, ka ES aktivitātes ir uzlabojušas dabas un bioloģisko daudzveidību; 38 procenti minēja, ka tās ir uzlabojušas aizsardzību pret bīstamiem produktiem; 36 procenti – ka tās ir uzlabojušas cīņu pret smagiem noziegumiem un organizēto noziedzību. Avots: SKDS. (2018). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret drošības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 2018. gada novembris, 15. lpp.

ar dažādām iniciatīvām.¹²³ ES pastāvēšanas vēsturē ir bijuši vairākkārtēji mēģinājumi iedarbināt ES drošības un aizsardzības politiku, bet tie ir vājinājušies, samazinoties draudu spiedienam, un tas nav ļāvis sagatavoties jaunam izaicinājumam un risku vilnim, kuri pārsteiguši ES nesagatavotu. Pēdējais no šādiem piemēriem ir piedzīvots Latvijas prezidentūras ES Padomē laikā, kad īsā laika periodā ES dalībvalstis kļuva par teroristu uzbrukuma mērķiem. Līdzīgs piemērs ir saistīts ar ES ārējo robežu neaizsargātību, kas kļuva acīmredzama nekontrolētās un nelegālās imigrācijas krīzes laikā. ES radītā aģentūra *FRONTEX*, kas izveidota 2005. gadā, izrādījās ricībnespējīga. Neraugoties uz lēcienvēidīgo ES drošības un aizsardzības politikas attīstības raksturu, Latvijai ir svarīgi būt šīs politikas atbalstītāju lokā, lai izmantotu piedāvātās iespējas kā uzņēmējiem, pētniekiem, ekspertiem, tā arī Latvijas drošībai kopumā;

- Lielbritānijas ierosinātā *Brexit* rezultātā ES ir iezīmējušās divas paralēlas tendences. Viena no tām ir fragmentācija, kas aktualizē diskusiju par Eiropas integrācijas tempiem, raksturu un rezultātiem. Lai arī citu *Exit* kandidātu rindā šobrīd nav, Višegradas valstu grupa arvien biežāk apšaubā dažādu ES politiku kvalitāti un pat nepieciešamību. Otra tendence ir saistīta ar dalībvalstu atbalstu ciešākai integrācijai. Latvijai ir izdevīga šī tendence, jo tādējādi iespējams pārnest savas intereses kopīgajā, pārnacionālajā līmenī un tās īstenot kopīgi ar citām valstīm.

Nacionālā līmenī izšķiroši Latvijai kā ES dalībvalsts potenciāla izmantotājam tuvākajos gados būs šādi jautājumi:

- kamēr Latvijas iedzīvotāju ienākumu līmenis atpaliek no ES vidējā līmeņa, Latvijai būs nepieciešams ES fondu finansējums. Eiropas līmenī nobeigumam tuvojas diskusijas par ES daudzgadu budžetu. Latvijai ir svarīgi precīzi formulēt savu pozīciju ne tikai attiecībā uz finansējuma nesamazināšanu lauksaimniecībai un Kohēzijas politikai, bet arī tas, kā iekšpolitiski veicināt šī finansējuma izmantošanu valsts attīstībai, turklāt lielāku finansējuma daļu novirzot inovācijām. Lai mazinātu atkarību no ES budžeta dotācijām, turpmāk lielāks uzsvars būtu liekams uz aizņēmumiem un citiem finanšu instrumentiem no *InvestEU* fonda, kas tiks veidots uz Junkera plāna (EFSI) bāzes. Labāk jāizmanto arī līdzekļu piešķirumi konkursa veidā, par kuriem jākonkurē ar citām dalībvalstīm. Viena no šādām līdz šim nepietiekami izmantotām iespējām ir programma “Apvārsnis 2020”;

¹²³ Eiropas Aizsardzības rīcības plāns, Eiropas Aizsardzības fonds, Eiropas Aizsardzības industrijas attīstības programma, Pastāvīgā strukturētā sadarbība (*PESCO*) un citas.

- tuvākajā nākotnē Latvija turpinās saņemt no Eiropas Savienības budžeta attīstībai un kohēzijai nepieciešamos līdzekļus, kuri tiks ieguldīti infrastruktūras projektos. Infrastruktūras (ceļu, dzelzceļa, jūras, kabeļu un cauruļvadu) savienojumu tālāka attīstīšana starp ES un Baltijas valstīm sekmēs Baltijas reģiona ciešāku integrēšanu Eiropas tīklos un mazinās nošķirtību no ES attīstītākajām dalībvalstīm;
- nacionālā līmenī jāpilnveido ES fondu pārvaldības kultūra, kura balstītos nevis uz finanšu līdzekļu apgūšanu, bet ilgtspējīgu un konkurētspējīgu attīstību. Jāievieš princips: nevis “apgūt”, bet lietderīgi “investēt” Eiropas naudu;
- viegli sasniedzamie ieguvumi no integrācijas ES ir izsmelti. Eiropas investīcijas un granti var tikai papildināt, bet nekādā gadījumā ne aizstāt Latvijas valsts ieguldījumus un privātas investīcijas;
- ES Kohēzijas politika Latvijā ir bijusi dzinulis reģionālajai attīstībai. Tomēr ir pietrūcis koordinētas ES Kohēzijas politikas samērošanas ar nacionālā līmeņa reģionālo politiku, kura nav veicinājusi to konkurētspējas strauju attīstību. Lai arī Latvija ir viena no valstīm, kuras ekonomika visātrāk tuvojas ES vidējam līmenim, ekonomiskā izaugsme joprojām dod labumu tikai daļai iedzīvotāju. Nevienlīdzības līmenis arvien vēl ir augsts. Tāpēc nākotnes izaicinājums ir ne tikai Latvijas vidējā dzīves līmeņa tuvināšana ES rādītājiem, bet arī Latvijas iedzīvotāju ienākumu nevienlīdzības mazināšana;
- svarīgi pievērst daudz lielāku uzmanību nevienmērīgas attīstības izlīdzināšanai Latvijas reģionos. Kā atzīmēts Eiropas Komisijas ziņojumā par Latviju 2019. gadā: “izaugsme Latvijas reģionos atpaliek no Rīgas reģiona, un arī reģionu starpā ir lielas atšķirības. Reģioni, kas ir tālu no Rīgas, ir nabadzīgāki, un to izaugsmes temps ir lēnāks. Vidējā alga Rīgā ir par 40 procentiem lielāka nekā Latvijas nabadzīgākajā reģionā Latgalē. Tomēr vizitēktākās atšķirības ir vērojamas nodarbinātībā. Rīgas reģionā nodarbinātība kopš 2010. gada ir pieaugusi par 12 procentiem, bet valsts pārējā daļā tā ir samazinājusies par 2 procentiem. Šīs atšķirības ir ietekmējušas arī emigrāciju, jo iedzīvotāju skaits Rīgā un tās apkārtnē nav samazinājies tik ļoti kā pārējā valstī”;¹²⁴
- reformu gaita sabiedrībai nozīmīgās jomās – veselībā, izglītībā un pētniecībā – joprojām ir lēna. Lai arī šīs jomas nav tiešā ES kompetencē,

¹²⁴ Eiropas Komisija. (2019). 2019. gada ziņojums par Latviju. Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Eiropadomei, Eiropas Centrālajai bankai un Eiropgrupai. 27.02.2019. Izgūts (20.03.2019.) no: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-latvia_lv.pdf

bet atrodas dalībvalstu ziņā, tajās ir ieguldīti milzīgi ES līdzekļi. Kā secināts pētījumā, ko veikuši I. Šteinbuka un M. Zemītis: “Kopš Latvijas iestāšanās ES izglītībā, zinātnē un apmācībās ieguldīti vairāk nekā miljards eiro struktūrfondu un dažādu starptautiskās sadarbības projektu līdzekļu. Tūkstošiem studentu un pasniedzēju piedalījušies starptautiskās mobilitātes un pieredzes apmaiņas programmās. Latvijas augstskolas, kaut pamazām, bet pacietīgi kāpušas novērtējumā, citēšanas un citos salīdzināmos indeksos. Nenoliedzami, Latvijas izglītība ir uz reformu ceļa, tomēr reformas brīžiem sāktas, brīžiem piebremzētas. Izglītības un zinātnes sistēmai veicams grūts uzdevums – konsolidēt resursus, vienlaikus uzlabojot kvalitāti un efektivitāti. Latvijā nepieciešama cieša griba reformas turpināt, lai arī Latvijā varētu iegūt Eiropas līmeņa izglītību, kā arī īstenot pasaules klases pētniecības projektus nacionālos institūtos, piesaistot zinātniekus no ārvalstīm. Izglītībai un pētniecībai būtu jāspēj vairāk, nekā tikai “attīstīt personību”. Tai jāspēj ieviest un apkalpot zināšanu ekonomiku, audzējot darba ražīgumu un konkurētspēju”;¹²⁵

- īpaši Latvijas valsts politikas instrumenti un resursi būtu jāvelta ienākumu vienlīdzības veicināšanai starp iedzīvotājiem un reģioniem, nabadzības mazināšanai, veselības aprūpes uzlabošanai, tiesu sistēmas efektivizācijai, korupcijas un ēnu ekonomikas apkarošanai;
- ņemot vērā pieaugošās diskusijas ES dalībvalstīs, to starpā par ES nākotnes attīstības modeļiem un politiku pārskatīšanu, Latvijai būtu lietderīgi apsvērt iespēju izstrādāt stratēģisku dokumentu, kurā būtu noformulēti valsts pamatprincipi darbībai ES.

Sabiedrības attieksme pret ES un tās nākotni ir vistiešākais rādītājs izvēlētajās nacionālās politikas sekmīgumam ES un leģitimitātei.

2017. gadā aizsāktā diskusija par ES nākotni nav tikai un vienīgi politiska deklarācija, bet tai ir tālejoša ietekme uz jaunu politisku iniciatīvu ierosināšanu un esošo politiku efektivitātes pārskatīšanu, vienlaikus tā ir dalībvalstu pozicionēšanās attiecībā uz ES integrācijas modeļa izvēlēm. Latvijas pozīcijas formulēšanai svarīgs ir sabiedrības viedoklis. Šajā ziņā Latvija ir bijusi visaktīvākā starp ES dalībvalstīm. ES līmenī sākt konsultācijas ar sabiedrību Eiropas Komisija ierosināja 2018. gada 9. maijā.¹²⁶ Savukārt Latvijā pirmās konsultācijas tika rīkotas jau 2017. gada oktobrī, aicinot nozaru pārstāvjus, ekspertus un politikas

¹²⁵ Šteinbuka, I., Zemītis, M. (2017). *Ekspertu komentārs monogrāfijā “Latvijas tautsaimniecības vēsture”*. Rīga: Jumava, 117. lpp.

¹²⁶ European Commission. (2017). *Citizens' Dialogues on the Future of Europe*, August 2017. Izgūts (20.03.2019.) no: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/citizens-dialogues-future-europe_en.pdf

veidotājus paust viedokli par Latvijai izdevīgāko pozīciju.¹²⁷ Viens no materiāliem, kurš kalpoja par atskaites punktu, bija SKDS veiktais pētījums par Latvijas iedzīvotāju skatījumu uz ES nākotni, kas tika veikts pēc Latvijas Ārlietu ministrijas pasūtījuma. Lai varētu izvērtēt, kāda ir situācija šobrīd, identisks jautājums tika uzdots arī šī pētījuma vajadzībām. Ņemot vērā faktu, ka viena no ES nākotnes diskusijas svarīgākajām tēmām ir izvēle starp ciešāku vai “vaļīgāku” integrāciju, arī Latvijas gadījumā ir svarīgi noskaidrot, vai sabiedrība atbalsta valdības pozīciju par labu valsts ciešākai sadarbībai Savienībā un tādu politisko iniciatīvu un rīcībpolitiku atbalstu, kas padarītu Latviju par ES kodola/centra valsti.

2019. gada janvārī veiktajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā 41 procentu respondentu sliecas domāt, ka Latvijai būtu jābūt Eiropas Savienības sadarbības kodolā visās jomās (tajā skaitā 16 procenti tam “pilnībā” piekrita), bet 47 procenti – ka tai sadarbībā ir jāiesaistās tikai atsevišķās jomās, bet citās – jāpaliek ārpusē (tajā skaitā 17 procenti tam “pilnībā” piekrita).¹²⁸ Salīdzinot 2017. un 2019. gada aptauju datus, jāsecina, ka 2019. gadā respondenti nedaudz retāk piekrita tam, ka Latvijai būtu jābūt Eiropas Savienības sadarbības kodolā visās jomās, un nedaudz biežāk uzskatīja, ka tai ir jāsadarbības tikai atsevišķās jomās, bet citās – jāpaliek ārpusē. Šo nelielo samazinājumu var saistīt ar pieaugošo *Brexit* tematu parādīšanos gan publiskajā telpā, gan politiskajās diskusijās. To, ka šī tendence nav kritiska, liecina kopumā pozitīvā attieksme pret ES kopumā.

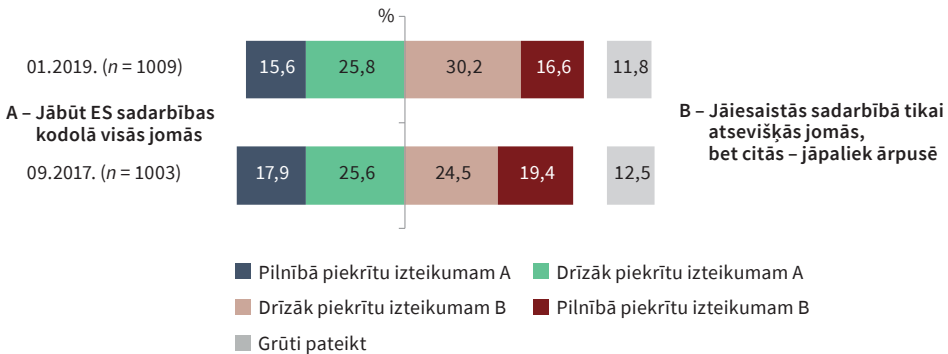
Atbalstu Latvijas vietai ES sadarbības kodolā visās jomās biežāk pauda respondenti vecumā no 18 līdz 34 gadiem un tie, kuriem ir 64 gadi un vairāk, aptaujātie ar augstāko izglītību, iedzīvotāji ar latviešu sarunvalodu ģimenē, pētījuma dalībnieki ar zemiem, vidēji augstiem vai augstiem ienākumiem, kā arī Rīgā un Vidzemē dzīvojošie. Savukārt tam, ka Latvijai sadarbībā ir jāiesaistās tikai atsevišķās jomās, bet citās – jāpaliek ārpusē, biežāk nekā vidēji piekrita respondenti vecumā no 35 līdz 44 un no 55 līdz 63 gadiem, aptaujātie ar pamatizglītību, iedzīvotāji, kuru galvenā sarunvaloda ģimenē ir krievu, respondenti bez Latvijas pilsonības, pētījuma dalībnieki ar vidēji zemiem ienākumiem, Pierīgā un Zemgalē dzīvojošie, kā arī lauku teritoriju iedzīvotāji.¹²⁹

¹²⁷ Kopsavilkumu par diskusijas rezultātiem skatīt žurnālā “Latvijas intereses Eiropas Savienībā”, 2017 (2). Izgūts (20.04.2019.) no: https://www.mfa.gov.lv/images/ES/Sabiedribas_Informesana_ES_jaut/ES_Nr_2017-02_netam.pdf

¹²⁸ SKDS. (2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 2019. gada janvāris.

¹²⁹ Turpat.

4.1. attēls. Uzskati par Latvijas pozīciju Eiropas Savienībā: 2017. gada septembra un 2019. gada janvāra aptauju datu salīdzinājums

Bāzes: visi respondenti

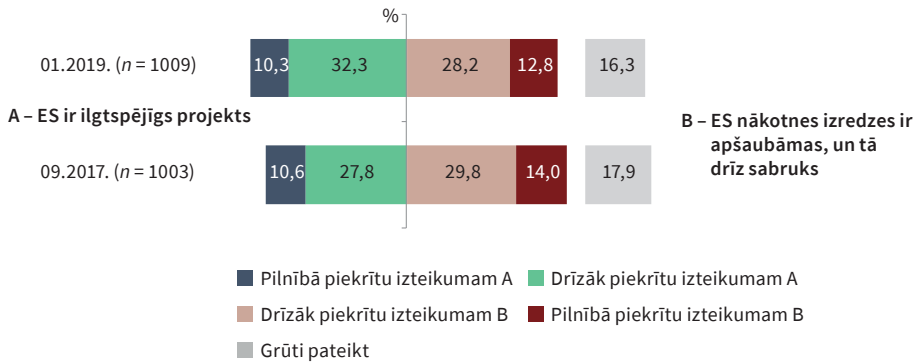
Otrs jautājums, kurš tika uzdots 2017. un 2019. gadā, bija saistīts ar Latvijas iedzīvotāju prognozēm par Eiropas Savienības nākotni. Iegūtie dati liecina, ka 43 procenti respondentu uzskatīja, ka Eiropas Savienība ir ilgtspējīgs projekts (t. sk. 10 procenti tam pilnībā piekrita), bet 41 procenti – ka Eiropas Savienības nākotnes izredzes ir apšaubāmas un tā drīz sabruks (t. sk. 13 procenti tam pilnībā piekrita).¹³⁰ Jānorāda, ka, salīdzinot ar 2017. gadu, 2019. gadā respondenti biežāk izteica pozitīvas prognozes attiecībā uz Eiropas Savienības ilgtspēju un retāk prognozēja tās sabrukumu.

Ja raksturo dažādu sociāldemogrāfisko grupu atbildes, jāsecina, ka biežāk nekā vidēji to, ka Eiropas Savienība ir ilgtspējīgs produkts, norādīja respondenti vecumā no 18 līdz 34 gadiem, aptaujātie ar augstāko izglītību, iedzīvotāji ar latviešu sarunvalodu ģimenē, publiskajā sektorā nodarbinātie, pētījuma dalībnieki ar augstiem ienākumiem, kā arī Rīgā, Pierīgā un Vidzemē dzīvojošie. Savukārt aptaujātie vecumā no 45 līdz 63 gadiem, iedzīvotāji ar krievu sarunvalodu ģimenē, respondenti bez Latvijas pilsonības, nestrādājošie, pētījuma dalībnieki ar vidēji zemiem vai vidējiem ienākumiem, Zemgalē un Latgalē dzīvojošie, kā arī lauku apvidu iedzīvotāji biežāk nekā vidēji norādīja, ka, viņuprāt, Eiropas Savienība drīz sabruks.¹³¹

¹³⁰ SKDS. (2019). Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Eiropas Savienību. Latvijas iedzīvotāju aptauja, 2019. gada janvāris.

¹³¹ Turpat.

4.2. attēls. Uzskati par Eiropas Savienības ilgspēju: 2017. gada septembra un 2019. gada janvāra aptauju datu salīdzinājums

Bāzes: visi respondenti

Eiropas Komisija, atsaucoties uz Francijas prezidenta Emanuela Makrona aicinājumu apzināt Eiropas iedzīvotāju viedokļus par skatījumu uz Eiropas nākotni, uzsāka plaša mēroga konsultāciju procesu. Latvijā notikušais sarunu raunds ar sabiedrību – “Dialogi par Eiropas nākotni” – sniedz līdzīgus secinājumus, kādi iegūti šajā pētījumā. Diskusijās 2018. gadā piedalījās 1500 interesentu. Kā lielākās cerības attiecībā uz ES tika minētas brīvības un iespējas, kuras šobrīd ir pieejamas ES pilsoņiem; tas, ka Eiropai jākļūst taisnīgākai, it sevišķi attiecībā uz sociālajiem jautājumiem; Eiropai saviem pilsoņiem jāpiedāvā drošības garantijas un drošības sajūta; Latvijas iedzīvotāji vēlas dziļāku saikni ar citu ES dalībvalstu iedzīvotājiem, kā arī vairāk tikšanās iespēju; Eiropai jāspēj piemēroties jebkādam globālām pārmaiņām – politiskā, ekonomiskā vai zinātnes jomā. Savukārt lielākās bažas saistītas ar bailēm par ES izjukšanu; ar to, ka Eiropā pietrūkst taisnīguma un vienlīdzības; ar bažām par to, vai Eiropa ir droša pret militāriem, terora vai hibriddraudiem; ar bailēm par nacionālās identitātes, valodu daudzveidības un pašnoteikšanās zaudēšanu; kā arī bažas par ES spēju atrast pareizos risinājumus mūsdienu pasaules izaicinājumiem.¹³²

Piecpadsmit gadi – tas ir pusaudža vecums cilvēka dzīvē. Valsts attīstībā tas ir tikai iesākšanās, piederības ES apzināšanās un pirmo panākumu un kļūdu novērtēšanas posms. Nākamie piecpadsmit būs gana sarežģīti, bet tās cilvēku, zināšanu un finanšu investīcijas, kuras Latvija ir ieguldījusi Eiropas integrācijas procesā, sniegs atdevi. Balance būs pozitīva.

¹³² Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. (2018). Ziņojums “Dialogi par Eiropas nākotni”. Izgūts (20.03.2019.) no: https://www.mfa.gov.lv/images/-relizes/Pilsonu_konsultaciju_zinojums_LV.pdf

Ziņas par autoriem

Daunis Auers – *PhD*, Latvijas Universitātes asociētais profesors salīdzināmajā politikā un domnīcas *Certus* valdes priekšsēdētājs. Doktora disertāciju aizstāvējis Londonas Universitātes koledžā (UCL), savukārt maģistra darbu – Londonas Ekonomikas augstskolā (LSE). 2005.–2006. gadā bijis ASV Fulbraita programmas pētnieks Kalifornijas Universitātē Bērklījā un 2014. gadā – Baltijas-Amerikas Brīvības fonda pētnieks *Wayne State* Universitātē Detroitā. Viņam ir virkne publikāciju par Baltijas un Eiropas politiku un Latvijas tautsaimniecības konkurētspēju. 2015. gadā izdevniecība *Palgrave MacMillan* publicēja D. Auera grāmatu *Comparative Politics and Government of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st Century* (“Baltijas valstu politika un pārvaldība: Igaunija, Latvija un Lietuva 21. gadsimtā”).

Aldis Austers – *PhD cand.*, ieguvis maģistra grādu starptautiskajās attiecībās Vīnes Diplomātijas akadēmijā un Vīnes Universitātē. Latvijas Zinātņu akadēmijas Eiropas Politikas pētījumu institūta un Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieks. Viņam ir ilgstoša darba pieredze Latvijas Republikas Ārlietu dienestā, Latvijas Bankā un privātajās finanšu struktūrās. Lasa lekcijas Rīgas Stradiņa universitātē, Rīgas Juridiskajā augstskolā un Latvijas Universitātē. Vairāku starptautiski recenzētu zinātnisku publikāciju autors.

Valdis Dombrovskis – Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieks eiro un sociālā dialoga jautājumos, atbild arī par finanšu stabilitāti, finanšu pakalpojumiem un kapitāla tirgu savienību. Jaunajā Eiropas Komisijas sastāvā kā priekšsēdētājas Urzulas fon der Leienas izpildvietnieks V. Dombrovskis koordinē darbu saistībā ar sociālajiem jautājumiem un tirgu ekonomikā. Pirms darba Eiropas Komisijā trīs reizes ieņēmis Latvijas Ministru prezidenta amatu, tādējādi kļūstot par visilglaicīgāko premjeru Latvijas vēsturē. Latvijas Universitātes un Rīgas Tehniskās universitātes goda biedrs.

Kopā ar Andersu Aslundu sarakstījis grāmatu *How Latvia Came through the Financial Crisis* (2011), kas tulkota latviešu valodā (“Kā Latvija pārvarēja finanšu krīzi”, 2012). Valdis Dombrovskis ir arī līdzautors grāmatām “Atgriešanās un izaugsme Eiropā: Divdesmit pieci gadi Latvijas ārpolitikā Latvijas prezidentu, premjeru, ministru un diplomātu esejās” (2016) un “Latvijas tautsaimniecības vēsture” (2017), kā arī monogrāfijai *Europe 100 After/Before* (2018).

Ivars Ījabs – politologs un politiķis, Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas asociētais profesors. Kopš 2019. gada – Eiropas Parlamenta deputāts. Viņa pētniecisko interešu lokā ir politikas teorija, politisko ideju vēsture, Eiropas Savienības vides un pētniecības politika. Viņš ir daudzu starptautiski recenzētu publikāciju autors. 2014.–2018. gadā – Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (AABS) viceprezidents.

Zanda Kalniņa-Lukaševica – Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas parlamentārā sekretāre. Viņa nodrošina ministrijas komunikāciju ar Saeimu un Eiropas Parlamentu, pārstāv Latviju Eiropas Savienības Ārlietu padomes sanāsmēs attīstības sadarbības jautājumos un tirdzniecības jautājumos. Eiropas Politikas pētījumu institūta vadošā pētniece, lasa lekcijas Latvijas Universitātē par Eiropas Savienības ārpolitiku. Ir biedrības “Eiropas kustība Latvijā” valdes locekle.

Latvijas prezidentūras laikā Eiropas Savienības Padomē viņa pārstāvēja Padomi Eiropas Parlamentā. Pirms tam bijusi Saeimas Eiropas lietu komisijas priekšsēdētāja un strādājusi Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijā (2011–2014). Pildījusi Valsts prezidenta padomnieces pienākumus un strādājusi Valsts prezidenta Stratēģiskās analīzes komisijā (2008–2011), pirms tam bijusi valsts sekretāra vietniece Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijā (2006–2008).

Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātē ieguvusi vadības zinātņu doktora grādu.

Žaneta Ozoliņa – *Dr. paed.*, Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas profesore. Viņa ir vairāk nekā 90 publikāciju autore un grāmatu zinātniskā redaktore. Piedalās akadēmisku žurnālu redkolēģijās – *Journal of Baltic Studies*, *Defence Strategic Communications*, *Lithuanian Annual Strategic Review* – un ir zinātniskā redaktore žurnālam “Latvijas intereses Eiropas Savienībā”. Lasa lekcijas Baltijas Aizsardzības koledžā, Lietuvas Militārajā akadēmijā, Pekinas Starptautisko studiju universitātē, Ziemeļķīnas Zinātnes un tehnoloģiju institūtā un daudzās citu valstu augstskolās. Bijusi Stratēģiskās analīzes komisijas priekšsēdētāja (2004–2008) un Eiropas Pētniecības telpas padomes biedre (2008–2012). Vādījusi vairākus pētnieciskus projektus Eiropas Parlamentam, Eiropas Komisijai, NATO Stratēģiskās komunikācijas izcilības centram un Baltijas Jūras valstu padomei. Piedalās Latvijas Ārpolitikas padomes, Eiropas Ārlietu padomes darbā un vada Latvijas Politologu biedrību.

Edgars Rinkēvičs – *Mg. sc. pol.*, Latvijas Republikas ārlietu ministrs kopš 2011. gada 25. oktobra. Laikā no 2008. gada oktobra līdz 2011. gada oktobrim pildījis Latvijas Valsts prezidenta kancelejas vadītāja pienākumus. No 1997. gada augusta līdz 2008. gada oktobrim bijis Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas valsts sekretārs. Bijis arī NATO valstu un valdību sanāksmes, kas norisinājās Rīgā 2006. gadā, organizācijas biroja vadītājs. E. Rinkēvičs 1997. gadā Latvijas Universitātē ieguvis maģistra grādu politikas zinātnē. 1999.–2000. gadā studējis ASV Nacionālās aizsardzības universitātes Bruņoto spēku nacionālo resursu stratēģijas industriālajā koledžā, kur ieguvis maģistra grādu.

Inna Šteinbuka – *Dr. habil. oec.*, Latvijas Universitātes profesore, Eiropas studiju un ekonomiskās diplomātijas maģistra programmas direktore, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekle un Latvijas Zinātņu akadēmijas Eiropas politikas pētniecības institūta padomes priekšsēdētāja. Viņai ir daudz publikāciju par Baltijas valstu un Eiropas ekonomisko un fiskālo politiku, Latvijas tautsaimniecības konkurētspēju un produktivitāti. 2019. gadā publicētās monogrāfijas “Produktivitātes celšana: tendences un nākotnes izaicinājumi” zinātniskā redaktore.

I. Šteinbuka ir Eiropas Komisijas priekšsēdētāja vietnieka Valda Dombrovska padomniece un Fiskālās disciplīnas padomes locekle. Kopš 2005. gada strādājusi Eiropas Komisijā par *Eurostat* direktori un Eiropas Komisijas pārstāvniecības vadītāju Latvijā. Bijusi Latvijas Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas vadītāja, Starptautiskā Valūtas fonda izpilddirektora vecākā padomniece Vašingtonā, ieņēmusi dažādus vadošus amatus Finanšu ministrijā.

Latvijas Eiropas ceļš: 15 < 30 < 100
Latvia's European Way: 15 < 30 < 100
Ž. Ozoliņa, I. Šteinbuka (zin. red.), 2019

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv
apgads@lu.lv

Iespiedējs SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISBN 978-9934-18-479-6

9 789934 184796 >